

Центр
досліджень
визвольного
руху

Науковий збірник

Український визвольний рух

Зошит 2

**Українсько-польський конфлікт
30–40-ві роки XX ст.**

Львів-2003
Видавництво "Мс"

Центр досліджень визвольного руху

Редакційна колегія:

проф. Ярослав Дашкевич, проф. Володимир Косик, проф. Володимир Сергійчук, проф. Юрій Сливка, проф. Володимир Стойко, Володимир В'ятрович, Микола Посівнич, Михайло Романюк.

Відповідальний редактор:

Володимир В'ятрович

Другий збірник із серії «Український визвольний рух» присвячено розглядові українсько-польського конфлікту 1930-1940 рр. Основою збірника стали доповіді, виголошені на конференції «Третій фронт у Західній Україні 1939-1947». Поруч із матеріалами, що висвітлюють перебіг українсько-польського протистояння, у цьому виданні подано документи українського підпілля та аналіз найважливіших українських та польських публікацій на цю тему.

ISBN 966-8461-02-9

Зміст

Від редакції	5
--------------------	---

Документи з історії українсько-польських стосунків

Микола Посівнич

Видання Крайової Екзекутиви ОУН 1931 р.	7
--	---

Володимир В'ятрович

Брошура референта пропаганди ОУН Закерзонського Краю Василя Галаса 1945 р.	15
--	----

Дослідження українсько-польського конфлікту

Микола Посівнич

Ставлення ОУН до Польщі у міжвоєнний період	40
---	----

Олександр Дарованець.

Боротьба Організації Українських Націоналістів проти асиміляційно-репресивної політики польської влади щодо українців Волині (1929-1939)	54
--	----

Орест Дзюбан.

Українсько-польське протистояння у вересні 1939 року у тогочасній пресі та споминах очевидців	75
--	----

Тарас Гривул

Польський терор проти українського населення в 1939 та в 1941 рр.	87
---	----

Володимир Косик

Польсько-українська трагедія під час Другої світової війни (1942-1944)	95
---	----

Юрій Сливка.

УПА і українсько-польське протистояння	109
--	-----

Володимир В'ятрович

Спроби українсько-польських переговорів в роки Другої світової війни	128
---	-----

Ярослав Дашкевич.

Третій фронт у міжнародній грі в минулому і тепер	139
---	-----

Дискусії, історіографія, рецензії

Роман Грицьків.

Польська історіографія українсько-польського збройного конфлікту
часів Другої світової війни 150

Ігор Марчук.

Semaszko W. Semaszko E. Ludobojstwo dokonane przez nacjonalistow
ukrainskich na ludnosci polskiej Wolynia 1939-1945.
Warszawa 2000 - 12Т. I. s. 1 - 1000; Т. II. s. 1001-1440 173

Роман Грицьків

Волинь 1943. Боротьба за землю.
“І”. – Квітень 2003. № 28. – 339 с. 183

Володимир В'ятрович

Волинь і Східна Галичина. 1943-1944.
Путівник по польських та українських архівних джерелах.
Варшава–Київ, 2003. Т. 1. – 288 с. 191

Інформація про авторів 195

ВІД РЕДАКЦІЇ

Зацікавленість проблемою українського-польського конфлікту 1930–1940 рр. зникла так само швидко й раптово, як і з'явилась. Якщо кілька місяців тому ця тема жваво обговорювалась на сторінках газет, у радіо- й телепередачах, то сьогодні спостерігаємо цілковиту байдужість до неї, причому як в Україні, так і в Польщі. Це, мабуть, є найкращим свідченням того, що інтерес українців та поляків до цих подій нашого минулого був штучно підігрітий мас-медіа. Але ті, хто порушив це питання, прагнули не встановлення історичної правди, а задоволення певних політичних інтересів. Сам процес “розкрутки” так званої “Волинської проблеми” також стане колись предметом історичних досліджень. Надзвичайно цікаво було спостерігати за реакцією українських істориків і політиків (часом їх було досить важко розрізнити) та широкого загалу на виклик польської сторони, яка виявилася краще підготованою до дискусії, нав'язуваної українцям. Частина українського суспільства зайняла позицію виправдовування: “не ми перші”, “не ми одні”, “а наших також багато побили”. Інша ж, не з'ясувавши суті питання, вирішила взяти на себе “важкий тягар” і готова покаятися у всіх “злочинах” свого народу, у яких його звинувачує польська сторона. При цьому висувався “важливий” геополітичний аргумент: “Польща – наш єдиний шлях до Європи, не сміємо його втратити”. Байдуже, що таким шляхом ми можемо потрапити до Європи як “різуни” та “сеєрніки”.

У вищих навчальних закладах України (Київ, Острогож, Рівне, Луцьк, Львів) відбулася низка конференцій, присвячених цій темі. Проте вже саме формулювання проблеми, винесене в назву більшості цих конференцій – “події на Волині 1943 року” – свідчило про те, що українські науковці розвивають свої дослідження в руслі, заданому польськими істориками, обмежуючи українсько-польський конфлікт хронологічно й територіально. На жаль, на цих наукових форумах частіше ставилися питання “хто” та “як”, замість того щоб розглянути найважливіше – “чому”. Окремо слід згадати й суто організаційні моменти, пов'язані з проведенням деяких конференцій. Інформація про них з'являлася вже після їх проведення, до участі в них запрошували вибра-

них дослідників. Організацією конференцій займалися представники найвищої влади, зокрема адміністрації президента, що, звичайно, не могло не позначитися на результатах. Саме це досить зухвале втручання політики в історію, характерне як для України, так і для Польщі, було лейтмотивом майже всіх заходів, які ставили собі за мету суто науковий аналіз проблеми.

Проте зараз політики втратили інтерес до минулого, зайнявшись сьогоденням. Щойно тепер можна говорити про науковий аналіз українсько-польського конфлікту, щойно тепер історики, на яких не тиснуть політики, зможуть дати виважену й неупереджену оцінку того, що призвело до протистояння між обома народами.

Сподіваємося, певним кроком у цьому процесі стане поява другого наукового збірника серії “Український визвольний рух”. Його основою стали доповіді, виголошені на конференції “Третій фронт у Західній Україні: 1939–1947”, яку організували Центр досліджень визвольного руху та Наукове товариство ім. Т. Шевченка. До матеріалів про події 1930–1940 рр. додано два документи 1931 і 1945 року, які засвідчують еволюцію відносин між українськими повстанцями та поляками. Крім того, у збірнику зроблено спробу проаналізувати кілька найсвіжіших українських та польських публікацій на тему польсько-українського конфлікту.

Ані наш збірник, ані інші книги не розставляють усі крапки над “і” в дослідженні українсько-польського протистояння. Ця тема й надалі привертатиме увагу вчених. Обом народам варто з’ясувати, що штовхало їх у вир запеклої боротьби в той момент, коли політична ситуація вимагала їх співпраці. Проте дослідження історії цього конфлікту не повинно ставати джерелом для розпалювання нової ворожнечі. Беручись за вивчення цієї теми, слід пам’ятати слова іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гассета: “Минуле не скаже нам, що маємо робити, та воно скаже нам, чого маємо уникати”.

Микола ПОСІВНИЧ

ВИДАННЯ КАЙОВОЇ ЕКЗЕКУТИВИ ОУН 1931 р.

Українсько-польські відносини були завжди непростими. XX століття теж не відзначалося спокоєм: боротьба за впливи у Галичині та її поділ; українсько-польська війна 1918-1919 років та подальша окупація Західноукраїнських земель; протистояння під час і після Другої світової війни. Чи не найбільше відомостей про тогочасні події, насамперед про українсько-польське протистояння, містять видання ОУН, історичну вартість яких важко недооцінити.

Агітаційно-пропагандистську брошуру “Як і за що ми боремося з поляками” Крайова Екзекутива ОУН (далі – КЕ ОУН) видала на початку 1931 року після проведення так званої Другої саботажної акції ОУН у липні – серпні 1930 р. Причинами цієї акції послужили важка економічна криза, яка викликала масове безробіття серед українського населення, та схвалений польським парламентом законопроект нової хвилі колонізації Західноукраїнських земель. Рішення про проведення акції було прийнято на нараді Проводу Українських Націоналістів (ПУН) у червні 1930 року¹.

У вересні 1930 р. поляки провели пацифікацію (умиротворення) Західноукраїнських земель. Однак справжньою метою операції було не покарання винних у саботажних акціях, як заявляла польська влада, а фізична розправа над мирним українським населенням за допомогою методів військово-політичного терору. Так, діяльність українських громадських установ і організацій обмежувалась, їхніх працівників переслідували, населення постійно залякували. Загони польської армії та поліції проводили по селах каральні акції, убиваючи селян і руйнуючи їхні господарства. Особливо потерпали свідомі селяни та інтелігенція, яких влада вважала своїми найголовнішими і найнебезпечнішими ворогами.

Про ці страхітливі події світова громадськість дізнавалася через мережу оунівських прес-бюро в Берліні, Брюсселі, Лондоні, Празі, Женеві. За кордоном, у місцях компактного проживання українців, Провід ОУН організовував акції протесту². У своїх політично-інформаційних виданнях Провід ОУН повідомляв про знущання та злочини польських вояків і поліції, подавав відгуки світової преси на події в Західній Україні. Одним із таких видань, що в дев’яти варіантах роз-

¹ Андрієвський А. *Обставини 30-тих років і Провід Українських Націоналістів* // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 654 - 655.

² Мірчук П. *Нарис історії ОУН*. - Мюнхен, 1968. – С. 505-507.

повсюджувалося у країнах Європи та Північної Америки, була брошура “На вічну ганьбу Польщі – твердині варварства в Європі”. Книжку підготувала редакція “Розбудови Нації” під керівництвом Володимира Мартинця. У народі цю брошуру називали “Чорною книгою”, оскільки вона мала чорну обкладинку. У ній було подано документально-інформаційні збірки і дані про найпоширеніші злочини за час проведення пацифікації. Крім того, там було вміщено 39 фотографій з понівеченими тілами українських громадян, зроблені в різних куточках Західної України³.

Власне ставлення до пацифікації КЕ ОУН висловила також у брошурі “Як і за що ми боремося і з поляками”, виданій на початку 1931 року. Книга надрукована на циклостилї форматом 18,5x14 см. Загальний обсяг брошури – 16 сторінок, але бракує закінчення останньої сторінки⁴. Автором цього видання, найімовірніше, був ідеологічний референт КЕ ОУН Степан Ленкавський або організаційний референт Степан Охрімович. У брошурі досліджувалися причини важкого становища українців у Польщі. Значна увага приділялася, зокрема, аналізу тисячолітньої боротьби між поляками та українцями за панування на українських землях, а також чинникам військово-політичного й соціально-економічного характеру. Витяги з цієї брошури наводили інші видання КЕ ОУН: “Наше становище” (червень 1931 р.)⁵, “Наша боротьба: її цілі, шляхи та методи” (липень 1931 р.)⁶.

ЯК І ЗА ЩО МИ БОРЕМОСЯ З ПОЛЯКАМИ КРАЄВА ЕКЗЕКУТИВА О.У.Н.

ЗА ЩО І ЯК МИ БОРЕМОСЯ З ПОЛЯКАМИ.

1. Яка причина тяжкого положення українського народу на західно-українських землях?

Причиною тяжкого положення українського народу на західних українських землях є це, що на цих землях володіє – Польща. Плоди багатой української землі: збіжа, вугіль, залізо, нафта, дерево тощо дуже потрібні убогій, коронній Польщі. Окрім того – Польща перелюд-

³На вічну ганьбу Польщі твердині варварства в Європі. – Прага, 1931. – Видання Проводу ОУН. – 512 С.

⁴Державний архів Львівської області. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 798 («Інформації повітових управлінь поліції про діяльність осіб, підозрюваних в розповсюдженні літератури, виданої членами ОУН»). – Арк. 152 – 159.

⁵Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 205. – Оп. 1. Спр. 998. – Арк. 1-36.

⁶Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 205. – Оп. 1. Спр. 1033. – Арк. 1-16.

*Копія оригіналу
обкладинки*

нена і тому польська держава хоче поселювати надмір свого населення на українських землях.

Поляки добре знають, що вдержати владу над українськими землями більшими простором від властивих польських земель вони не зможуть, тому хочуть задержати на вічні часи при польській державі тільки Західну Україну. Польський народ хоче стати на на цих споконвіку українських землях, тому хоче знищити українців, які одині мають право до своїх прабатьківських земель.

2. Від коли поляки змагають до поневолення українського народу?

Боротьба між українським народом а польським за владу на українських землях триває більше тисячі літ, починаючи від Володимира Великого. Вже за часів української Княжої держави Польща ішла походами на Україну, щоби загарбати галицькі та волинські землі. Це її остаточно вдалося по смерті останнього галицько-волинського князя Юрія II за володіння в Польщі Казимира великого тому 600 літ на зад. Решту українських земель перебрала Польща від Литви після того, як злучилася з нею в одну державу на так зв. Люблинській унії 1569 р. Згодом після повстання Богдана Хмельницького Польща ділилася з Московщиною українськими землями договором 1667 р. Польща забрала українські землі праворуч Дніпра. Коли Галичина по розборі Польщі перейшла в руки Австрії, головно багаті польські діячі, здобуваючи владу для себе та дальше гноблять український народ. По світовій війні, як Галичина стала частиною Української Держави, Польща виступає збройно проти неї та побіджує її військовою перевагою. Польща хотіла

ще заняті Правобережну Україну 1920 р. покінчився не вдачею. Тепер Польща володіє західно-українськими землями, се є Галичиною, західною Волиню і намагається ці споконвіку українські землі спольщити.

3. Як панувала Польща на українських землях давними часами?

У давнину Польща так панувала на українських землях, що люто гнобила все, що було українське. Всіх, що виступали проти гніту Польщі в ім'я власної держави, Польща переслідувала люто. Вона висилала на українські землі свої військові відділи, які палили села, людей саджали на палі, знасилювали жінок.

Українській Церкві Польща відобрала всі права, а Церкви віддала в аренду жидам орендарям. Церкви перемінювало на костели, кости похованих у них українських князів ганьблено і викидано на вулиці. Таке було з українською Церквою в Перемишлі. Українцям заборонено прилюдно визнавати свою віру. У Львові поза одною Руською вулицею не можна було Українцям іти церковними походами, а українським священникам іти до хорих з св. тайнами.

Українських селян Польща прикула до землі та віддала на власність польським панам. Селяни кріпаки – були такою самою власністю панів як їх худоба. Пан міг такого кріпака продати, подарувати другому, убити, замучити і ніхто не мав права йому цього заборонити. Учасників козацьких повстань поляки люто карали. Саджали їх на палі, видовбували очі, вішали, дерли з них шкуру, четвертували, відтинали руки і так на пострах другим пускали по всій Україні. Найлютіше, часто цілими тижнями, катували поляки козацьких отаманів, провідників повстання. Заливши Україну морем крові та сліз, поляки поділили українські землі поміж себе та розбагатіли на них.

4. Як боровся український народ з поляками?

За часів української княжої держави українські князі йшли походами на польські землі аж під Краків та Люблин і сильно їх громили. Після упадку української княжої держави український народ виступав проти польського гніту у козацьких повстаннях. Українські селяни втікали перед польською навалою у незалюднені наддніпрянські степи і звідтам йшли походами проти поляків. Разом з ними повставав проти польських панів весь поневолений український народ. Нелюдські знущання поляків не залякали українських мас. Навпаки вони ще більше ненавиділи гнобителів та ще завзятіше нищили їх.

Остаточно повстання гетьмана Богдана Хмельницького 1648 року увільнило українські землі з під польського ярма. Польські війська славно побіджено, маєтки польських панів зруйновано, багато польських панів та їх жидів-арендарів строго покарано за їх неправду. Хто зміг

спастися своє життя втікав аж за Віслу-річку перед народнім гнівом, як про це співається в думах. Хто тільки чувся українцем, у кого билось українське серце у грудях, цей лучився з Богданом Хмельницьким проти гнобителів, по польським боці лишилися тільки пани-перевертні, що виріклися свого народу, своєї мови та віри для почестей та багатства. Прогнавши наїзників український нарід збудував Українську Козацьку Державу, у якій сам панував та дбав про себе.

Коли потім Польща знова заняла Правобережну Україну, а польські пани-дідиці почали наново гнобити нарід, українські селяни виступили проти неволі у гайдамацьких повстаннях.

Польща ослаблена козацькими та гайдамацькими зривами упала. Її землі розібрали поміж себе сусідні держави.

Після світової війни український народ знова бореться з поляками в обороні власної держави. І хоч Українська держава упала, проте український народ не перестає боротися з поляками, вірючи, що прийде хвиля, коли він криваво порухується з гнобителями.

За що бореться українська нація з поляками та коли вона побідить?

Українська нація бореться з поляками за право бути паном на рідній землі та по своїй волі розпоряджати собою у власній Українській Державі – проти устремлінь ворожої нам польської нації поневолити не свої українські землі. Український нарід тільки тоді здобуде свої права, коли оружно виступить проти ляхів-займанців та прожене їх зі своїх земель.

Чому Польща переслідує український національний рух на Західній Україні?

Поляки знають, що тільки тоді вони зможуть по вічні часи задержати при собі українські землі, коли вони затратять свою національну свідомість, перестануть жити своїм власним життям, стануть польськими. Тому за всяку ціну стремлять вони до спольщення українських земель та згноблення українського національного руху так само, як вони це робили перед століттями.

В школах заводять польську мову навчання. Українські приватні школи розв'язують. Розв'язують читальні Просвіти, Соколи, Луки та інші Товариства, або не допускають до їх свободного розвитку через заборону загальних зборів, концертів, відчитів, театральних вистав, курсів тощо.

Українських селян гноблять накладаючи на них податки вищі як у корінній Польщі. Двірські землі, що правно належаться українським селянам, парцелюють між польських зайдів-колоністів. Польські двірські обшари визискують українських селян, головню малоземельних і зарубняків. Щоби не допустити до вільного економічного розвитку українського села, Польща гнобить кооперативний рух, та хоче його

віддати під заряд держави. Через попирання шинків по селах тягне останні соки з українського села.

Українським робітникам не дають праці, а спроваджують з корінно польських земель своїх робітників, яких краще винагороджують, як Українців. Щоби людей задурити та закрити небезпеку, яка грозить усім Українцям, поляки говорять, що вони хочуть згоди між поляками та українцями. Таке вони говорять тільки про людські очі та щоби баламутити самих Українців, а на ділі гноблять український рух де тільки можуть.

Хто помагає Полякам у гнобленню українського народу?

У гнобленню українського народу помагають Польщі всі другі займанці українських земель. Чехи, румуни, а в першу чергу москалі-большевики.

Московщина – Росія це також відвічний ворог українського народу, що стремить до знищення його ще від княжих часів. Щоби не допустити зєднання українських земель та створення Соборної Української Держави, Московщина та Польща поділили українські землі поміж собою та гноблять ці землі. І хоч Польща та Московщина ворогують зі собою, то все таки у цьому одному вони згідні, щоби знищити український визвольний рух.

Але навіть межі самими українцями є такі, що помагають Польщі гнобити український народ. Називаємо їх хрунями – угодовцями. Вони так, як за козацьких часів пани-недоляшки за матеріальні користи вислугуються ворожій державі та помагають їй гнобити українців. На словах вони ніби тільки за згодою, а на ділі вони найбільші вороги українського народу.

Яка відповідь українського народу на польський гніт?

Від початку польської окупації на українських землях українські маси збройно борються проти поневолення ...кі* маєтки, нищить предмети польської державної власности, убивають польських високих урядників, гнобителів українського народу, поліціантів та їх помічників хрунів-перевертнів.

Провід у цій боротьбі обняли українські революційні організації. І хоч поляки у бажанню здавити український революційний рух всіми силами стремлять знищити ці організації, заповнюючи тюрми сотками української молоді, засуджуючи їх на смерть чи довгі літа тюрми, або мордуючи їх у звірський спосіб у поліцейських казаматах, український революційний рух не завмирає. Навпаки з дня на день кріпшає, зростає і зєднує під своїм прапором щораз більше однодумців зі всіх сторін та суспільних верств Західної України.

* Частина речення не чітка.

Минулого року в літі гноблені українські селянські маси відповіли на польський гніт масовими підпалами майна польських панів і колоністів.

Чим була т. зв. „пацифікація” і які користи вона принесла Польщі?

На зрив українських мас минулого літа спроводила польська держава на українські землі військові та поліційні карні загони. Ці відділи подібно, як за часів козащини люто знущалися над українським народом. Багато людей по звірськи помордовано, багато лишено каліками на ціле життя, жінок гвалтовано, майно нищено, руйновано національні установи – товариства. Цей дикий похід на українські землі та руйнування їх назвали поляки наче на сміх пацифікацією, що значить – успокоєння, замирення українських земель. Т. зв. Пацифікація мала на цілі знищити українське національне життя, насильно змусити українців покоритися Польщі та раз на все покинути думку про вольне життя у власній державі.

Проте жадної користи пацифікація Польщі не принесла. Українські маси ще більше почали ненавидіти гнобителів і ждати пригожої хвили, щоби збройно повстати проти поляків та збудувати Українську Державу. Найкращий доказ на це, що українського народу ніяка пацифікація зламати не може, були вибори – тоді українці масово голосували на українську національну листу одинацятку – помимо нечуваного утиску з боку ворожої держави.

На яку з українських партій голосували українські виборчі маси під час виборів і чому?

Українські виборчі маси не голосували на жадну з українських партій, бо до всіх теперішніх партій вони втратили довіря. Зі всіх обіцянок даних партіями перед попередніми виборами ані одної вони не були в силі сповнити. Українське громадянство зрозуміло, що порожніми балачками у польським соймі нікого не облекшить долі українського народу тим-більше, що польський уряд не числиться навіть з польськими послами.

Свідомі українські виборчі маси голосували на 11-ку тільки тому, щоби цілому світови показати, що вони українці, щоби заявити себе проти всіх поляків, як вічних ворогів і визискувачів українського народу, та щоби через брак участі в голосуванню українців, не збільшилося число польських послів з українських земель.

Чому політика існуючих українських партій зла, та який одинокий шлях до визволення?

Існуючі українські партії виступають проти збройної революційної боротьби українського народу з поляками, а бажають поліпшити долю українського народу, через виступи українських послів у польським

соймі в обороні прав українців, а навіть через т.зв. польсько – українську згоду.

Теперішні українські партії та їхні послі сліпі на це, що поляки ніколи не будуть числитися з порожніми словами, а права для себе зможемо виборити тільки силою. Тільки перед нашою силою буде уступати Польща і тільки з нею будуть рахуватися другі держави.

Також всякі „згоди” для нас шкідливі, бо поляки будуть з нами готитися так довго, доки це їм буде потрібно. Колиж вони стануть сильними тоді їм наша згода буде непотрібна і вони почнуть нас наново нищити, нінащо не оглядаючися. Згода слабшого з сильнішим усе виходить на користь сильнішого, а приносить погубу слабшому.

Сьогоднішні українські послі затратили настільки почуття національної чести, що після більше як 10-літнього гноблення українського народу поляками – вони по приятельськи стискають руки поляків, на яких ще не засохла українська кров. У своїй трусливості та нікчемності теперішні українські послі стали на боці хрунів – угодовців та самі кують кайдани для українського народу.

Тільки в Українській Державі український народ зможе свobodно розвиватися та поліпшати свою долю, а саодиноким способом визволитися є українська національна революція. Український народ повинен бути все до того приготований, щоби у відповідну хвилю, наприклад з нагоди недалекої війни збройно повстати проти польської держави.

Революційну боротьбу українські маси повинні починати від зараз. До боротьби проти Польщі повинно українське громадянство уживати всіх способів, якими тільки розпоряджає. Кожний вияв польського гніту мусимо відповісти подібною відплатою. Коли розв'яжуть нам товариство якенебудь, зруйнуймо польське товариство. Коли поліція розжене віче, загальні збори і т.п. – запротестуємо ділом проти безправ'я. Коли поліція знущається над людністю, поражуймося з одним, другим поліціантом у чотири очі. Коли двір визискує село або фабрика робітників, застрайкуймо, це є відмовмося працювати так довго, доки не дістанемо такої платні, якої жадасмо. Учителям-полякам відмовмося продавати молоко, яйця і т.п. По корчмах вибиваймо вікна, товчім пляшки з горілкою, а жидів проганяємо зі села.

Перед нами до вибору: або піти на угоду і згинуть під польським обухом, або виступити збройно проти Польщі і за ціну крові здобути власну державу, щоби в ній зажити власним, свobodним життям.

За що борються українські націоналісти-революціонери?

ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ – Проти поневолення української нації Московськими...*

* Документ не повний, очевидно, бракує останньої сторінки.

БРОШУРА РЕФЕРЕНТА ПРОПАГАНДИ ОУН ЗАКЕРЗОНСЬКОГО КРАЮ ВАСИЛЯ ГАЛАСА 1945 р.

Питанню українсько-польських стосунків було приділено значну увагу при розробці загальної стратегії українського визвольного руху. Справа не лише в тому, що поляки були найближчими сусідами українців. Згідно з концепцією, розробленою ідеологами ОУН та УПА, саме поляки, які після Другої світової війни опинилися в однаковому з українцями політичному становищі, визнавалися їх стратегічними союзниками у перебудові міжнародноправової системи за принципом “Воля народам! Воля людині!”, що гарантував відродження польської та української держав на їх етнічних теренах. Саме тому з-поміж листівок українського підпілля, звернених до представників інших національностей, найбільше адресованих нашим західним сусідам¹. До питання українсько-польських стосунків зверталися у своїх статтях провідні діячі українського визвольного руху: Василь Мудрий², Мирослав Прокоп³, Михайло Палідович⁴, Зиновій Тершаківець⁵.

Однією з праць, присвячених цій темі, є брошура “Українсько-польські взаємини на тлі історії”. Її написав Василь Галаса, на той час заступник провідника ОУН на Закерзонні, референт пропаганди цього краю*. Цю

¹ Роман Дрозд у розділі “Ставлення ОУН-УПА до Польщі і поляків” наводить за період 1945-1947 років шістнадцять різноманітних звернень до польського народу. Див.: Drozd Roman. *Ukrainska Powstańcza Armia*. – Warszawa, 1998. – С.138-206. Очевидно, таких звернень було більше, проте не всі вдалося знайти.

² Борович Я. В. Україна і Польща // *Ідея і Чин*. – Ч. 4. – 1943: Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1995. – Т. 24. – С. 190-197.

³ Садовий О. С. Куди прямують поляки // *Ідея і Чин*. – Ч. 7. – 1944: Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1995. – Т. 24. – С. 298-305. У 1944 р. ця робота вийшла окремою брошурою.

⁴ Карпатський Л. М. До польсько-українських взаємин. // *Ідея і Чин*. – Ч. 6. – 1944: Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1995. – Т. 24. – С. 271-276.

⁵ Чагрів Ф. Польське питання. Видання українського підпілля 1944 року. На жаль, поки не знайдено цієї роботи. Масо лише згадку про неї в ряді інших повстанських публікацій та у їх списку, укладеному Содолем. Див.: Содоль П. *Українська Повстанча Армія. Довідник 2*. – Нью-Йорк: Пролог, 1995.

* Галаса Василь (1920-2002), псевдо «Орлан», «Назар», «Зенон Савченко», «В'юн», «Шрамченко», «Дніпровський». Народився в селі Білокриниця на Тернопільщині. Член ОУН з 1937 року, провідник Юнацтва ОУН Тернопільської округи. У 1943-1945 рр. – провідник ОУН Перемиської області, у 1945-1947рр. – заступник крайового провідника ОУН Закерзоння Ярослава Старуха, референт пропаганди цього краю. Протягом 1948-1953рр. – провідник ОУН ПЗУЗ, член Проводу ОУН, командир УПА-Північ. Рішенням УГВР йому присвоєно звання полковника. Захоплений у полон МГБ 11 липня 1953 року. Звільнений за амністією у 1960 році, відтоді мешкав у Києві. З 1990 року – заступник голови наукового відділу Братства ОУН-УПА.

брошуру, як і інші пропагандистські роботи, автор підписав псевдонімом «Зенон Савченко». До теми українсько-польських стосунків Галаса звертався неодноразово. Він, зокрема, був автором частини вже згаданих листівок, звернених до поляків, аналітичної праці «Польща перед виборами», виданої українською та польською мовами 1946 року⁶, а також інструкції «Рейди і політично пропагандивна робота серед польського населення», виданої того ж року⁷ і призначеної для вояків, які мали здійснювати рейди польськими землями.

Василь Галаса

Однією з найважливіших праць В. Галаса на цю тему є передрукована тут публікація “Українсько-польські взаємини на тлі історії”, видана українським підпіллям окремою брошурою в 1945 році⁸. Протягом 1945–1946 років вона була перевидана сім разів – по три українською та польською мовами та один раз англійською⁹. Цей факт яскраво засвідчує, яке важливе місце відводилося цій книжечці. Публікацію віднайдено в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України у фонді 3833 “Краєвого проводу Організації Українських Націоналістів на західно-українських землях”. Оформлена вона у вигляді окремої брошури, надрукована на 31 сторінці циклостилю форматом 13,5 x 20,5 см. На другій сторінці є напис-роз’яснення автора невідомому адресатові щодо друку роботи та її розповсюдження.

Незважаючи на назву, головним завданням своєї праці автор вважає не аналіз минулого обох народів, а пошук шляхів вирішення нагальних проблем тогочасних українсько-польських стосунків*. Наведені автором історичні факти служать єдиній меті – показати безперспективність розвитку українсько-польського конфлікту, який завжди

⁶ Згадку про цю роботу див.: Содоль П. *Українська Повстанча Армія. Довідник 2*. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. *Szcześniak A., Szota W. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*. — Warszawa: MON, 1973. – С. 307.

⁷ Згадку про цю роботу див.: Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто–Львів, 2003. – Т. 39: Тактичний відтінок УПА 28-й “Данилів”. Холмищина і Підляшшя (документи і матеріали). – С. 421; також: *Szcześniak A., Szota W. Вказ. праця*. – С. 306–307.

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 3833, оп. 1, спр. 215, 31 арк.

⁹ Содоль П. *Українська Повстанча Армія*. – С. 222.

* До речі, в літературі вона фігурує під децю зміненою назвою: див. у Содолі “Польсько-українські взаємини” // Содоль П. *Вказ. праця*. – С. 222; Щесняк і Шота наводять польський варіант назви “*Stosunki polsko-ukraińskie*” // *Szcześniak A., Szota W. Вказ. праця*. – С. 307. Очевидно, в подальших редакціях роботи назва зазнала деяких змін.

використовувався агресивними сусідами для поневолення обох народів. Робота Василя Галаси не тільки відображає погляд діячів українського визвольного руху на витоки українсько-польського протистояння, але й засвідчує їхні спроби розв'язати цей конфлікт з обопільною вигодою.

Друкована в цьому збірнику брошура, згадані статті провідних членів ОУН, а також рішення найвищого керівництва українського визвольного руху, викладені у постановах зборів та конференцій ОУН, спростовують твердження деяких польських дослідників про те, нібито українські повстанці планували винищення польського населення. Тому в редакторів збірника виникло природне бажання ознайомити спеціалістів та широку громадськість із роботою Василя Галаси, яка досі ще ніде не передруковувалась у повному обсязі¹⁰.

Свобода народам і людині!

За вільні національні держави поневолених народів

Хай живуть українська і польська самостійні незалежні держави!

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ НА ТЛІ ІСТОРІЇ

Зенон САВЧЕНКО
1945

Цю брошуру написав я прямо на коліні і зараз перебив прямо з чорновика, бо хотів переслати Вам. Якщо буде подала до друку то прошу сейчас відповісти бо вона тут необхідна і то вже!!! [підкреслено в оригіналі – В. В.]. Думаю переложити на польську мову (і провезти коректу).

IV.25.45.

Дніпровський*

Копія оригіналу обкладинки

¹⁰ Окремі цитати з неї наводить у своїй книзі Володимир Сергійчук. Див.: Сергійчук В. Трагедія Волині. – Київ: Українська видавнича спілка, 2003.

* Власноручний напис Василя Галаси міг бути адресований провідникові ОУН Закарпатського краю Ярославу Старуху – «Стягу».

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ В ПОПЕРЕДНІХ ВІКАХ.

Пишучи ці рядки, ми не зміряємо заглиблюватися в питання історично-наукового характеру, лише ставимо собі за завдання проаналізувати і сконфратувати ряд історичних фактів, що мають якесь відношення до українсько-польських взаємин – в позитивних і негативних наслідках.

Кожний нарід, здобувши легшими чи тяжшими зусиллями, і замешкавши, певну територію з її природньою різьбою, багатствами т. ін., дістав одночасно певне історичне призначення, випливаюче з геополітичного положення. З такого завдання поодинокі народи в своєму житті, звичайно, вивязуються або ні. Залежно від того чи збагнули і пізнали вони суть цієї геополітичної закономірності, яка вяже, а навіть узаляжнює, їхню долю від обставин в окружаючому їх світі. Бо немає на земному глобі ані одного народу, на життя якого немало б впливу геополітичне положення, а безпосереднє зовнішнє окруження /себто сусідські народи, що мешкають кругом наших кордонів/ – зокрема. Ці народи, які мешкають кругом нас являються з правила нашими сусідами, а в практичному відношенні можуть бути нашими приятелями, або ворогами. Очевидно характер сусідських взаємовідносин дуже часто змінюється, залежно від життєвих шляхів, які вибрали собі обидва сусіди, їхнього рівня культури, шляхів природньої і подуманої експанзії, політики поодиноких володарів чи урядів, і других моментів. Коли один з народів-сусідів посягає по територію другого або обопільно намагаються включити в кордони своєї держави певний територіальний комплекс, що знаходиться на їхньому пограниччі (часто, насичений багатствами або важний зі стратегічного погляду), тоді поміж такими сусідами вивязується збройна боротьба, яка кінчається перемогою одного або другого. Це в наслідку породжує ворожнечу між ними, і, коли час невилічить цієї рани, попадають в атмосферу взаїмовиключености. А для того, щоб надати такому загарбництву характеру національної ідеї поодинокі володарі чи уряди забарвлюють ідею такого загарбництва національними красками, вбирають в шори патріотизму, вписують як одне “вірую” в свій національний молитовник і передають його в руки своєму народові. Значить, що в головній мірі, загарбництво ставить поодинокі сусідські народи в площину крайньої взаїмовиключености і створює такі непроходимі пропасті між ними. Бо всякі інші причини такого відношення, як: релігійна і расова ненависть сьгодні уступили місце політиці. Ми однак далекі від цього, щоб пошукувати в людському світі таких ідилій, як братолюбство чи комфортний гуманізм, бо хоча такі ідеї займають багато місця в людській мові, то однак в практичному житті мають дуже скромне поле до попису. Коли б ми тепер справу ворожнечі і загарбництва взяли на лезо холодного реального ро-

зуму, то скажемо, що воно оправдується ще в таких випадках, коли приносить користі принайменше народові-загарбникові (“Чия сила, того й право”). Але, коли це не приносить користі нікому, то тоді можна сказати, що два народи-сусіди (або один з них) не віднайшли свого життєвого шляху і блукають на осліп. Таке твердження виглядало б безпідставним, але покористуємося прикладом.

Є в житті народів, спеціально сусідських, така закономірність, що їх геополітичне положення, а зовнішнє оточення в певному розділі історії зокрема, так їх взаємно узалежнює, що доля цілий час влітає однакової краски цвіти у вінок їхньої історії. Сила одних пособляє розріст других, а слабкість і упадок першого ставить в таке саме положення другого.

Подібно мається справа з життям українського і польського народів та їх сусідськими взаємовідносинами. Загарбництво Польщі по відношенню до України витворило таку ярку ненависть поміж обидвома народами, що в царині настроїв можна назвати скрайною взаїмовиключеністю. Але коли віднайти природні життєві шляхи обидвох народів, то побачимо, як геополітичне положення їх обидвох узалежнює. І то так далеко, що коли Польща доложила своїх рук до розвалу української держави, то тільки з такими наслідками для себе, що опісля сама була поваленою. Цієї геополітичної закономірності незміння навіть такий випадок, коли по упадку української держави доля дозволить Польщі “моцарствувати” в протязі короткого часу. На жаль польські провідні круги ще й дотепер цієї правди не зрозуміли, хоча їх нарід пережив багато лиха з цього приводу.

Державна організація польського народу взяла свій початок від слов'янських племен, які замешкували землі над Вислою і Одрою, себто землі сумежні (зі зах. сторони) з посіlostями германських племен. Ці племена вже в заранні історії, виявили звірячу ненависть і агресивність по відношенні до слов'янських народів, та достосували свою державну організацію до загарбницьких і завойовницьких цілей. Отже, польський нарід зайняв одну з найдаліше висунених на захід позицій, з поміж слов'янських народів, та, будучи виставленим на безпосереднє сусідство з німцями (на заході і півн. зах.), дістав призначення охороняти слов'янські позиції перед інвазією герман.

На початку польського державного існування та з певними перервами пізніше, агресивні германи турбували Польщу частими нападами, які однак не були дуже сильними (порівнюючи до татарських чи інших кочових орд) і не приносили їй катастрофальних наслідків. Замічається доволі довгі розділи історії, в яких німецька небезпека для Польщі ставала незначною (з приводу внутрішнього роздору і війн), а то й зовсім відпадала. На всіх інших сусідських відтинках Польща немала поважніших суперників.

Далеко тяжча роля припала українському народові, якого предки замешкали землі над Дніпром і Чорним морем, де досить скоро побудували сильну Українську /тоді Руську/ Київську Державу. Замешкавши східне пограниччя Європи, українці знайшлися в природній ролі її жандарма на тому відтинку, і мусіли цілий час відбивати многочисельні походи кочових орд, які проявляли тенденцію до просування на захід і південь Європи. Одначе більшість з цих походів розбивалися об залізне погруддя України. В ті часи, коли Україна стояла безпереривно в стані гігантчного дужання з кочовими ордами, які лявіною котилися на її територію, Польщі приходилося переживати лише збройні сутички з німецькими державками. Український нарід цілі три століття успішно відбивав ці нищівні сили кочовиків, а тим самим охороняв своїми грудьми, проживаючих за його плечами західних сусідів та створював для них сприятливі умовини для культурного розвитку і скріплення державної тугості. Завдяки своїй силі і героїці, українці врятували народи середньої і південної Європи перед неминучим знищенням зі сторони кочовиків.

Коли ми стоїмо перед фактом, який стверджує, що природне положення заставило польський нарід поборювати доволі слабу германську експанзію на Схід, український нарід – здержувати потоп кочових орд, які грозили zalивом цілій Європі, то якіж тоді відносини заіснували по між нашими сусідськими народами?

Як відомо, що за виїмком короткотривалих добросусідських взаємин, відносини між обидвома народами були по більшій части неприємними, а то й ворожими. Причиною такого стану речей була загарбницька політика тодішних провідних верств польської держави по відношенні до України. Польські володарі покористувалися послабленням німецького натиску і виснаженням воюючої України, почали посягати по укр. землі, вбиваючи тим самим ніж в спину укр. державі, яка щойно відбила перший татарський похід на Европу. В цей спосіб Україна дістала два фронти /татарський і польський/ і врешті, внаслідок виснаження, впала, а тоді татари покотилися в Польщу і на Угорщину. Але і тоді укр. нарід продовжував боротьбу на тилах татар, що вплинуло на послаблення їхнього дальшого наступу і спричинило відворот. В дальшому татари вже не відважувалися підприємяти більшого походу на Захід, бо Україна була непевним запіллям і не могла відограти ролі їхньої випадової бази. В такій ситуації татари осілися на південно-східніх областях України і своїми нищівними рейдами перемінили цю частину укр. земель в безлюдну пустиню. На добавок цього Польща, місто піддержати укр. нарід в боротьбі проти спільного ворога, покористувалася його послабленням і загарбала Західно-Українські Землі /ЗУЗ/, та завела на них жорстокий колонізаційний україножерний режим. Цей пе-

реломовий 1349 рік в українсько-польських відносинах /загарбання Казимиром В. Галичини/ так поглибив ненависть між обидвома народами, що й пережиті століття того не змінили. Від тоді поляки переступили ту геополітичну закономірність, яка держить долю обидвох наших народів під одною політичною планетою. – Наслідки пізніші прийшли.

За тим наступила славетна Люблинська унія /1569/, яку Польща використала для загарбання, без жодних збройних зусиль, майже дві третини території України, і приступила, одночасно з татарами, до нищення всего, що українське. Цьому ростові Польщі сприяли, крім слабості України, також й зовнішні обставини, що тоді були дуже вигідними для неї. Німеччина була політично безсильною. Чехія розбита гуситськими війнами. Угорщина була внутрішньо розбита, а на зовні зайнята війною проти турків. Загроза зі сторони німецьких хрестоносців щойно підгрівалася. Москва щойно вилазила з пеленок первісного життя. А татари послабили і задовольнялися грабіжжю та нищенням України, за що, розуміється, Польщу голова не боліла. На підставі вище наведеного можемо ствердити, що тільки при такій зовнішній обстановці Польща могла, загарбавши українські землі, стати могутньо державою. Бо у всяких інших обставинах таке загарбництво стало б причиною її слабості і загибелі. Розцінивши сьогоднішні зовнішні обставини України і Польщі, виглядає дуже правдоподібним, що такого щастя Польща вже ніколи не дочекається і тому “моцарство” мрії про державу “од можа до можа” не тільки, що не покриваються зі спроможностями польського народу, але й не принесуть йому позитивних наслідків. Тому, що через відсутність укр. держави Польща завсіди попаде між німецький молот, а російське ковадло.

Повертаючи до історії, також не буде пересадним твердження, що колиб в протязі кількох віків не було укр. держави на Сході, а ця держава не відбилаби чисельних наступів орд, то Польща очевидно була би так знищена кочовиками, що навіть колиб останні улягли знищенню чи відступилиб на Схід, то німці тоді без більших трудів оволоділиб польською територією. Тим самим і сьогоднішній польський нарід інакше виглядавби. Але Польща відплатила Україні за зложену нею данину крові в обороні перед кочовиками – жорстоким поневоленням і зробила прямо замах на життя українського народу. Який однак мимо одержаних ран в час польського поневолення і татарських набігів, зумів 000000 таку мілітарну самооборонну силу – як Козацтво. Українські козаки вели на початку боротьбу проти турків і татар, але коли окупаційний режим розбещених польських магнатів дійшов в своїй жорстокості до кульмінаційної точки, тоді вістря козацької шаблі звернулося проти Польщі. Однак й тоді провідні люди укр. світу, що ще оцілили від польонізації, робили заходи за наладнанням польсько-українських від-

носин мирним шляхом /заходи Хмельницького у короля Володислава 18./. Виступали також козаки разом з поляками на полях битв: Грунвальд, Смоленськ, Хотин /Сагайдачний – Ходкевич/, і там проливали свою кров в інтересах Польщі. Але коли перші домагалися рахунку за проляту кров і хотіли говорити, як рівний з рівним, то польські магнати відплачувалися за це найжорстокішими методами фізичного нищення /історія записала багато таких варварських вчинків польських магнатів у відношенні до українських запорожців/. В такому стані речей український нарід постановив зброєю вирішити своє право на життя, що й підприняв в 1648 р. Вістря цієї боротьби малоццо не перетяло нитки польського державного життя. В розгарі цієї священної боротьби повстала Українська Козацька Держава – як результат українсько-польської війни. Польща навіть не пробувала перевести ревізію своєї політичної лінії по відношенні до України, а приступила до заїлого протиділання, не розбираючися ні в засобах ні в доцільностях.

Одним словом Польща органічно незносила всякої української держави, хочби вона творилася поза її окупаційною зоною. Цим ми не дуємо шукати чоловіколюбства по стороні Польщі, лише звертаємо увагу на політичну сторону справи та її наслідки.

Вище ми вже зазначили в яких обставинах Польща захопила велику частину укр. земель і в наслідок цього стала найбільшою державою на сході Європи. Тепер, коли творилася укр. держава і Польща мусіла уступати з укр. території, то здавалося, що остання зовсім природньо в таких обставинах мусіла бути ворогом і поборювати укр. державність. Але політичний розум каже щось іншого. – Пригляньмося, як тоді виглядав уклад політичних відносин на сході, півдні і півночі Європи, що очевидно впливало на дальше майбутнє Польщі.

З півночі загрожувала Польщі Швеція, на полудні – Туреччина, а на сході зростала в силу Московщина. Значить Польща мала три фронти /з певним чергуванням/, на яких рішальні бої щойно назрівали. На добавок цього Польща створила собі ще й четвертий – протиукраїнський фронт. Отже, як бачимо що тоді наступив зовсім інший уклад зовнішніх політичних відносин, в яких українська держава не тільки, що не шкодилаб Польщі, але вратувалаб її від неминучої загибелі. Бо хоча українська держава зменьшувала територіяльні посілости Польщі /до речі загарбані в укр. народу землі/, то проте булаб запорукою її дальшого існування в своїх етнографічних межах. А що найважніше – відсунулаб на схід Москву, яка кожночасно зростала в силу і загроза з цієї сторони для Польщі була передбачена; як також – булаб противагою до Туреччини. Значить, що інтереси тодішньої Польщі вимагали не тільки замирення з українською державою, але ще й тісного політичного і мілітарного союзу з нею. Бо такий союз паралізувавби силу Москви і

Туреччини та щойно тоді Польща створилаб сприятливі і можливі обставини до державного свого існування в майбутньому. Та польська правляча магнатерія, будучи засліплена великемоцарствомими мріями, абсолютно не доцінила зовнішньої ситуації в якій опинилася Польща, і продовжувала дальше боротьбу проти України. Остання, в пошукуванні за союзниками проти Польщі, звязалася з Москвою, яка в наслідок прилучення України /переляславський трактат 1654 р./ сейчас дістала рішучу перевагу на сході Європи і тим відставила Польщу в тінь. Проте, і цей факт, що виразно відображував значіння і вагу України на сході Європи не опам'ятав польських політиків. Ба що більше, Польща накінець допомогла Москві розбити українську державність і поділили між себе територію України /андрусівський мир 1667 р./. Що ж досягнули польські правлячі круги в наслідок ліквідації української держави? Вислідимо: 1/ Зліквідували бар'єру поміж Польщею а Московською імперією; 2/ Допомогли Москві порости в силу; 3/ Засудили своє дальше державне існування на смерть і приготували власними руками потрійний розбір Польщі, який доконала Росія, Німеччина і Австрія /1772, 1793, 1795/. Після цих розборів наступила 150 літня неволя з усіма її відомими наслідками для польського народу.

Ось в які обставини запроторили польські шовіністичні імперіялісти свій власний нарід, через співучасть з Москвою в розвалі Української Козацької Держави.

Знайшовшися під потрійним забором, польські провідні круги й надале не зревідували і не змінили свого відношення до українців, мимо одержаної лекції з попередніх століть. Коли тільки австрійська влада дала полякам певну свободу рухів і допустила їх до державно-адміністративного апарату, то цей факт поляки використали перш-за-все для боротьби проти українців. Польські чиновники на австрійській службі всіма засобами, які були в їх диспозиції паралізували і поборювали початкове культурне відродження українського народу в Галичині /в школах, письменстві, журналістиці, в культурно-освітнім житті і тп./. Це все знову скрайньо загострило українсько-польські відносини. Отже, й в такій атмосфері український і польський народи зустріли і пережили першу світову війну, яка на кінець принесла упадок царської Росії, кайзерівської Німеччини і цісарської Австро-Угорщини. Наступила хвиля національних і соціальних революцій, які в великій мірі змінили карту Європи та характер новоповсталих держав.

Вже по перших гарматних стрілах на воєнних фронтах обидва народи розгорнули підготовчу акцію /в краю і закордоном/ до рішальної боротьби за своє самостійне державне життя. Поляки знову вхопилися україножерної політики. Польська еміграція, що перебувала в державах Антанти, повела сильну пропагандивну протиукраїнську акцію, в

якій взагалі заперечувала існування окремої укр. проблеми, як такої. Об'язно чи це відносилось до російської чи австрійської займанщини.

Український нарід, не зважаючи на одержані рани під час трохсотлітнього поневолення, коли тільки царський уряд виявив позначки слабости – виступив зі зброєю в руках проти московських гнобителів і приступив до творення власного державного життя. Це саме зробили українці в Галичині /1.XI.1918 р./ на передодні розвалу Австро-Угорщини.

Польські імперіялісти пішли на повне заперечення прав українського народу на самостійне життя, а навіть піднесли на него збройну руку, в цілі загарбання його території. Укр. нарід відповів на загарбницькі посягнення поляків збройною боротьбою, не думаючи тим виступати проти самостійности польського народу на його етнографічних землях. Вивязалась поміж нашими народами жорстока і нерівна боротьба і то тоді, коли щойно обидва народи вирвалися з одного окупантського ярма, а на Сході видніла нова небезпека /більшевизм/, яка загрожувала існуванню української і польської держав. Цю небезпеку взявся ліквідувати український нарід кровю і залізом, заставляючи своїми грудьми ті брами, якими червоні большевицькі банди змріяли продертися на захід і південь /Польща і Мадярщина/. Не зважаючи на це Польща завдає українській визвольній боротьбі удар в спину. Поляки виступили проти одної вітки укр. земель усіми силами свого народу, але і так їхню перемогу перерішила щойно прислана з Франції озброєна і гідно випосажена армія Галлера /мимо того, що була призначена державами Антанти тільки на протибольшевицький фронт. Україна воювала тоді на трох фронтах /большевицький, білогвардійський та польський/ і без жодної моральної матеріальної піддержки зі зовні. І хоча прогала, проте, без сумніву, поважно послабила большевизм і тим самим вратувала Польщу від поневолення. Що таке твердження не є пересадним то свідчать про те самі факти: 1/ Україна три роки вязала руки большевикам і в цей спосіб унеможливлювала їм загарбання принайменше тих земель, що входили в склад царської імперії /в тому числі і польські землі з Варшавою/; 2/ В час наступу большевиків на Варшаву в “цуді над Віслою” брала участь чисельна Українська Армія під командуванням гол. от. С. Питлюри, а в большевицькому заплілі українці посилити на цей час партизанські акції, і це все разом змусило большевиків до відвороту. Значить Польща була вратована від червоного заливу, у великій мірі коштом української крові. На це польський уряд відповів підписанням з большевиками миру в Ризі /подібний андрусівському/ на підставі якого Польща і Росія поділилися укр. землями. А рештки армії гол. от. Питлюри, які ще недавно кривавилися в обороні польської столиці, цей сам уряд запроторив в конц. табори. Так по “союзницьки” поступила тодішня Польща з Україною. Але

це менше важне, коли виходити з об'єктивного становища, головним тут являється політичний сенс такого потягнення.

Польща, завдавши Україні удар в спину, допомогла московським більшовикам поконати її збройні сили, повалити державу та закріпитися на Україні. І знову поляки поповнили ту сакраментальну помилку, що в час і по андрусівському мирі. Тепер польські провідні круги тимбільше не передбачили загрози зі сторони російського імперіялізму /перекрашеного на червоно/ і пішли на розвал цієї держави, яка охороняла їх від тої загрози або могла її зовсім ліквідувати. Не буде видумкою, коли скажемо, що більшовизм міг бути розгромлений на голову при співучасті обидвох народів, або хоч при умові неутраляности поляків по відношенні до України. Як бачимо, не доцінила Польща /також завдяки полякам і другі західні держави/ значіння укр. держави – як головної протибільшовицької сили на сході Європи. Цим самим польський уряд, таким відношенням до укр. держави, приготував четвертий розбір Польщі, який наступив заледви по двацятьлітньому її існуванні. Образові наслідки такі: нехотіли поляки ліквідувати загрози московсько-більшовицького імперіялізму через сприяливе і позитивне ставлення до укр. держави, а лише протилежним відношенням таку загрозу збільшили; не пішли на розбиття тоді ще слабого більшовизму, разом з укр. народом, то, порісший в силу, московський імперіялізм розгромив їхню державу в 1939 р. і запропонував польський народ в жахливу неволю, в якій він перебуває і досі. Така доля Польщу стріне завжди, коли тільки її східним сусідом буде не українська держава, а імперіялістична Росія, обоятно – біла, червона, чорна чи ще інша.

ПОЛІТИКА – ЧИ ТЕРОРИЗМ І БЕЗГЛУЗДЯ?

Не будемо тут займатися цим всім, що пережив укр. нарід на своїх землях, які знайшлися під польською окупацією, про це дала і дасть свій осуд історія. Ми звернемо увагу на політичні моменти відношення польського уряду до укр. народу і які це наслідки принесло для Польщі.

Як відомо, що після насильного і несправедливого загарбання Польщею укр. земель: Галичини, Підляшшя, Холмщини і частини Волині, – доля цих земель була припечатана рішенням Мирової Конференції в Парижі. На підставі якої Польща дістала, такби мовити, в аренду згадані укр. землі з зобов'язанням встановити на них самоуправу за національним принципом. Польща очевидно навіть й цього не додержала та приступила відразу до колонізаторської і польонізаційної акції на них. Починаючи від мордування /голодом і прямо/ інтернованих українських вояків і старшин в конц. таборах /Домбля, Тухоль, Бересть і др./, арештів, шибениць, польонізації укр. шкіл, пара-

ліжування культурно освітнього життя, відібрання укр. мови урядових прав, розвалювання церков – польський уряд на кінець укоронував свою україножерну політику ганебною пацифікацією і декретом, який голосив: “Ані пяди землі в українцям в руки” /розуміється, що йшла мова про українську землю/. На підставі вище наведеного можна сказати, що це не була жодна національно-меншинева політика польського уряду, – це прямий поліційний тероризм проти укр. меншини /і других/, яка була насильно включена в кордони польської держави. Що український нарід при тій обстановці приступив до збройної революційної боротьби проти окупантської влади, то це зовсім зрозуміле, але, що польський уряд не передбачив наслідків сприводу такого внутрішнього стану Польщі і її зовнішніх обставин та не запобіг цьому, – це хоч для нас й зрозуміле але дивне.

В якихже тоді зовнішніх обставинах знаходилася Польща? А ось вони!:

В цей час, коли польський уряд провадив, такби мовити, війну проти українців /до речі ним споводовану/, тоді за східними і західними кордонами Польщі зросталив силу два грізні імперіялістичні хижаки /московсько-большевицький і німецько-гітлерівський/. Що дня лунало з кремлівського мечету гасло: “Пролетарі всіх країн єднайтесь”, якому з Берліна вторувало гітлерівське “Дранк нах Остен”. Для реалізації цих кличів працювали большевицькі і німецькі фабрики зброї та інших воєнних припасів, готувались могутні армії ітп. Значить, наближалась нова війна, яка мусіла заторкнути Польщу вже в перших днях її вибуху, бо ця лежала на дорозі згаданих двох загарбників. Але польські провідні круги не бачили чи не хотіли бачити цього, що над їхньою головою зловіщо блистіло вістря демоклевого меча, і зарозуміло побрязкували шабельками та даліше продовжували безглузду війну проти українців, мимо цього, що удар з зовні приближався з кожним днем. А як що бачили те все, то тоді хто на їх думку мав цей удар відбити, коли 40 % населення Польщі /українці, білоруси, литовці і ін./ були наставлені скрайно вороже до польської держави /що спричинив сам уряд/ і тільки чекали моменту щоб її повалити. Чи міг зрештою той українець, литовець чи білорус, який перебув тюрми, Берези, побої, культурне пониження і тд., – зі зброєю в руках із самопожертвою відстоювати інтереси Польщі? Про це повинні були подумати першза-все ті, які таку безглузду боротьбу проти нац. меншин проводили. Коли взяти ці факти /було й більше причин/ під політичний прожектор, то очевидним стане, що Польща, з огляду на її внутрішнє і зовнішнє положення, не була здібна до відбиття хочби найслабшого зовнішнього удару.

Такі наслідки для Польщі принесла внутрішня протиукраїнська політика польського уряду. А тепер погляньмо на наслідки такоїж закор-

донної політики. По причині відсутності української держави Польща дістала одночасно удар зі заходу і сходу, який наніс її карколомну катастрофу. І тої фатальної для Польщі правди вже не можна було нічим змінити в 1939 р. чи запобігти цьому ще перед виповідженням війни. Польща тоді чи пізніше, в такий чи інший спосіб булаби окупована. Бо її доля була пересуджена ще в 1918-20 рр. на побосвищах під Львовом, Чортковом і ін., а також на Міровій Конференції в Парижі. Ясно, що вже в 1939 р. Польща хочби й була краще до війни приготувалася, то все одно не видержалаб одночасного удару зі сторони Німеччини і большевиків. Щоб вийти цілою в 1939 р., треба було створити до цього передумови ще в згаданих 1918-20 рр. Стоячи в центрі наведених фактів та пізнавши джерело тих нещасть, які стрінули Польщу в час німецько-большевицького нападу на неї, можемо сміло ствердити, що вона /Польща/ могла оминати катастрофу 1939 р. тільки тоді, колиб її східним сусідом були не московські большевики – імперіялісти, які завдали їй по зрадницьки удар в спину, – а булаб на їхньому місці українська держава. Україна булаб не тільки виключила московсько-большевицьку небезпеку, але булаб також політичним і мілітарним союзником для Польщі проти Німеччини. Останнє твердження не є таке без підставне, як це може де кому здаватися, воно має своє практично-політичне підложжа. Вистарчить тільки згадати гітлерівський імперіялістичний клич /“Дранк нах Остен”/, реалізація якого безпосередньо загрожувала Польщі і Україні. В тих обставинах союз двох держав являвся необхідною природною konieczністю. Також, врахувавши мілітарні і економічні спроможності України і Польщі, можна сказати, що протиставлення гітлерівській воєнній машині свої сили, мало повні вигляди на успіх, хочби навіть західні держави /Франція і Англія/ не виступили проти Німеччини вже в перших тижнях війни. Але завдяки протиукраїнській політиці, веденої польськими урядами, все вийшло не так як могло вийти, а так як вийшло.

Такою дорогою перейшов польський нарід з короткотривалого життя під жажливе німецько-большевицьке поневолення, з якого тепер далеко тяжче вирватися, як це собі поляки зараз уявляють. Виходячи тепер зі заложення, що польський уряд вів цілий час протиукраїнську політику /помагав большевикам, валив укр. державу ітд./ ради цього шматка українських земель /ЗУЗ/ і тим довів до упадку польську державу, то деж тут рівновага користий, а втрат? Приймім, що поляки взяли з окупованих укр. земель поважну скількість збіжжя, нафти, вугілля, худоби і іншого добра; посиділи 20-ть років на посадах в державному апараті, пробували ці землі колонізувати і польонізувати, але це пішло на марно, бо від того згадані землі і так не стали польськими /ані складом населення, ані державним посіданням/. А тепер втрати по тій

причині: втрата державности, Катинь, Майданек, Освенцім, Сибір, Соловки і другі фабрики смерти; Варшава, – економічне знищення і дальша жаклива неволя з її кошмарними наслідками для польського народу. Очевидно, що приходи з втратами не покриваються. Деж тоді політичний толк польських політиків?!!

Цим ми не думаємо доторкати болючих ран польського народу, і ми тут далекі від цинізму бо наш нарід переживає те саме, але хоч з тою сатисфакцією що сам себе в це пекло не запроторив, а прийшло воно шляхом фізичного насилля, проти чого веде він безпереривну збройну боротьбу. Не скажемо також, що така політика польських провідних кругів являється випадковістю, бо сьогоднішні польські політики вірно її продовжують, а що гірше – її піддержує увесь польський загал.

Можемо на кінець цього розділу сказати, що крім політики опортуністичної, принципіальної, імперіялістичної і всякої іншої, є ще політика не політична або простою мовою кажучи – дурна. Обоятно, чи впливає вона з неумности чи з сліпого шовінізму.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ ПІД НІМЕЦЬКОЮ І БОЛЬШЕВИЦЬКОЮ ОКУПАЦІЯМИ.

Правду сказав славний укр. географ проф. С. Рудницький, якій висловився про поляків слідуючо: “поляки пережили багато, але навчилися... нічого” і дійсно.

Український і польський народи знайшлися під окупацією нищівного режиму обер-катів Гітлера і Сталіна, проти яких обидва народи вели і ведуть завзяту збройну боротьбу. Відомим стало вже для кожної думаючої людини, що сила і розріст цих імперіялістичних хижаків, це слабкість і загибель поневолених ними народів та навпаки. З ними не договоришся іншою мовою, лише мовою зброї. А якщо так виглядає дійсність, то тоді поневоленим народам необхідно шукати спільної мови і спільним фронтом виступити проти кривавих смертоносців та на звалищах їхніх імперій побудувати власні національні держави. Така боротьба на щастя вже ведеться. Український і другі поневолені народи спільним фронтом ведуть нещадну боротьбу проти німецько-більшевицьких імперіялістів. Ця боротьба зростає з кожним днем на силі і на кінець таки положить край всякому поневоленню та поневолювачам та принесе свободу народам і людині.

Одне з місць в тому великому визвольному фронті повиненби заняти й польський народ, бож іншої дороги для його визволення немає. Та на диво /собі на погибель/ поляки своїми імперіялістичними /аж смішно звучить такий термін, коли бачиться положення польського народу і його спроможності/ посяганнями на чужі землі і вислужництвом, виключили себе з цього фронту.

Польська верхівка вже від перших днів большевицької /39-41 рр./ і німецької окупацій заняла вороже становище до українського визвольного руху і української державної проблеми взагалі /до речі, її становище ніколи інакше не виглядало/ і в такому дусі наставила загал польського громадянства. Польські шовіністичні імперіялістичні круги:

1/ Не визнали і не визнають прав українського народу на власну державу та розглядають український нарід як такий, що призначений бути завсіди поневоленням Польщею і московськими імперіялістами;

2/ Заперечують право українського народу на західноукраїнські землі та уважають їх стало своєю територією.

Оце, такби мовити лише політичне відношення польської верхівки до життєвих прав українського народу і його державної проблеми, що розбило усі спроби українсько-польського порозуміння. – А тепер погляньмо на практичне становище Поляків до Укр. Народу.

Зараз по приході німців на українські землі вивязалась жорстока боротьба поміж укр. народом, який не давав себе поневолити, а німецьким загарбником, що поневолював. Поляки, місто стати спільним фронтом проти спільного ворога, пішли за кличем, що його вкинула їх шовіністична і безвідповідальна верхівка. Клич звучав: “Ренкома гестапо ніщиць українців”. Цей клич вірно і консеквентно реалізували польські верховоди, запрягши до цього польські шовінізовані маси, які мешкають на українських землях. Посипались масові доноси і провокації на українців, за тим пішли побої, грабіж, розстріли, палення сіл, кидання в огонь жінок і дітей та інші дикі оргії, що їх виправляли по українських селах, на спілку з озвірілим гестапом вславлені польські кріпо, зондердінст, баншуци, фольксдойчі і другі польські агенти на німецькій службі. В склад цих гітлерівських душоубів і вислужників входили також члени польського підпілля, які власне були ініціаторами в погромах укр. населення.

На добавок цього появилися на українських землях /Волинь, Полісся/ сталінські партизанські банди, які розпочали мордувати, побивати, грабувати українське населення та палити його оселі. Український нарід застосував збройну самооборону проти сталінських опричників, яка перетворилася в пряму фронтову війну. Польські верховоди побоялись того, що українці тих земель врятуються перед знищенням і будуть їм далі завдавати в їхніх загарбницьких плянах. Вони вкинули на боротьбу проти українців увесь свій підпольний апарат зі збройними загонами включно та штовхнули польське громадянство до агентурного вислужництва цим передвісникам сталінського поневолення, а далі приступили до масового мордування певинного українського населення. В наслідок такої ганебної роботи поляків і самооборонних акцій українського населення створилася на цих землях відома невідрадна ситуа-

ція, яку спричинили, тільки і тільки польські шовіністично-імперіялістичні круги. Це вони і їх тероризм стали причиною українсько-польського непорозуміння про що відомо не тільки українському і польському народам, але й цілому світові.

Все що ми вище навели мало місце тоді, коли Провід українського визвольно-революційного руху в своїх постановках /II і III-ї Конференцій та III-го Надзвичайного Великого Збору/ висловився за співпрацю з усіма поневоленими народами, в тому числі і з поляками. Але польські імперіялісти відхилили простягнуту до згоди нашу руку і далі продовжували вислужницьку роботу і безглузду боротьбу проти українців.

За повідомленням польського радіо з Лондону 5.4.44 р. польський еміграційний уряд оголосив заяву співпраці між своїми т.зв. збройними силами в краю і Червоною армією. Одночасно підтвердив, що польські збройні сили співпрацюють з наступаючими большевиками, зокрема на Волині.

Нам відомо, що така співпраця поляків з большевиками практикувалася перш-за-все на протиукраїнському відтинку. Значить, те все, що поляки виправляли на Волині і Поліссі було офіційально потверджене. Зрештою, в наших руках були також і інструкції польських підпольних органів, що цей факт підтверджують. Як самі поляки вишли на тій співпраці, то це вже сьогодні всім відоме. Хоч поляки стараються бачити /або роблять таке вражіння/, в тому дипломатично-політичну необхідність чи маневр, але ми, в тому випадку, в силі розмежувати, де тут кінчається політика а де починається божевілья. Можливо, що польські народні маси, будучи шовіністично і україножерно наставленими через своїх верховодів, ішли на нищення українства з вірою, що тим служать інтересам своєї Батьківщини і створюють в цей спосіб передумови до її усамостійнення. Однак /на жаль/ це все ішло на користь Москві і Берлінові, а на шкоду Польщі. Що ж в такому разі думали ті, що штовхнули польську масу на протиукраїнську боротьбу? Чи не передбачали й не передбачають вони наслідків цього? Вартоб полякам над цим застановитися.

В час повнової окупації українських земель большевиками /1944 р./, які тим разом окупували й цілу територію Польщі, український народ зосередив усі свої сили до боротьби проти кремлівських загарбників. До тойж боротьби приступили, солідаризуючись з Україною, народи Балкану, Прибалтики, Східної Європи і Азії. Українська Повстанча Армія /УПА/ і Повстанчі Армії других поневолених народів ставлять здецидований і рішучий спротив червоним окупантам та в цей спосіб творять передумови до переможнього рішального остаточного бою. Український Уряд – Українська Головна Визвольна Рада /УГВР/ витає в своїйому

маніфесті /даний в червні 1944 р./ збройну боротьбу поневолених народів, в якому заявляє: “Витаємо боротьбу інших поневолених народів за своє визволення. З ними, зокрема з нашими сусідами бажаємо жити в добро сусідських взаєминах та співпрацювати у спільній боротьбі при умові пошанування ними визвольної боротьби українського народу”.

Всі національні меншини, що живуть на українських землях, закликаємо включатися в українську визвольну боротьбу. Їм забезпечуємо певні громадянські права в Українській державі.”

Що ж на це поляки?

На українських землях, що включені до т.зв. Української Советської Соціалістичної Республіки /УСРСР/ поважна частина поляків пішла на повну співпрацю і услуги НКВД та разом з ними мочать руки в українській крові. Також на укр. землях, які Сталін включив в кордони т.зв. “демократичної” Польщі, місцева агентурна польська адміністрація і її міліція, тільки й те робить, що грабує, мордує, розстрілює, побиває і знущається над укр. населенням та палить його оселі кидаючи в огонь жінок і дітей. Ми знаємо, що Люблинська агентура, це шайка підлих зрадників польського народу – це вірні слуги кривавого Сталіна, але знаємо також й те, що в цій адміністрації і міліції є поляки різних суспільних шарів, та різних політичних угруповань, а навіть члени польського революційного протибольшевицького руху /АК/ – але в боротьбі проти українців усі подали собі руку. Мимо того, що між собою вони поважно розходяться.

Останніми часами Сталін запланував знищити 1 міл. українців, які мешкають на українських землях в т.зв. “демократичній” Польщі і зарядив переселення. Зрозуміло, що українське населення в обороні свого життя протиставляється переселенню і буде навіть збройно оборонятися. В тому випадку не слід порівнювати долі польських переселенців, які приїжджають на свої землі і в своє рідне середовище, з долею українських переселенців, яких Сталін запроторює на примусові роботи в таких обставинах, що їм там приходится тільки згинувати. Поляки очевидно на це не зважають і по наказу Сталіна приступили до офіційного і скритого мордування українців та палення осель, щоб в такий спосіб змусити їх до переселення. В поодиноких селах польська міліція і боївки повимордовували по кілька десятків українських родин, включно з старцями, жінками і дітьми /повіти: Грубешів, Замость, Володава, Холм, Ярослав, Перемишль, Лісько, Сянок, Коросно і ін/. В цих варварських акціях нерідко беруть участь поляки поодиноких осель, числом кількадесяті озброєних цивільних осіб.

Чи поляки вирішать терором і боївками справу кордону, коли ще самої держави не мають і до її здобуття ще доволі довга і тяжка дорога – то ми маємо право глибоко сумніватися. На нашу думку справу укра-

їнсько-польського кордону єдино можуть вирішити дійсні польській і українській уряди справедливим і мирним шляхом. Або вирішувати її не прийдеться зовсім, бо обдва наші народи будуть поневолені сталінським кривавим режимом. При чомуж тут терор?

Інша річ, що наші самооборонні акції завсіди матимуть успіх і ми навіть менше жертв не понесемо /порівнюючи до польських жертв/, але ми розуміємо вагу цього епохального моменту, в якому рішається доля наших народів. Тому ми завсіди давали і даємо верх політичному розумові, відкладаючи на бік ненависть і помсту. Бо якщо ходилоби о відплату то врахувавши жертви українського народу нанесені поляками в протягу кількох століть, то миб ще лишилися поважними довжниками. Але так ми до справи не підходимо і не хочемо обвинувачувати цілого польського народу за гріхи його безвідповідальних чинників. Зрештою розгляньмо, які наслідки для самих поляків принесе така безглузда протиукраїнська боротьба і в яким тоді положенні опиниться їхня державна проблема? Постараємось відповісти на це питання:

1/ Поглибиться ворожнеча по між українським і польським народами та змусить українців до самооборонних відплатних акцій, що нанесе полякам непотрібні жертви;

2/ Стягне ненависть до поляків зі сторони усіх поневолених народів;

3/ Доведе до повної ізоляції польську державну проблему серед поневолених народів і на міжнародній арені взагалі.

Щож тоді...? Хай над цим думають самі поляки.

Чейже кожному полякови під силу зрозуміти, що Польщі ніколи не вдасться відзискати своєї самостійности при большевицькому сусідстві, а тільки на їхньому трупі. Але польський нарід сам є безсильний проти большевиків і ніколи власними силами не вирветься з під їхнього чобота. Большевики можуть бути і будуть знищені тільки спільним фронтом поневолених народів, з якого поляки виключають себе загарбницькими претенсіями на чужі землі /українські, білоруські та литовські/ і тим способом переходять в табор ворогів поневолених народів.

На щож тоді польські провідні безвідповідальні круги орієнтують себе і свій народ?

Чи думають може діждатися ситуації подібної 1918-20 рр. і дістати державу в Паризьких сальонах на слідуєчій мировій конференції? Таж тоді Австрія і Німеччина були розбиті державами Антанти, Росію розвалила большевицька революція, а наступ большевиків відбила Україна. Теперже треба буде вирішувати справу власною кровю і залізом в боротьбі проти большевиків /рахуючися з тим, що Німеччина вже буде розбитою/. Чи думають, що допоможуть полякам розбити большевиків і побудувати державу "од можа до можа" такі держави як: Франція, Англія і Америка?

Що до Франції, то вона сьогодні сама ледви держиться при житті і нового Галлера не вирядить до Польщі, бо своєї армії немає чим озброїти. А якщо йде про політичну піддержку з її сторони, то тут є дві можливості: або Франція стане на пробольшевицькому становищі і визнає Польщу, як 17-ту республіку ССРСР, – або перейде в протибольшевицький табір і в відношенні до Польщі піде по такій самій лінії що й Англія. /Невиключене, що Франція не забула поведінки передвоєнної Польщі і пам'ятає справу Заользя/.

Коли тепер йде про Англію /бо Америка правдоподібно в польсько-му питанні займе таке саме становище/, то над цим дещо ширше зупинимось. Очевидним є, що Англія змушена необмеженою агресивною політикою большевиків, протиділати їхнім впливам, а також пособляти ті сторони, які прямують до розгрому ССРСР, а одночасно не загрожують ані не противорічать інтересам англійської імперії. ССРСР являється для поневолених народів тюрмою, а для Англії – грізним суперником. Тому розвал ССРСР є для перших передумовою до побудови самостійних національних держав, а для Англії – ліквідацією небезпеки. Але всяку ціль можна досягнути лише відповідними засобами, а бажання мусять покриватися зі спроможностями і доцільністю /останнє відноситься до людий умних/. В звязку з тим, не дуже то хочеться вірити, щоби Англія, будучи заангажована на протияпонському фронті /вже по капітуляції Німеччини/ поспішала з обильною допомогою для Польщі, і щоби кровю своїх синів хотіла платити за чужі примхи і екстра аспірації. Колиб навіть допустити, що Англія вишле якісь інтервенційні відділи проти большевиків, то все одно тягар боротьби буде спочивати на плечах поєднаних поневолених народів, серед яких український нарід займає дуже важну позицію, бо вилонив таку ідею, що мов динаміт розсаджує большевицьке нутро. А це передумова розвалу большевиків, бо Росії ще ніхто не поконав тільки при допомозі зовнішніх ударів, не стосуючи одночасно ударів з нутра. Прикладами до цього хай послужать: похід Наполеона, англо-американсько-французська інтервенція в 1919-20 рр. та врешті похід Гітлера.

Якщо Англія виступить проти большевиків, то виглядає більше правдоподібним, що вона потрактує проблему поневолених народів, як цілість – як суцільний протибольшевицький фронт, з якого поляки себе виключили. Якщоб знову Англія не змінилаб свого дотеперішного відношення до ССРСР, тоді, очевидно, рахунок на її допомогу для Польщі пропащий. Відносно східного кордону Польщі, Черчіл сказав своє слово в промові ще в лютні 44 р., в якій приблизно висловився так: “Англія ніколи не гарантувала східнього кордону Польщі, а якщо сказала своє слово в тій справі, то це відносилось до лінії Керзона, як також – не апробувала окупації Вільна поляками і дру-

гих непольських земель”. Такий погляд офіційна Англія й далі обстоює /останні промови Черчіля і Ідена/. Колиб навіть прийняти погляд, що в сьогоднішній ситуації для Англії бажаною є польська держава, як один з протибольшевицьких буфорів, то однак перед створенням такого буфору треба розвалити большевизм, бо Сталін тут в нічому не поступиться і цю справу зможе вирішити лише зброя. А до цього треба сили усіх поневолених народів, і про це знають не тільки в нас, а також й в Лондоні.

Та щож, коли польські провідні круги своїми загарбницькими претенсіями зробили польську проблему таким много-гранчастим каменем, що його не вложиш в ніякий протибольшевицький мур, бо суперечить одночасно з проблемою України, Литви і Білорусії, а може ще й з якимсь народом. Значить, що поляки являються перешкодою в розгромі большевизму – як головного суперника Англії і ворога поневолених народів та цілого культурного світу.

Тепер на кінець. Чи не чекають поляки нового Андрусова або Риги?

По-перше – поневолені народи постараються заздалегідь унешкідливити таку евентуальну поставу поляків. Хоч така орієнтація сьогодні не має практичного підложжя, По-друге — колиб навіть — теоретично допустити таку можливість, то це по правді бувби тільки відступ московського вовка в куці, щоб в догідній ситуації знову кенутися на польського барана і вже раз на все з ним покінчити. Відступ часу між цюфанням взад, а стрибком вперед не потревавби вже 20-ть років, як це було попередньо. П'ятий розбір /а можливо що й останній/ Польщі, що його знову приготувалиб самі поляки, прийшовби за кілька років. Про долю польського народу в такій ситуації не приходиться говорити, бо хто знає большевиків, то вона може бути передбачена /большевики чейже побили рекорд в нищенні цілих народів/.

Отже, союз з Україною тут необхідний. Бо при допомозі українського народу можна розвалити большевизм і побудувати самостійну польську державу, яка зможе існувати тільки тоді, коли державним сусідом на сході буде Україна. Це тим більше необхідне для Польщі, коли ще й врахувати небезпеку німецького імперіялізму, яка і по цій війні не буде повністю зліквідована.

ЯКА ПОЛЬСЬКА ДЕРЖАВА БУДЕ СІЛЬНІШОЮ?

Щоб відповісти на це питання треба зійти з шовіністичного і імперіялістичного горища та взяти як критерій /мірило/ державно-політичний розум.

Вище ми вже сказали, що без поєднання сил з Україною і другими поневоленими народами, які єдині можуть розвалити большевизм, поль-

ська держава не зможе повстати навіть на території одного воєводства. А тепер вкажемо на елементи сили і слабості польської держави.

Сила польської держави лежить в її побудові на польських етнографічних землях, а слабкість – загарбанні чужих земель з ворожим собі населенням. Мозаїкова польська держава /зрештою як й всяка держава такого характеру/ завсіди була й буде найслабшою – і тільки державою на дуже короткий сезон. Про це поляки мали вже нагоду переконатися на власній шкурі і на прикладі других мозаїкових держав /Австро-Угорщина, доля сьогоднішньої Росії і других/. Вже навіть в польсько-литовській державі, хоч по відірвані частини укр. земель /1648 р./ була така дісприпорція між кількістю пануючого народу та підчиненими, що при так різнобарвному складі тодішня Польща мусіла чекати тільки загибелі. Процентів числа національностей в Польщі /перед першим розбором/ були такі: Поляків 33%, Українців і Білорусів поперх 37%, Жидів 10%, Литовців поперх 9%, Німців поперх 8%, Москалів 1%. Це, що Польща існувала в мозаїковому стані два /у меншому складі навіть чотири/ століття – пояснюється слабкістю національної свідомости поневолених Польщею народів, і слабкістю її сусідів. Пізніше така держава існувала так довго, як довго її сусіди були слабі, а коли ті поросли в силу, то польська держава мусіла загинути без великих воєн, так як свого часу без великих воєн повстала. Дещо подібною була польська держава 1920-39 років, бо мала в своєму нутрі около 40% чужонаціонального елементу, який займав скрайно вороже становище до окупаційної держави /в великій мірі завдяки політиці польського уряду/. З цього приводу польський державний апарат був цілий час турбований визвольно-революційною боротьбою окупованих народів, і ця обставина поважно вязала йому руки. А коли прийшов зовнішній удар /напад – Німеччини і большевиків/, то не тільки, що не могла Польща числити на піддержку з їх сторони, а ще й мусіла боятися їхнього збройного виступу. Така доля стрінулаб завсіди подібну польську державу, а в сьогоднішніх обставинах особливо, бо й сусіди сильні і національна свідомість надзвичайно піднялася серед народів, що їх Польща поневолювала. Сьгодні наприклад навіть 3-4 міл. українців в польській державі булиби скриненою динаміту в польській державній будівлі і вибух з катастрофальними наслідками для неї наступивби скоріше чи пізніше. Натомість польська національна держава на етнографічних землях, яка числилаб поперх 200.000 кв.км. простору з 23 міл. населення, булаб дуже кріпкою і географічно та етнографічно дуже одноцілою. А що найважніше – така держава малаб тоді можливість жити в мирі і тісному союзі з Україною та другими сусідами /не імперіялістами/. Поляків чомусь опанувало переконання /собі на шкоду/, що без загарбання ЗУЗ польська держава не може існувати взагалі. Це, очевидно зовсім не правильне. Бо

коли поміж Польщею і Україною наладнається географічно-політична границя, тоді відпаде антагонізм і ворожнеча, а наступить співжиття і тісний союз політичного, мілітарного, економічного і культурного характеру. Тимбільше, що українська держава, відсуне небезпеку московського імперіялізму, а проти евентуальної німецької /чи іншої/ агресії Польща завсіди моглаби числити на всесторонню допомогу України. Україна потребуватиме від Польщі вугілля і промислових продуктів, а Польща – поживи, сирівців і ринків збуту на Україні. Така співпраця українського і польського народів булаби запорукою росту їхньої державної тугості, та запорукою порядку і миру в Середній та Східній Європі.

КІНЦЕВІ ЗАВВАГИ

Накінєць хочемо звернути увагу на деякі практичні моменти українсько-польського відношення в сьогоднішніх обставинах. В попередніх розділах вказали ми на джерела ворожнечі поміж обидвома нашими народами та її наслідки – спеціально для Польщі. Одначе, це не є справа до позитивного її полагодження. Треба лише дати перше місце політичному розумові і йому підпорядкувати всякі інстинктовні стимули. Сьгодні, кожному полякові треба належно розцінити конкретний стан речей, себто внутрішнє і зовнішнє положення Польщі і відставити на бік безправну, нічим не узасаднену і не покривающуюся з власними спроможностями загарбницьку орієнтацію. Бо це погубить Польщу. Сьгодні треба бути поляком XX ст., а головнo його 5-го десятиліття і бачити політичну ситуацію такою, якою вона в дійсности являється. Бож хіба не є реальною думка поляків про український народ, як “людек ціхіх пйосенек” і обдурювати себе думкою про можливість поневолення його, коли це зрештою, як ми бачили, приносить погубні наслідки для самої Польщі. Як також, не реальною і безглуздною являється протиукраїнська боротьба. Чейже можливим є, і корисним для обидвох народів, добитися такого взаїмовідношення щоби, наприклад, наші збройні відділи стаціонували побіч себе і місто вести проти себе боротьбу повернути її проти большевицьких окупантів; щоби українські і польські революцінери себе взаїмнo не стріляли, а разом посилили вогонь своєї зброї проти сталінських енкаведистів і їх агентів; щоби польські патріоти, які служать т.зв. “демократичній” адміністрації і міліції, при зустрічі з українськими повстанцями не зачіпали їх, а навпаки, тоді очевидно і українські повстанці не вживатимуть зброї проти них та обійдеться без зайвих жертв; щоби польське населення місто доносити на українців, виказало повну солідарність з ним в боротьбі проти спільного жорстокого ворога – московських большевиків. Бож не личить нам бути безвольними баранами, які за поштовхом Сталіна і для його користий, себе взаємнo знищуватимуть.

Польська державна проблема сьогодні знаходиться в дуже тяжкому положенні і дорога до її усамостійнення йде тільки через поєднану боротьбу з другими поневоленими народами проти червоних окупантів. Тоді навіть в Лондоні і Вашингтоні польська проблема буде належно трактована, бо оператиметься на реальних силах; тоді польський уряд буде дійсним окремим партнером і самостійним політичним грачем, а не картами в руках чужих грачів – як це діється до тепер.

В тій ситуації, яка існує зараз, не поправляють долі польської проблеми ні Кримські ні інші конференції, бо поки Сталін має силу, то він ніколи не уступить з польських земель і завсіди знайде продуманий спосіб для вдержання петлі на шиї польського народу. Для такої цілі він готовий кожночасно зорганізувати внутрішню братовбивчу війну, як зробив це свого часу в Іспанії і Греції. Сталін стосуватиме найганебніші і найжорстокіші методи в поборюванні визвольної боротьби польського народу, щоби тільки вдержати Польщу, як 17-ту республіку, в складі СРСР. Для прикриття своїх дійсних намірів супроти Польщі і для замилення очей польському народові та другим народам світу, Сталін створив т.зв. Люблінський уряд, зложений з покидьків польського суспільства, які зрадивши свій нарід, пішли на підлу агентурну службу Москві. Хоча ми тим не думаємо негувати демократичні ідейні стремління польського народу, але можемо дати йому практичну пораду /бо ми вже мали час пізнати московсько-більшевицькі “штуки”/, – що всякі гуманні чоловіколюбні ідеї /православ'я, панслав'їзм, комунізм, демократизм/, які несла будь-коли імперіялістична Москва, були тільки гарно розмальованим плащиком, що служив дня прикриття її дійсних загарбницьких цілей. Точнісінько-так представляється справа з припасеним більшевиками “демократизмом” на територію Польщі. Зрештою більшевицьку термінологію треба завсіди протилежно розуміти: коли вони говорять про визволення то треба розуміти – поневолення, коли обіцяють рай, то треба сподіватися, що принесуть пекло і тд.

Якщо Сталін вдає такого щирого друга польського народу, то чому він цілево здержав наступ Червоної армії під Варшавою, тоді, коли там розгорілося протинімецьке повстання і заборонив давати будь-яку поміч польським повстанцям. Чейже не польські капіталісти і поміщики /більшевицькі терміни/ боролися в геройський спосіб на барикадах варшавських вулиць, а стояли там найкращі сини польського народу з ріжних шарів суспільства. Чому тоді, коли польські повстанці опинилися в жахливо тяжкому положенні /без зброї, аmunіції, харчів/, а німці, користуючись, своєю збройною і чисельною перевагою, перетворювали Варшаву в купу румовища скроплену кров'ю польських героїв – Сталін злорадно затирав руки і тішився, що зменшується число тих, які зброєю перекреслилиб його пляни по відношенні до

Польщі. Цю цинічну і перфідну гру большевиків супроти поляків не тяжко розшифрувати кожному думаючому польському патріотові, в тому числі й щирому демократові. Бо дійсний демократизм буде впроваджений властивим польським урядом, аніколи Сталіним і його любинською агентурою. Большевицькій Москві треба тільки виграти війну, а тоді вона вже зуміє наложити намордник польському народові і дати йому свободу вмерти в конц. таборах Соловок і на Сибірі. Не інакша доля стрінула б тоді і польських демократів, які бажають побудувати державу з демократичним устроєм, але самостійну і незалежну — навіть від Москви. Хай в тому випадку послужить приклад долі комуністів українців: Хвильового, Любченка, Скрипника, Шумського і других, які в 1917–20 рр. йшли з огнем в очах в бій за перемогу большевизму, а опісля були Сталіном розстріляні або покінчили самогубством.

Отже, в такій ситуації лише співпраця польського народу з українським і другими поневоленими народами являється передумовою до здобуття польської самостійної держави. Український нарід завсіди був схильний до порозуміння та співпраці з поляками. Таке його становище і сьогодні. Але до цього необхідно полякам змінити своє відношення до українців і їх державної проблеми — перш за все в своєму інтересі. Ми не хочемо ворогувати з польським народом, а навпаки, ми хочемо разом з ним боротися проти спільного ворога, разом перемогти і після перемоги жити в добросусідських взаєминах. Але, коли поляки не зійдуть зі свого україножерного становища і підніматимуть оружну руку проти українського народу, тоді його постава буде відповідати словам англійської пісні, яка звучить: “Ми війни не хочемо, але чорт бери, якщо вже прийдеться...”.

На кінець, розглянувши сучасне зовнішнє і внутрішнє положення Польщі, можемо безтенденційно ствердити, що польському народові лишається до вибору:

1/ Або польському урядові змінити дотеперішню політику по відношенні до України і других поневолених народів;

2/ Або, якщо він цього не зробить, польському народові змінити уряд і віддати справу керівництва своєю боротьбою в руки таким людям, які будуть здібні справу українсько-польського відношення позитивно полагодити;

3/ Або не зробити ні одного ні другого і тим самим засудити на смерть справу своєї самостійности.

Каже українська пословиця: вільному воля — спасенному рай.

Микола ПОСІВНИЧ

СТАВЛЕННЯ ОУН ДО ПОЛЬЩІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Виникнення у XX ст. українських національно-визвольних організацій було зумовлене потребою створити силу, яка була б спроможна чинити дійовий опір загарбникам. Шовіністична політика окупаційної влади викликає націоналістичний спротив поневоленого народу. Тому заснування 2 лютого 1929 року Організації Українських Націоналістів було історично закономірним явищем, адже на цьому етапі свого розвитку українська нація перебувала у глибокому занепаді. Будь-яка нація в такій ситуації рятується за допомогою організованих форм політичного націоналізму¹.

Перший Конгрес Українських Націоналістів, який проходив з 27 січня по 2 лютого 1929 року у Відні, був присвячений обговоренню ідеологічних засад організації та її майбутньої діяльності. Значну увагу делегати Конгресу приділили відносинам ОУН і польської влади, а саме проблемам польської окупації й панування на Західноукраїнських землях, діяльності уряду Польщі, зокрема його зовнішній і внутрішній політиці. Ці питання висвітлювали у своїх виступах Євген Коновалець (“Точасне політичне становище української нації”), Богдан Чучман (“Політичне положення на Західній Україні”), Петро Штепа (“Ідеологічна платформа ОУН”) та інші діячі ОУН.²

Основне рішення, яке прийняв Конгрес і яке виражало ставлення ОУН до Польщі, було таким: “Організація Українських Націоналістів, маючи на меті створити Незалежну Соборну Українську Національну Державу, змагає до повного усунення всіх окупантів з українських земель і, керуючись інтересами Нації, відкидає орієнтації на історичних ворогів України”³.

У дев'ятому підсумковому розділі постанов Конгресу було зазначено, що діяльність націоналістів базується на ідеї побудови Української

¹ Дашкевич Я. Нація та націоналізм: історіографічні проблеми й історіографічні висновки // *Україна в минулому*. – Київ–Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 183 – 185.

² *Розбудова нації*. – 1929. – № 1–2. – С. 61; *Державний архів Львівської області* (далі – ДАЛО). – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 1020. – Арк. 25.

³ *Від Конгресу Українських Націоналістів // Розбудова Нації*. – 1929. – № 1–2. – С. 1.

Соборної Самостійної Держави (далі — УССД). ОУН не визнає ті міжнародні акти й договори, які закріпили поневолення України, і буде протидіяти всім, хто заважатиме їй втілювати цю ідею в життя. Організація ставить собі за мету і завдання оздоровити стосунки в середині нації, спонукати український народ до державотворення, активізувати весь національний потенціал і таким чином забезпечити Українській Нації належне місце серед інших народів світу⁴.

Ставлення ОУН до Польщі визначалося трьома чинниками:

- національно-визвольні змагання 1917–1921 років і подальша окупація України чотирма сусідніми державами.
- політика Польської держави щодо України й українців, яка носила окупаційний характер.
- ідеологія та програми націоналістичних організацій, передусім УВО та СУНМ, що формувалися в процесі їхньої діяльності та боротьби проти Польщі.

Отже, ОУН та її ідеологія були зумовлені історико-політичною ситуацією, у якій опинився український народ, а саме жорстокою польською та радянською окупаціями. Тому ставлення ОУН до польської влади та її політики на Західноукраїнських землях було цілком логічним.

У 1929 р. в одному зі своїх листів Євген Коновалець чітко сформулював позицію ОУН щодо Польщі: “Прапор боротьби проти поляків ми піднімаємо, але боротьбу з поляками будемо вести в тій мірі, у якій вони нас змусять вдаватися до самозахисту... Всі свої зусилля будемо спрямовувати проти більшовиків, готуючи проти них свій останій удар”⁵.

Подібні думки висловлював ідеологічний референт Проводу Українських Націоналістів (далі – ПУН) Дмитро Андрієвський. В антипольській агітації він радив підкреслювати окупаційний характер польської влади на Західноукраїнських землях; наголошувати на неспроможності польського уряду керувати економікою цих територій; доводити, що польська окупація тільки погіршує становище Західної України; зазначати, що ОУН ніколи не припинить “чинної боротьби”

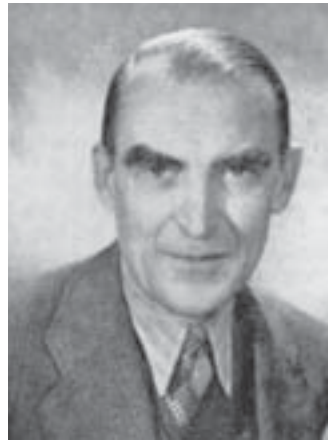
Євген Коновалець

⁴ ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929 – 1955. – [Б. м. в], 1955. – Видання ЗЧ ОУН. – С. 15 – 16.

⁵ Цит. за: Кентій А. Українська Військова Організація в 1920 – 1928 рр. – Київ, 1998. – С. 39.

проти Польщі... і що ніякого порозуміння між поляками та українцями в одній державі досягнути неможливо через безкомпромісну позицію перших. Це у майбутньому значно ускладнить й утруднить між двома народами розв'язання цілого ряду суперечливих питань⁶. Подальший розвиток історії засвідчив, що прогнози лідерів ОУН були цілком слушні.

У п'ятому номері “Бюлетня Організації Українських Націоналістів на Західноукраїнських землях” за 1931 рік та журналі “Юнак” за травень того ж року чітко відображено ставлення до Польщі “крайовиків” — місцевої націоналістичної молоді. Оунівці оголошували Польщу першочерговим ворогом України, з яким ОУН

Дмитро Андрієвський

повинна вести нещадну боротьбу. Створивши базу на Західноукраїнських теренах, організація зможе розпочати війну проти іншого давнього ворога України – Москви⁷. ОУН відкидала легальні й еволюційні методи боротьби з Польщею, бо за допомогою цієї тактики українським політичним партіям і громадським організаціям не вдалося добитися навіть автономії України, не кажучи вже про незалежність. Тому проти Польщі було вирішено застосовувати радикальніші методи: революцію та конспірацію⁸.

Крайова Екзекутива ОУН (далі – КЕ ОУН) визначилась і щодо майбутнього українсько-польського кордону. До складу УССД мали ввійти Західноукраїнські землі, де українське населення переважало. Територіальний поділ мав проводитися за етнічним принципом. У 1932 році вийшла відозва “Український імперіалізм”, автор якої М. К. (особа не встановлена) доводив, що майбутній західний кордон має пролягати недалеко від річки Вісли. При цьому автор зазначав: “Ми хочемо бути свободними на своїй етнографічній території”⁹.

Власну позицію щодо Польщі КЕ ОУН виклала в окремій брошурі-інструкції “Як і за що ми боремося з поляками. Краєва Екзекутива ОУН” за 1931 рік. Там зазначалося, що важке становище Західної України спричинене пануванням Польщі та використанням нею ба-

⁶ Андрієвський Д. Українська пропаганда за кордоном // Розбудова Нації. – 1931. – № 37 – 38. – С. 6-8.

⁷ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 1020. – Арк. 3 зв.

⁸ Там само. – Арк. 4.

⁹ Там само. – Спр. 806. – Арк. 39.

гатств місцевої землі. Окрім того, за рахунок українців і Західноукраїнських теренів Польща сподівалася вирішити проблему перенаселення. Автор брошури зауважував, що протягом тисячолітньої історії сусідських стосунків поляки намагалися заволодіти Україною, пригнічуючи українців національно, релігійно й соціально-політично. Тож український народ був змушений боротися проти зазіхань Польщі, що виливалось у селянсько-козацькі повстання, Хмельниччину, гайдামаччину та українсько-польську війну 1918 – 1919 років.¹⁰ Як бачимо, ще одним фактором, який визначив непримиренне ставлення ОУН до Польщі, була історична пам'ять — важливий елемент національної свідомості..

У брошурі ОУН заявляла: “Українська Нація бореться з поляками за право бути паном на рідній землі і по своїй волі розпоряджати собою у власній Українській Державі – проти стремління ворожої нам польської нації поневолити українські землі. Український нарід тільки тоді здобуде свої права, коли оружно виступить проти ляхів-займанців та прожене їх зі своїх земель”¹¹.

КЕ ОУН підкреслювала й соціально-економічні причини протистояння:

- придушування українського національного руху;
- запровадження в державних школах, де переважали українські учні, польської мови навчання;
- закриття українських приватних шкіл, читалень “Просвіти”, осередків різних товариств (передусім “Пласту”, “Сокола” й “Лугу”), а також обмеження їх діяльності (заборони зборів, концертів, вистав тощо);
- економічний гніт українських селян (завищені порівняно з корінною Польщею податки; парцелювання (розподіл – М. П.) панських земель тільки між поляками-колоністами; заборона кооперативів, збільшення кількості шинків у селах);
- дискримінація робітників-українців при наймі на роботу та оплаті праці¹².

У брошурі під назвою “Наше становище” (червень 1932 р.) КЕ ОУН говорила й про інші утиски з боку польського уряду. Так, уживати в державних установах українську мову було заборонено. Польська влада категорично була проти створення українського університету й обмежувала прийом українців у вищі навчальні заклади. Українське населення сплачувало великі податки, які йшли передусім на відбудову

¹⁰ Там само. – Спр. 798. – Арк. 151 - 153.

¹¹ Там само. – Арк. 154.

¹² Там само. – Арк. 154 зв.

центральної Польщі, економіка ж Західноукраїнських земель продовжувала занепадати. Монополістична й торгово-експортна політика польського уряду призвела до зuboжіння українських селян¹³.

За твердженням ОУН, польські урядовці, “щоби задурити та закрити небезпеку, яка грозить всім Українцям, говорять, що хочуть згоди між поляками та українцями. Таке вони говорять тільки про людські очі та щоб баламутити самих Українців, а на ділі гноблять український рух де тільки можуть”¹⁴. ОУН застерігала поляків, що окупаційний режим, терор та утиски з боку польської влади український народ відповідатиме збройною боротьбою: буде підпалювати панські маєтки, нищити предмети державної власності, убивати високопоставлених урядовців, поліцейських та їх помічників “хрунів-перевертнів”¹⁵.

У кінці своєї брошури “Як і за що ми боремося з поляками” діячі ОУН закликали: “На кожний вияв польського гніту мусимо відповідати подібною відплатою. Коли розв’яжуть нам товариство яке небусть, зруйнуймо польське. Коли поліція розжене віче, загальні збори і т. п. – запротестуємо ділом проти безправ’я. Коли поліція знущається над людністю, порахуємося з одним, другим поліціантом в чотири очі. Коли двір визискує село, фабрика робітників, застрайкуємо, доки не дістанемо такої платні, якої жадаємо. Учителям-полякам відмовитися продавати молоко, яйця.

Перед нами до вибору: або піти на угоду і згинуть під польським обухом, або виступити проти Польщі і за ціну крові здобути власну державу, щоби в ній зажити власним життям”¹⁶. До таких радикальних гасел оунівців підштовхували дії польської влади, яка в 1931 році провела криваву “пацифікацію” (умиротворення – М. П.). За спостереженням крайових діячів ОУН, “жодної користі пацифікація не принесла Польщі. Українські маси ще більше почали ненавидіти гнобителів і ждати пригожої хвили, щоби повстати збройно проти поляків та збудувати Українську Державу”¹⁷. При цьому наголошувалось: “Український народ повинен бути все до того приготованим, щоби у відповідну хвилю наприклад з нагоди недалекої війни збройно повстати проти польської держави”¹⁸.

Свої головної мети – незалежності України – ОУН збиралася досягти за допомогою національної революції, тобто шляхом збройного повстання проти польських і радянських окупантів¹⁹. Якби Польща розпочала

¹³ Центральний державний історичний архів України у місті Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 998. – Арк. 6 зв.

¹⁴ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 798. – Арк. 154 зв.

¹⁵ Там само. – Арк. 156.

¹⁶ Там само. – Арк. 159.

¹⁷ Там само. – Спр. 798. – Арк. 156 зв.

¹⁸ Там само. – Арк. 158.

¹⁹ Від Конгресу Українських Націоналістів // Розбудова Нації. - 1929. - № 3 - 4. - С. 133.

війну проти своїх сусідів, ОУН скористалася б ситуацією для створення Української держави та потужної української армії. У разі потреби ОУН вступила б у конфлікт і боролася би проти Польщі всіма можливими способами. Таку позицію націоналісти виробили в результаті зустрічей Проводу ОУН із Євгеном Коновальцем, що, згідно з даними польської поліції, відбувались у серпні 1931 року в Карлсбаді (Чехо-Словаччина)²⁰.

КЕ ОУН виробила чітку позицію і щодо мобілізації української молоді до польської армії. У 1929–1930 роках було видано відозву “Хлопці”, у якій Організація закликала юнаків: “Ідіть до польського війська і не дизертуйте, присягайте на вірність Польщі, але у своєму серці складіть іншу присягу – боротьби за волю українського народу. Вчіться добре володіти зброєю, ознайомлюйтесь з усім, що могло б колись придатись українській армії. Прийде слухний час і Ви обернете ваші кріси проти Польщі. Серед найтяжчих терпінь в польських касарнях хай Вам сниться золотий сон боротьби за волю українського народу, аж поки той сон справдиться”²¹.

Члени ОУН дотримувалися конспірації, суворої дисципліни та військової субординації. Це давало змогу націоналістам застосувати найрізноманітніші методи боротьби проти польської окупаційної влади: масові політичні демонстрації, студентські протести, робітничі страйки, бойкот польських товарів, проведення шкільних акцій по школах тощо. Найдієвішими вважалася збройна та революційна боротьба. З моменту створення ОУН бойова активність і вправність молодих націоналістів постійно зростали. У середовищі “Академічного Дому”, яке представляли Степан Бандера – “Лис” – “Баба”, Степан Ленкавський, Дмитро Мирон – “Орлик”, Ярослав Стецько – “Карбович”, Ярослав Старух, Зеннон Косак – “Тарнавський”, Михайло Колодзінський – “Генерал” – “М. Будзак”, Іван Мітрінга – “Сергій Орелюк” та інші, виробили свою тактику. Вона лягла в основу концепції “перманентної (постійної – М. П.) революції”, згідно з якою, український народ зможе здобути свободу тільки шляхом збройної боротьби. Тому ОУН має підготувати суспільст-

Степан Бандера

²⁰ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 1020. – Арк. 17 зв.

²¹ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 1. – Спр. 357. – Арк. 212; ЦДІАУЛ. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 938. – Арк. 15 – 15 зв.

во до всенародного повстання. Відтак потрібно організувати широку пропаганду ідей революції та безкомпромісної боротьби, що має виховати в народі нестримне бажання здолати свого ворога. Морально-психологічна мобілізація мас – перше завдання для ОУН.

Другим напрямом діяльності ОУН було повсякчасне й непохитне протистояння польській окупаційній системі. Кожен метр української землі повинен був горіти під ногами ворога. Це, у свою чергу, мало налаштовувати широкі верстви українського суспільства на боротьбу, гартувати військовий дух українців і спонукати їх до безпосередніх дій. Організація намагалася виховати в учасників революційного руху волю стійкості, належним чином підготувати їх до повстання проти польської держави²².

Отже, головними напрямками перманентної революції, згідно з концепцією ОУН, мали бути:

1) підвищення політичної освіти населення, пропаганда ідеї відновлення УССД – головної мети української революції;

2) активізація на українських землях бойових дій проти польської окупаційної влади;

3) розгалуження мережі ОУН, організаційне та політичне її зміцнення;

4) поступове підсилювання революційних настроїв народу аж до проривного моменту – повстання²³.

У липні 1931 року КЕ ОУН видала брошуру “Наша боротьба: її цілі, дороги і методи”, у якій говорилося: “Якщо Українці хочуть перемогти – мусимо зфанатизувати маси. Не може бути вибору: чи з Польщею, чи з Москвою, чи самим. Маємо єдину правду: перемогу з оперттям на власні сили на шляху національної революції з гаслами – “Україна понад усе” і “Україна для українців”²⁴.

1929-1930 роки — період становлення ОУН як організації — стали часом апробації політики українського руху за допомогою гучних антипольських акцій, що викликали значний політичний і психологічний резонанс як в Україні, так і за кордоном. Важливу роль у той час відіграв Крайовий Провідник (далі – КП) ОУН Юліан Головінський – “Юлько”. Він створив нову Крайову Екзекутиву, ядро якої становила місцева молодь. Великою заслугою крайового провідника було фактичне злиття УВО та СУНМ в єдину організацію. За наказом Головінського вся структура ОУН формувалася за зразком УВО, тобто складалася з трійок і п’ятірок із суворим дотриманням організаційної конспірації²⁵.

²² Мірчук П. *Нарис історії ОУН*. – Мюнхен, 1968. – С. 138 – 139.

²³ Баган О. *Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї*. – Дрогобич, 1994. – С. 36.

²⁴ ЦДАУЛ. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1033. – Арк. 15 зв.

²⁵ Мірчук П. *Нарис ...* С. 152 – 153.

Першим значним виявом протесту ОУН проти політики польського уряду стала добре підготовлена й проведена Саботажна акція. Приводом для цього послужив законопроект нової колонізації українських земель, схвалений польським сеймом²⁶. Крім того, у краї загострилась економічна криза, внаслідок чого зросло безробіття серед робітництва та інтелігенції. Сприятливим для проведення цієї акції був і міжнародний клімат, оскільки в 1930 році увага світової громадськості була прикута до конфлікту, пов'язаного з німецькою меншиною у польській Сілезії.

Рішення про проведення саботажної акції було прийняте в червні 1930 року на засіданні ПУНУ. Найімовірніше, цю ідею висловив хтось із представників КЕ ОУН, і, розглянувши її, Євген Коновалець дав свою згоду. Як згадував Дмитро Андрієвський, який був тоді у Празі, Євген Коновалець – “Віра” у розмові з ним зазначав, що “за саботажі його будуть або прославляти, або проклинатимуть”²⁷. Всупереч контрзаходам влади саботажі стрімко поширювалися, охоплюючи все нові території. Це свідчило, що операція була добре спланована.

Саботажна акція розпочалася в середині липня 1930 року, коли селями Галичини прокотилася хвиля пожеж у господарствах польських поміщиків, колоністів та осадників. До кінця місяця поліція зафіксувала одинадцять подібних акцій протесту, в серпні їх сталося 54, а у вересні кількість саботажів досягла 101.²⁸ У серпні – жовтні найбільшого розмаху саботажі набули в Тернопільському воєводстві, де було зафіксовано понад 89 випадків. Активно Саботажна акція проходила також у Львівському, Бібрському, Сокальському, Рогатинському повітах. Загалом вона охопила понад тридцять повітів Західної України²⁹.

У своїх офіційних друкованих органах ОУН заявила, що основними завданнями проведеної операції було:

- 1) підірвати престиж Польщі на міжнародній арені і показати її неспроможність керувати українським народом;
- 2) впливати на політичну думку провідних держав у напрямку витворення найсприятливіших умов для України;
- 3) призупинити процес колонізації українських земель і перешкодити масовому приходу поляків-колоністів;
- 4) сформувати однозначне ставлення українців до Польщі;
- 5) привернути увагу всього цивілізованого світу до нестерпних умов польської окупації³⁰.

²⁶ Там само. – С. 233.

²⁷ Андрієвський Д. Обставини 30-тих років і Провід Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 655.

²⁸ Швагуляк М. Пацифікація. – Львів, 1993. – С. 10.

²⁹ Там само. – С. 13 – 14.

³⁰ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 1020. – Арк. 18; Розбудова Нації. – 1930. - № 11 – 12. – С. 263; Сурма. – 1930. - № 8.

Такими виступами ОУН заявила про себе, зуміла піднести свій авторитет і посилила вплив на селянство та молодь. Саботажна акція українських націоналістів виявилася вдалою з погляду обраних засобів боротьби. Підпали були найдоступнішим і найефективнішим способом поширити серед селянства революційні настрої. До того ж це не вимагало великих фінансових витрат і не становило небезпеки для виконавців. Основним рушієм Саботажної акції стало юнацтво ОУН, яке роз'їхалось на шкільні канікули по галицьких селах і отримало там своє перше бойове хрещення³¹.

Відчуваючи загрозу своєму пануванню в Західній Україні, польська влада оголосила проведення “пацифікації” (умиротворення – М.П.). Усупереч публічним заявам уряду акція мала на меті не відшукати винних, а покарати фізично і морально все українське населення. Розправи польських військ над українцями стали в той час повсюдним явищем і перетворилися на військовий і політичний терор. У ході пацифікації переслідувань зазнали члени українських культурно-освітніх, фінансово-економічних, спортивних організацій та установ. Значного удару зазнав і націоналістичний рух: поліція підступно вбила КП ОУН Юліана Головінського.

На початку жовтня 1930 року КЕ ОУН видала наказ про припинення саботажної акції. Але brutальні дії спеціальних пацифікаційних підрозділів по селах, погроми українських установ тривали, що викликало обурення серед українського населення. Тому ще у жовтні – листопаді 1930 року відбувалися стихійні підпали³². Під час саботажної акції крім підпалів оунівці вдавалися також до зрізання телефонних і телеграфічних стовпів, знищення поліційних дільниць.

У відповідь на польські репресії ОУН наприкінці 1930 – на початку 1931 року, провела акції проти найактивніших учасників пацифікації. Так, 26 листопада 1930 року бойовики ОУН вчинили атентат на Войцеховського, який керував операцією “умиротворення” на Тернопільщині. У січні 1931 року було вбито активного члена польських студентських організацій графа Баворського, який відзначився особливою жорстокістю під час пацифікації. 12 лютого того ж року п'ятеро бойовиків ОУН – Володимир Бойтала, Іван Мищик, Іван Дмитренко та “Мережа” – напали на поліційну дільницю в селі Гаї біля Львова³³.

³¹ Книш З. Дух, що тіло рве до бою. Юліан Головінський – Крайовий Комендант УВО. – *Вісник*, 1951. – С. 94 – 98.

³² Мірчук П. Нарис – С. 243 – 244; Гайвас Я. Юнацтво ОУН на філії Академічної Гімназії // *Ювелейна книга Української Академічної Гімназії у Львові*. – Філадельфія, 1978. – Кн. 2. – С. 314 – 315, 317 – 318.

³³ Мірчук П. Нарис ... – С. 263 – 264; Гайвас Я. Юнацтво ОУН на філії Академічної Гімназії // *Ювелейна книга Української Академічної Гімназії у Львові*. – Філадельфія, 1978. – Кн. 2. – С. 314 – 318.

Найбільшого розголосу набув замах на сенатора Тадеуша Голувку, вчинений 29 серпня 1931 року в Трускавці. Наказ про ліквідацію польського урядовця видав Михайло Гнатів – “Чорний” двом бойовикам — Василеві Біласу та Дмитрові Данилишину³⁴. Останнім відлунням пацифікації став атентат на комісара політичної бригади Львівської поліції Емільяна Чеховського, здійснений 22 березня 1932 року. Цю акцію з математичною точністю організував бойовий референт КЕ ОУН Роман Шухевич-“Дзвін”, а виконав бойовик Юрій Березинський³⁵.

Одним із видів діяльності ОУН під час проведення Саботажної акції була експропріація державних засобів та коштів. До експропріацій (далі скорочено – екси) ОУН вдавалася з метою залучення нових коштів для ведення революційної боротьби. Свої дії організація обґрунтовувала тим, що окупаційний влада збирає податки з українського населення і використовує зібрані гроші для утвердження власних позицій. Таким чином ОУН, по-перше, ослаблювала ворога, по-друге, використовувала вилучені кошти для національно-визвольної боротьби. Експропріації повинні були:

1) постійно тероризувати польську владу й підривати її позиції на українських землях;

2) свідчити про те, що визвольна боротьба продовжується.

Серед експропріаційних актів найвідомішими були напади: 1) на поштовий віз під Бібркою 30 липня 1930 р.; 2) на поштовий віз під Белзцем 28 жовтня 1930 р.; 3) на поштовий диліжанс під Бірчою 31 липня 1931 р.; 4) на поштовий віз під Печеніжином 31 липня 1931 р.; 5) на “Банк Людовий” у Бориславі 31 липня 1931 р.; 6) на пошту в Трускавці 8 серпня 1931 р.; 7) на пошту в Городку 30 листопада 1932 р.

Завдяки такій успішній діяльності Організація здобула понад 100 тисяч польських злотих на ведення подальшої національно – визвольної боротьби революційними методами³⁶. ОУН не мала ніяких моральних застережень щодо привласнення майна польських державних установ і кас, якщо конфісковані кошти використовувалися на потреби національно-визвольної боротьби. Неприйнятною вважалася експропріація приватного майна. До речі, така робінгудівська філософія була притаманна не лише українським націоналістам. Свого часу так діяли поляки на чолі з Пілсудським, російські більшовики під проводом Сталіна перед Першою світовою війною.

22 грудня 1932 року у Львові поляки стратили оунівських бойовиків Василя Біласа та Дмитра Данилишина. На знак протесту ОУН провела по

³⁴ ЦДІАУЛ. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк. 81.

³⁵ Мірчук П. Нарис ... – С. 291.

³⁶ Мірчук П. Нарис ... – С. 245 – 246; 275 – 276; 302 – 303.

цілій Західній Україні “антимонопольну кампанію”, спрямовану проти вживання алкогольних і тютюнових виробів. Крайова Екзекутива розраховувала, що антимонопольні акції завдадуть польському державному бюджетові великих збитків і принесуть користь для українського населення. Боротьбу проти вживання державного тютюну й алкоголю організації проводила передусім серед своїх членів, а на громадськість впливала через легальні товариства, зокрема “Просвіту” й “Відродження”. Кількамісячне утримання від тютюну й алкоголю було масовим явищем, унаслідок чого польська держава зазнала мільйонних збитків³⁷.

Після того як у січні 1933 року, а у червні вже офіційно, КП ОУН став Степан Бандера-“Лис”, бойова діяльність організації зазнала деяких змін. Експропріація державних установ і кас тепер припинилася, а всі бойові акти скеровувалися проти найзначніших представників польської державної адміністрації на Західноукраїнських землях та польських прислужників, а також проти популяризаторів радянської влади³⁸. У проведенні й застосуванні актів ОУН використовували принципи, вироблені в 1929 року й опубліковані у газеті “Сурма”³⁹. Зокрема, Організація мала застосовувати революційний терор як засіб самооборони. Він був найстрашнішою зброєю в руках підпільної організації, її останнім і найвагомішим аргументом, коли всі інші були вже вичерпані. Революційний терор має моральне виправдання, тому що він був адекватною відповіддю на насильство ворога. Безперечно, це був не надто ефективний спосіб боротьби проти польської влади, але достатньо дійовий, коли йшлося про самооборону. Політичне значення революційного терору полягало в тому, що він створював атмосферу напруженості й нестабільності, перешкоджаючи ворожій владі утвердитися на чужій території. Вони підривали авторитет і силу ворожої держави та підтримували дух поневоленого народу. Крім того, українські націоналісти використовували революційний терор і як засіб ідеологічного впливу:

а) на власний народ, змушуючи його мислити політично;

б) на окупантів, переконуючи в тому, що український народ веде постійну боротьбу проти Польщі й не припинить її, доки не здобуде своєї незалежності;

в) на світову громадськість, показуючи таким чином, що український народ є окремим суб’єктом і прагне своєї незалежності⁴⁰.

³⁷ Савчук Б. *Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у 19–30-х роках ХХ ст.* – Івано – Франківськ, 2001. – С. 188 – 192.

³⁸ Мірчук П. *Степан Бандера – символ революційної безкомпромісності.* – Нью Йорк, 1961. – С. 26.

³⁹ *Терор – як засіб самооборони // Сурма. - 1929. — № 16.*

⁴⁰ *Терор – як засіб агітації // Сурма. - 1929. - № 17 – 18.*

Кожна така акція ОУН мала відповідати трьом основним вимогам: вона повинна була 1) виконувати виховну функцію; 2) служити посиленню боротьби та ослабленню позиції ворога; 3) мати зовнішньопропагандистський характер⁴¹.

З ініціативи Степана Бандери було проведено резонансну Шкільну акцію, метою якої стало повернення української мови в школи. У 1933 році заходами КЕ ОУН було надруковано 98 тисяч листівок і відозв та 6 тисяч брошур. У листівці “Українські батьки й матері” КЕ ОУН зазначала: “Ми мусимо перейти від оборони до рішучого наступу проти польського панування, то є проти польської держави й польського духа на всіх ділянках нашого життя, в першу чергу в школах...”

Революційна боротьба проти польських шкіл та учителів та проти польського духа в школах, це тільки частина цілої боротьби Української Нації проти польської держави. Це тільки один відтинок цілого великого фронту Української Національної Революції, що має завдання повне й всестороннє визволення Українського Народу зпід усіх займанців”⁴².

У відозві “Молоді друзі! Українські школярі!” керівники ОУН зверталися до учнів: “Поляки хочуть через школу і при допомозі вчителів зробити з Вас вірних рабів, слухняних і покірливих горожан Польщі; вони хочуть Вас навчити ненавидіти все українське й кохати все польське. Вони хочуть зробити з Вас зрадниками Українського Народу... Тому не дайте, щоб Вас вороги зробили яничарів! Не дайте, щоб ляхи обернули Вас у своїх слухняних рабів! Ви маєте бути лицарями й борцями за волю України! Перед Вами велика свята боротьба”⁴³.

Усім окружним та повітовим ексекутивам ОУН поставлено завдання обов’язково створити бойові п’ятірки та трійки. Одним із найгучніших виступів, які виявляли ставлення ОУН до польської влади, був удалий замах на міністра внутрішніх справ Перацького, який стався 15 червня 1934 року на вул. Фукала № 3 у Варшаві. За наказом Бандери атентат виконав бойовик ОУН Григорій Мацейко-“Гонта”, кілька разів вистреливши в урядовця.⁴⁴ У процесі розслідування польська поліція арештувала Степана Бандеру, Богдана Підгайного, Миколу Лебеда, Ярослава Карпинця, Миколу Климишина, Дарію Гнатківську⁴⁵. На початку 1935 року Крайову Ексекутиву ОУН очолив Лев Ребет.

На цьому етапі ОУН доводилося працювати у надзвичайно важких умовах. У зв’язку зі значними кадровими втратами головним завданням стало виховання та навчання нових кадрів, переведення роботи в рус-

⁴¹ *Розбудова Нації. – 1932. - № 7 – 8. – С. 174.*

⁴² *ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 1. – Спр. 339. – Арк. 10.*

⁴³ *Там само. – Арк. 9 – 9 зв.*

⁴⁴ *ЦДІАУЛ. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 3125. – Арк. 10 – 12.*

⁴⁵ *Мірчук П. Нарис .. – С. 375 – 376.*

ло внутрішньої реорганізації та підготовки. Відновлення керівного складу ОУН та налагодження зв'язку з усіма регіонами відбулося досить швидко та успішно⁴⁶. Згідно з новим курсом, обмежувалося проведення бойових актів, щоб не втрачати нові кадри і не піддавати ще не відновлену після недавніх арештів організацію новій загрозі.

Перший великий бойовий акт після реорганізації відбувся навесні 1937 року на Радехівщині. Тоді бойовики ОУН разом із селянами спалили дві великі польські колонії біля сіл Криве та Щуровичі, а колоністів прогнали⁴⁷.

Восени 1938 року в ході гострої внутрішньоорганізаційної дискусії щодо відновлення активної діяльності, зокрема бойової, ПУН виніс рішення про переобрання Лева Ребета. Новим керівником КЕ ОУН став Мирослав Тураш⁴⁸. Така зміна привезла до того, що з осені 1938 року ОУН розгорнула активну діяльність у відповідь на нові пацифікаційні дії поліції. Тому всі антитерористичні заходи бойова реферантура ОУН спрямовувала проти місцевих шовіністично налаштованих польських колоністів, членів організації "Стшелец" та особливо жорстоких поліцейських⁴⁹.

Підсумовуючи, можемо сказати, бойові акції ОУН проти представників польської адміністрації мали виразне політичне забарвлення. Своїми діями ОУН намагалася спонукати до активної боротьби широкі маси, насамперед молодь. Згадані акції проводилися також з метою привернути увагу світової громадськості до нестерпного становища українців у складі польської держави. Так, після атентату на Голувку світ дізнався про підступні плани польського уряду щодо "тихої" колонізації всіх українців. У зв'язку із замахом на комісара поліції Чеховського міжнародна спільнота довідалась про середньовічні тортури, яких зазнавали українські політичні в'язні.

Зневіра у можливість досягти незалежності України легальними засобами, гірке розчарування в цінностях західної демократії змусили молоде покоління шукати нових шляхів національно-визвольної боротьби. Радикальна програма українських націоналістів імпонувала молоді своїми максималістськими прагненнями та цілями. Вважаючи ОУН виразником своїх інтересів, юнацтво активно поповнювало її ряди. У свідомості народу України, зокрема, на заході, Організація Українських Націоналістів залишила глибокий слід як організація, що невтомно захищала інтереси поневоленого народу, вела послідовну й завзяту боротьбу за створення самостійної держави.

⁴⁶ Ребет Л. *Світла і тіні ОУН*. – Мюнхен, 1964. – С. 81.

⁴⁷ Мірчук П. *Нарис ..* – С. 464.

⁴⁸ Терещук П. *Незакінчені сторінки // Коссак, Охримович, Тураш. – Торонто, 1968. – С. 175.*

⁴⁹ Мірчук П. *Нарис ..* – С. 568 – 569.

Отже, на політичній арені з'явилася політична організація, діяльність якого на ідеологічному і на практичному рівні була зумовлена, головним чином, запереченням окупаційної політики Польщі щодо українських земель та намагань асимілювати автохтонну націю. Ставлення українських націоналістів до польської влади визначали декілька чинників:

- 1) окупація Польщею Західноукраїнських земель;
- 2) політика польської держави щодо українців, яка зазвичай викликала ненависть до цієї влади;
- 3) думкою українського суспільства, яке не тільки впливало на діяльність ОУН, але й прагнуло та вимагало його корегування.

Боротьба ОУН проти польських окупантів була послідовною. Вона залежала від активності дій ворожої сторони – збільшення тиску польської влади на українців, проведення антиукраїнських акцій тощо. Підкреслимо, що ОУН відповідним чином реагувала на всі заходи польського уряду, спрямовані проти українців, що свідчить про нерозривний зв'язок із власною нацією, відданість її інтересам.

БОРОТЬБА ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ ПРОТИ АСИМІЛЯЦІЙНО-РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО УКРАЇНЦІВ ВОЛИНИ (1929-1939)

Одним із найактуальніших питань історії України залишається проблема польсько-українських відносин. Поляки – споконвічні сусіди українців, тому не дивно, що між цими народами завжди існували дуже тісні історичні зв'язки. На жаль, дуже часто стосунки між українцями та поляками були радше ворожими, ніж добросусідськими, головним чином через прагнення Польщі загарбати якщо не всі, то бодай частину українських земель. Навіть сьогодні, коли між Україною та Польщею на міждержавному рівні встановлено цілком нормальні відносини, деякі польські політичні та громадські діячі ще марять “Польщею від Варшави до Києва” і вперто твердять про “польське місто Львів”. Тому виникає потреба дослідити витоки польсько-українського конфлікту та причини його загострення в 1920-1940-х рр.

Ще одним важливим питанням історії України, яке порушується у статті, є розгортання українського національно-визвольного руху в 1929-1939 рр., пов'язане передусім із діяльністю Організації Українських Націоналістів. У даному дослідженні розглядаються події, що відбувалися на території Західної Волині, тобто сучасних Волинської та Рівненської областей, а також північно-східних районів Тернопільської області (надалі цей регіон називатимемо “Волинь”). Хронологічні рамки дослідження – 1929–1939 рр, тобто період від створення ОУН до падіння у вересні 1939 р. Другої Польської Республіки внаслідок німецько-польської війни. З метою глибшого вивчення причин тогочасного загострення польсько-українського конфлікту політика польської влади щодо українського населення Волині розглядається від 1920 р. – моменту, коли Польща встановила фактичний контроль над Волинськими землями.

Джерельною базою даного дослідження стали перш за все документи регіональних органів польської влади, насамперед Волинсько-

го воєводського управління та органів прокуратури, поліції, суду, а також окремі документи ОУН та матеріали адвоката Степана Шухевича. Більшість названих джерел знаходиться у фондах Державних архівів Волинської та Рівненської областей та Центрального державного історичного архіву у м. Львові.¹ Було також використано опубліковані матеріали та статистичні дані з джерел польського, українського та радянського походження.² Крім того, цінні відомості взято зі спогадів учасників та очевидців тодішніх подій, матеріалів тогочасної преси³

Використану літературу можна поділити на дві групи: закордонна й українська. До першої належать переважно праці польських авторів, які допомагають краще зрозуміти політичне і соціально-економічне становище Західноукраїнських земель у 1921-1939 рр.⁴ Багатий фактичний матеріал та об'єктивний погляд на проблему польсько-українських відносин — характерні риси досліджень, які

¹ Державний архів Волинської області (далі — ДАВО), ф. 1 (Волинська воєводська команда державної поліції), оп. 2, спр. 3837, 7229, 8086; ф. 46 (Волинське воєводське управління), оп. 9, спр. 4671; оп. 9а, спр. 243а, 463, 670, 763, 889, 1031, 1035, 1077, 3579; ф. 216 (Прокурор Луцького окружного суду), оп. 3, спр. 1922, 1954; Державний архів Рівненської області (далі — ДАРО), ф. 33 (Прокурор Рівненського окружного суду), оп. 4, спр. 64, 69, 70, 71, 78, 84, 90, 97; оп. 5, спр. 128; Центральный державный исторический архив в Львові, ф. 205 (Прокурор Львівського апеляційного суду), оп. 1, спр. 138, 1035; ф. 371 (Степан Шухевич — адвокат), оп. 1, спр. 82, 99, 110; *Monografia OUN na Wołyniu. Łuck, 1935* (ДАРО, фонд бібліотеки, інв. №877).

² Відновлення Української Держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. — К., 2001; *За волю народну. Боротьба трудящих Ровенщини за соціальне та національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною (1921-1939)*. Документи і матеріали. — Львів, 1964; *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. — Warszawa, 1924. — № 78; *Rocznik Wołyński*. T. 3. — Równe, 1934.

³ Сивіцький М. *Записки сірого воляняка*. — К., 2000; Українська гімназія в Луцьку. *Спогади. 1918-1939*. — Луцьк, 1998; Шумук Д. *Пережите й передумане. Спогади й роздуми українського дисидентства-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України*. — Детройт, 1983; Шухевич С. *Моє життя. Спогади*. — Лондон, 1991; *Заграва (Львів)*. 1923. 15 жовтня (по конфіскації наклад другий); *Віче (Луцьк)*, 1995, 20 жовтня; *Волинь (Рівне)*, 2002, 15 листопада.

⁴ *Studnicki W. Ziemia wschodnie. Stan gospodarczy i widoki rozwoju*. — Warszawa, 1929; *Torzecki R. Kwestia ukrańska w polityce III Rzeszy (1933-1945)*. — Warszawa, 1972; *Woloszynowski I. Województwo Wołyńskie w świetle liczb i faktów*. Łuck, 1929; *Zaremba P. Historia dwudziestolecia (1919-1939)*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1991; Матвеев Г., Федевич К. *Акція навернення українського населення Волині до католицизму в 1937-1939 роках* // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 1998. Вип. 33. С. 169-177.

побачили світ в Україні.⁵ Окремо слід виділити працю українського історика з діаспори Петра Мірчука “Нарис історії Організації Українських Націоналістів”, яка є найґрунтовнішим дослідженням з історії ОУН міжвоєнного періоду; фундаментальне видання “Історія міст і сіл Української РСР”, де попри певну тенденційність можна знайти багато інформації про життя західноукраїнського села в міжвоєнний період; матеріали польсько-українського семінару “Важкі питання”, які присвячені польсько-українським взаєминам і мають дещо дискусійний характер; а також видання ОУН “Твори себе сам”⁶.

Причиною виникнення будь-якого національно-визвольного руху завжди є загарбницька політика однієї нації стосовно іншої. Без поневолювача нема й поневоленого, який мусить боротися за свої права, а відтак національно-визвольний рух втрачає будь-які підстави для свого існування.

У ході визвольних змагань 1917-1921 рр. українці зазнали поразки і втратили здобуту з такими труднощами державність, а українські землі були поділені між СРСР, Польщею, Румунією та Чехо-Словаччиною. До складу Польщі відійшли Західноукраїнські землі: Східна Галичина, Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя та Засяння, які вона захопила й утримувала в ході польсько-української війни 1918-1919 рр. та радянсько-польської війни 1920-1921 рр. Це становище було закріплене Ризьким мирним договором від 21 березня 1921 р. та ухвалою Ради Послів Антанти від 15 березня 1923 р. Загалом, згідно з даними перепису

⁵ Баган О. *Націоналізм і націоналістичний рух. (Історія та ідеї)*. – Дрогобич, 1994; Де-нищук О. *Книга Пам'яті і Слави Волині*. – Рівне, 2001. – Т. 2. Ч. 1; Рівне, 2001. – Т. 3; Рівне, 2002. – Т. 5; Коржан М. *Фрагмент діяльності ОУН на північних землях Західної України* // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974; Кульчицький С. В. *Україна між двома війнами (1921-1939 рр.)*. К., 1999; Субтельний О. *Україна. Історія*. – К., 1993; Чоповський М. *Криваві події на Західній Україні. Національно-визвольна боротьба на західноукраїнських землях 1920-1953 рр.* – Львів, 1998; Баран З. *До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України* // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 146-153; Кучереп М. М. “Тасмний борець”. (Про долю І. В. Скоп'юка) // “Роде наш красний...” Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1996. – Т. 1. – С. 302-305; Литичук О. *Національні права українців у польському судочинстві міжвоєнного періоду* // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. – Львів, 2001. – Вип. 4. С. 235-243; Рожик М. *Репресії проти політ'язнів у Польщі. 1929-1939 рр.* // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – №5-6. – С. 329-333; Комар В. *Політика Польщі щодо українців Галичини: основні напрямки та етапи* // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 290-295.

⁶ *Polska-Ukraina: Trudne pytania*. – Warszawa, 1998. – Т. 1-2; Мірчук П. *Нарис історії ОУН*. – Т. 1. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968; *Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область*. – К., 1973; Я. Л. *Твори себе сам*. Б. м. в., 1953.

1921 р. українці становили 14,3 відсотка населення Польщі, а у Волинському воєводстві частка українців становила 68,4 відсотка⁷.

Першочерговою метою політики польського уряду щодо загарбаних Західноукраїнських земель була цілковита їх інтеграція до складу Польщі. Тому польські владні та громадсько-політичні структури доклали всіх зусиль для державної та національної асиміляції українського населення на підвладних Польщі територіях, у тому числі й на Волині. Один із провідних польських державних та політичних діячів Станіслав Ґрабський іще в 1922 р. стверджував, що через двадцять п'ять років українців у Польщі не буде взагалі, бо "вірив в їх колонізацію"⁸. Якравими проявами окупаційної та асиміляційної політики Польщі стали розпорядження волинського воєводи. Так, закони про військоове осадництво від 17 грудня 1920 р. та 14 березня 1932 р. та закон про аграрну реформу від 28 грудня 1925 р. передбачали вилучення великої частки земельних ресурсів на користь зайд-осадників, чим завдавали великої шкоди економічним інтересам українського селянства. Заборона української мови на території воєводства від 21 травня 1921 р. і мовні закони Ґрабського від 31 липня 1924 р. обмежували сферу вживання української мови, особливо в судівництві та освітній галузі. Закон про часткову зміну устрою територіального самоврядування від 23 березня 1933 р. означав фактичне підпорядкування їх державній адміністрації. Згідно з законом про кооперацію від 13 березня 1934 р., Ревізійний Союз Українських Кооперативів змушений був передати 430 українських кооперативів Волині, Полісся і Холмщини під контроль польських державних кооперативних установ. Прийнятий 1 вересня 1928 р. кримінальний кодекс дозволяв розглядати практично будь-яку політичну діяльність як політичний злочин⁹. 17 червня 1934 р. цей кодекс був доповнений положеннями, що дозволяли карати осіб, які загрожують безпеці, спокою і громадському порядку. Практичним втіленням цих доповнень став концтабір Береза-Картузька, куди люди потрапляли, не пройшовши звичайної юридичної процедури¹⁰.

Національна асиміляція українців посилювалась у 1930-1935 рр. і особливо гострих форм набрала в 1935-1939 рр., після смерті маршала Пілсудського, коли кермо влади перехопила вкрай шовіністично налаштована військова кліка. У березні 1939 р. доктрина "зміцнення

⁷ *Polska-Ukraina: Trudne pytania.* – Warszawa, 1998. – Т. 1-2. – С. 20.

⁸ Zaremba P. *Historia dwudziestolecia (1919-1939).* S. 226.

⁹ DURP. Warszawa, 1924. № 78. Poz. 757; *За волю народну.* С. 13-14; Баран З. *До питання про аграрну політику...* – С. 149; Липитчук О. *Національні права українців...* С. 236; Рожик М. *Репресії проти політв'язнів у Польщі.* С. 330; Комар В. *Політика Польщі щодо українців Галичини...* – С. 291-293.

¹⁰ Рожик М. *Репресії проти політв'язнів у Польщі.* – С. 330-331.

польськості” стала офіційною стратегією уряду Польщі щодо українського питання¹¹. Ситуацію погіршувало свавілля місцевих чиновників-шовіністів, які керувалися не лише інструкціями з Варшави, але й власними прихимами.

Політика “зміцнення польськості на східних окраїнах” з певними змінами стала ідеологічною основою для діяльності польських органів влади на Волині. До складу Волинського воєводства входила майже вся територія сучасних Рівненської та Волинської областей, а також північно-східні райони Тернопільської області. У 1928–1938 рр. посаду волинського воєводи обіймав Ян Генрик Юзевський*. З його іменем пов’язаний т. зв. “волинський експеримент”, суть якого полягала в поступовій державній асиміляції українців Волині шляхом їхньої співпраці з поляками в усіх галузях політичного, економічного, культурно-освітнього життя. З цією метою Юзевський підтримував угодовську партію Волинське Українське Об’єднання і навіть продав українським селянам частину парцельованих державних земель, чим послабив земельний “голод” на Волині. Проте багато його зусиль виявилися даремними як через опір українців, так і через опір шовіністично налаштованих представників військових та адміністративних кіл. Ось як про це пише у своїх спогадах очевидець та учасник тих подій відомий історик Микола Сивіцький: “У наших селах про “волинську політику” мало хто чув, а коли де й знали, то під прапор ВУО не рвалися. Народ не хотів з поляками в’язатися...”¹² Дискримінаційна політика щодо національних меншин не викликала з боку українців очікуваної підтримки асиміляційної політики Юзевського, після чого провал “волинського експерименту” став очевидним.

Навесні 1938 р. Юзевського, який активно виступив проти “ревіндикаційної акції”, за наполяганням військових та деяких волинських чиновників перевели на посаду Лодзького воєводи, а його наступником став Олександр Гавке-Новак, прихильник повної національної асиміляції українців Волині. У лютому 1939 р. декретом міністра внутрішніх справ була затверджена програма державної політики на Волині, в основу якої ліг курс на безоглядну асиміляцію непольського населення Волині (1.814.770 осіб із загального числа 2.174.410 осіб)¹³. Особливо на-

¹¹ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4671. – Арк. 14-18.

Комар В. Політика Польщі щодо українців Галичини... – С. 293.

* З невеликою перервою, бо з грудня 1929 р. по червень 1930 р. Юзевський був міністром внутрішніх справ Польщі.

¹² Сивіцький М. Записки сірого волиняка. – К., 2000. – С. 68.

¹³ ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 4671, арк. 14-18. Український православний календар на 1938 р. С. 105.

голошувалось на придушенні українського націоналістичного руху, що становив серйозну небезпеку для територіальної цілісності Польщі.

Західна Україна була своєрідною “внутрішньою колонією” Польщі. Тут дешево скуповували продовольство та сировину і дорого продавали готові товари, виготовлені переважно в центральній Польщі. Це зумовлювалося тим, що більша частина населення Західної України (близько 80 відсотків) займалася сільським господарством, а в промисловості було задіяно лише 8 відсотків населення¹⁴. При цьому заробітки більшості мешканців були приблизно вдвічі нижчі, ніж у західних воєводствах Польщі. Так, наприклад, у Познанському воєводстві середня платня робітника становила від 3,5 до 5 злотих за день, тоді як у східних воєводствах вона здебільшого не перевищував 1,5–1,8 злотого¹⁵. За проданий пуд жита (понад 16 кг) селянин міг придбати лише 18 коробок сірників; за аршин сукна треба було заплатити 4 пуди жита*, за 1 кг цукру – майже 20 кг пшениці¹⁶.

Згадані закони негативно позначалися на становищі українського населення Волині, яке зазнавало постійних утисків з боку польської влади в культурно-освітній, релігійній, соціальній та економічній сферах. У 1920 р. розпочалася колонізація Галичини й Волині. Військовим та цивільним осадникам надавалися великі наділи найкращих земель і щедрі фінансові субсидії, а також високооплачувані посади поліцейських, поштових, залізничних працівників та дрібних чиновників. Протягом 1921–1923 рр. уряд планував “осадити” на “східних околицях” 40 тисяч польських колоністів, розраховуючи збільшити частку польського населення на території східних воєводств до 30 відсотків. З цією метою осадникам було виділено 112 тис. га землі на Волині і 113 тис. га на Поліссі¹⁷. Це значно погіршило економічне становище українських селян, адже багатьом із них загрожувало малоземелля, а то й безземелля. Так, наприклад, у селі Хорів Здолбунівського повіту в селян було відібрано 318 га орендованої землі і передано осадникам (кожному — від 15 до 45 га); переважна ж більшість селянських господарств мала лише по 2–3 га землі¹⁸. У Ярославичах Дубненського повіту польська влада поселила 9 осадників, виділивши їм 150 га землі, тоді як у користуванні селян перебувало лише 475 із 867 га (у 1939 р. село

¹⁴ Субтельний О. *Україна. Історія*. – С. 530.

¹⁵ Zaremba P. *Historia dwudziestolecia*. – S. 381.

* Дані 1923 р.; для порівняння: в 1914 р. вартість аришина сукна дорівнювала вартості пуда жита.

¹⁶ *Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область*. – К., 1973. – С. 240, 281, 403, 449.

¹⁷ Кульчицький С. В. *Україна між двома війнами (1921–1939 рр.)*. – К., 1999. – С. 289.

¹⁸ *Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область*. – С. 464.

налічувало 315 дворів)¹⁹. У селі Пляшева того ж повіту осадники отримали 193 га найкращих земель, залишивши тамтешнім українським селянам всього 300 га²⁰. Щоб створити земельний фонд для наділення військових осадників, 1800 га землі з Бистрицького* маєтку колишнього Селянського поземельного банку передали до державної скарбниці, позбавивши селян права оренди на 1559 га орної землі та пасовиськ. 18 липня 1925 р. група депутатів сейму писала в інтерпеляції на ім'я Голові Ради Міністрів про становище бистрицьких селян: «Виселені та позбавлені праці споконвічні самостійні селяни змушені залишати свої родинні вогнища та розходитись по околицях як жебраки. А деякі селяни за користування колишньою своєю землею повинні віддавати 2/3 врожаю новим власникам землі — польським осадникам»²¹. У 1922–1926 рр. на постійне проживання у східні воєводства прибуло 10341 сім'я військових осадників, а протягом 1919–1929 рр. у Західній Україні було утворено близько 77 тис. військових і цивільних осадницьких господарств, які володіли понад 600 тис. га землі²². У 1934 р. на Рівненщині було 1426 військових осадницьких господарств, яким виділили 24208 га землі; усього ж на території всієї Волині у той час проживало 3680 осадників²³. До 1938 р. на терени Галичини і Волині прибуло понад 300 тис. поляків; із них 200 тисяч оселилися в сільській місцевості, а 100 тисяч — у місті²⁴.

Держава субсидувала осадників: згідно з рішеннями Ради Міністрів від 23 березня 1921 р. і 26 квітня 1922 р. був створений фонд допомоги військовим осадникам. Українське селянство, навпаки, знемагало під тягарем податкоів: у 1926 р. сума прямих і непрямих податків у середньому складала 534 злотих, а в 1930 р. — 1000 злотих²⁵. Грабіжницькими щодо малоземельного селянства були і ставки земельного податку: за ділянку до 5 га — 2,26 злотого за гектар, від 15 до 60 га — 1,89 злотого, понад 2000 га — 1,7 злотого²⁶.

¹⁹ *Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область.* — С. 415.

²⁰ *Rocznik Wołyński. T. 3. — Równe, 1934.* — S. 539.

* Село Бистричі входило до складу тодішнього Костопільського повіту (сьогодні належить до Березнівського району Рівненської області).

²¹ *Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область.* — С. 118–119.

²² Кульчицький С. В. *Україна між двома...* С. 290; Баран З. *До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі...* — С. 149.

²³ *Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область.* — С. 33; Матвєєв Г., Федєвич К. Акція навернення українського населення Волині до католицизму в 1937–1939 роках // *Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 33.* — Львів, 1998. — С. 170.

²⁴ Субтельний О. *Україна. Історія.* — С. 526.

²⁵ *Studnicki W. Ziemie wschodnie.* — S. 72; *Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область.* — С. 34.

²⁶ *Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область.* — С. 221.

Права українців обмежувалися і в отриманні високооплачуваної роботи, одним із головних видів якої була державна служба. Так, у 1923 р. із 3450 службовців польських судових органів українці становили лише 10 відсотків (331 суддя, прокурор та слідчий і 76 стажистів), причому у вищих судах українців було лише 11 (із числа 307 штатних працівників)²⁷. В адміністративному апараті Волинського воєводства українців майже не було: в 1923 р. з 283 осіб, які працювали у воєводському й повітових управліннях, 274 були поляками (переважно з центральних районів Польщі), а в магістраті міста Березне (Костопільський повіт) не було жодного українця²⁸. У 1934 р. на цілу Волинь, де проживало близько 1,5 млн. українців і майже 670 тис. представників інших національностей, було всього 23 гмінні війти української національності²⁹.

У 1921 р. розпочалася кампанія з усунення українців від роботи у сфері залізничного транспорту. Зокрема, в Рівному та Здолбуніві втратили роботу близько 80 відсотків українців-залізничників. У 1921 р. на станції Оженин (Здолбунівський повіт) залишилися працювати лише 5 українських сімей; українці з ін. 35 родин були звільнені. Масові звільнення серед українців-залізничників відбулися і на станції Радивилів. Для одержання роботи громадянам некаатолицького віросповідання пропонували прийняти католицизм³⁰. Це було одним із виявів релігійної дискримінації православного українського населення Волині. Про масштаби релігійних утисків свідчать такі дані: із 389 православних храмів, що діяли на Волині до Першої світової війни, напередодні Другої світової війни зберігся лише 51³¹. Великих страждань зазнали українці через розпочату Корпусом Охорони Прикордоння (далі — КОП) на зламі 1937–38 рр. кампанію насильницького обернення православних на католиків (т. зв. “ревіндикація” *). Активну участь у ній, окрім КОП, брали військове міністерство (за ходом акції слідкував перший заступник військового міністра Польщі, а також представники II відділу Генерального штабу), низка польських громадських організацій та католицький клір. Згодом, коли волинським воєводою став Гавке-Новак, до цієї акції долучилася й місцева адміністрація. “Ревіндикації” набрала найбільш brutальних форм: поляки силою захоплювали, а часом і руйнували церкви, створювали не-

²⁷ Липитчук О. Національні права українців у польському судочинстві... – С. 238.

²⁸ Кульчицький С. В. Україна між двома... С. 283–284; Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область. – С. 111.

²⁹ Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeczy (1933-1945). – Warszawa, 1972. – S. 61-62; Український православний календар на 1938 р. – Крем’янець, 1938. – С. 105.

³⁰ Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область. – С. 312, 455, 529.

³¹ Кульчицький С. В. Україна між двома... С. 298; Субтельний О. Україна. Історія. С. 530.

* Дослівно перекладається з польської мови як “повернення втраченої власності”.

стерпні умови життя для “відмовників”. Так, непокірних часто затримували й били солдати КОП (коли йшлося про молодих українців, то прикордонники заявляли, що билися з ними “за дівчат”); найсвідоміших українців виселяли за межі прикордонної зони (т. зв. “граничного пасу”) тощо. При цьому зміна віросповідання ототожнювалася зі зміною національності. Особливого розголосу набули події в селах Гриньки та Молоткове Кременецького повіту, де православні українці, доведені до відчаю двомісячним тиском польських прикордонників, були змушені перейти в католицьку віру³². Точну кількість “новонавернених” визначити важко, але згідно з даними, вона становила 10-12 тис. осіб³³. Акція супроводжувалася насильством і викликала глибоке обурення серед українців Волині, зародила ненависть не лише до Польської держави, а й до місцевого польського населення, яке брало активну участь у “ревіндикації”.

Дискримінаційна політика проводилася щодо українців у галузі шкільництва. На Волині в 1922–23 навчальному році функціонувало близько 400 українських шкіл (із загальної кількості 2694 шкіл), а в 1932–33 н. р. — всього 4. Завдяки впертій боротьбі українців за свої права до 1937 р. кількість українських шкіл зросла до 8 (для порівняння: чехи, німці та євреї разом мали у 1932–1933 н. р. 140 національних шкіл)³⁴. Полонізація освіти почалася відразу ж після окупації поляками Волині. Уже в 1921 р. викладання польською мовою було запроваджено в усіх українських школах Корецької гміни Рівненського повіту, причому було ліквідовано навіть декілька приватних українських шкіл. Перевели було на польську мову навчання й початкову школу в Оржеві того ж повіту. У селі Вілія Здолбунівського повіту в 1921 р. 90 відсотків населення становили українці, але й там школу зробили двомовною (утраквістичною), де більшість предметів викладалася польською мовою, а українську мову викладали лише двічі на тиждень. Підручники українською мовою коштували вдсятеро дорожче за польські і були фактично недоступні для дітей бідняків. В Острозі, де в 1921 р. проживало 2614 українців і 2012 поляків, у всіх школах було запроваджено викладання польською мовою³⁵. Після прийняття мовних законів Грабського полонізація шкільництва набрала ще більших обертів і вже в 1928 р. на території Волинського воєводства, де українці становили 70,1 відсотка населення, залишалося тільки 5 початкових шкіл з українською мовою

³² Матвєєв Г., Федєвич К. Акція навернення українського населення Волині... С. 170–174.

³³ Матвєєв Г., Федєвич К. Акція навернення українського населення Волині... С. 177.

³⁴ Кульчицький С. В. Україна між двома... С. 319–320; Субтельний О. Україна. Історія. С. 537; Чоповський М. Криваві події на Західній Україні. Національно-визвольна боротьба на західноукраїнських землях 1920–1953 рр. — Львів, 1998. — С. 30.

³⁵ Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область. — С. 375, 439, 449, 508.

навчання (0,42 відсотка від загальної кількості), а частка утраквістичних шкіл сягала 35 відсотків³⁶. У 1931 р. на одну польську гімназію припадало 16 тис. поляків, а на одну українську — 230 тис. українців³⁷. Однією з світочами української середньої освіти були приватні гімназії в Луцьку, Рівному та Кременці, які випустили чимало національно свідомих юнаків та дівчат. На всю Польщу був лише один вищий навчальний заклад із українською мовою викладання — Львівська богословська академія, де навчалося 600 студентів³⁸. Досить точно змальовує тогочасну ситуацію уривок з оповідання “Сон”, надрукованого в націоналістичному часописі “Заграва”: “Хочеш ходити до української школи, навіть народньої, — їдь у Прагу. Хочеш працювати в якій-небудь нашій інституції — також туди, бо там все. — А народ? — Народ залишився на місцях”³⁹. З огляду на майже повну ліквідацію українських шкіл на теренах Волині дуже важливу культурно-освітню роль відігравали такі громадські організації, як “Просвіта” (на Західній Україні налічувала понад 360 тис. членів), “Союз українок” (100 тис. членів), “Рідна Школа”, до яких горнулася майже вся освічена українська молодь. Польська влада, яка вбачала в національно свідомій українській інтелігенції неабияку загрозу для себе, всіляко перешкоджала діяльності цих організацій, відмовляючи у видачі дозволів, вдаючись до поліційних акцій, а часом прямо забороняючи їхню діяльність. Так, наприклад, у 1932 р. була ліквідована “Просвіта” в Дермані, а в 1934 р. — у Володимирі-Волинському⁴⁰.

Політика польської влади щодо українського населення як на Західній Україні в цілому, так і на Волині зокрема, базувалася на трьох принципах — асиміляції (намагання підкорити собі українців у духовній сфері), колонізації (прагнення узалежнити економіку Західної України від корінних польських земель) та репресіях (намагання зламати непокірних фізично). Колоніально-поліційні методи управління, які польська влада застосовувала на Західноукраїнських землях, спричинили появу українського національно-визвольного руху. Керівництво волинської поліції змушене було константувати: “Український елемент на Волині, який не має єдиного політичного спрямування, зате має глибоку ненависть до Польщі й усього польського, готовий належати до будь-якої організації, аби тільки вона мала на меті боротьбу з Польщею”⁴¹.

³⁶ Wołoszynowski I. *Województwo Wolyńskie w świetle...* S. 179.

³⁷ Субтельний О. *Україна. — Історія.* — С. 538.

³⁸ Кульчицький С. В. *Україна між двома...* — С. 321.

³⁹ *Заграва (Львів)*. 1923. 15 жовтня (по конфіскації наклад другий).

⁴⁰ ДАВО. — Ф. 46. — Оп. 9а. — Спр. 1031. — Арк. 1; *Волинь (Рівне)*. 2002. 15 листопада.

⁴¹ ДАВО. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 7229. — Арк. 73в.

Політика польської влади викликала невдоволення серед українців, яке чудово живило різноманітні форми руху опору. Їх найдоцільніше класифікувати за “орієнтаційною” ознакою: спрямовані на здобуття для українців належних прав у межах Польщі, орієнтовані на СРСР та орієнтовані на відновлення незалежної Української Держави. У першій групі найбільш потужним було Українське національно-демократичне об’єднання, другу групу очолювала Комуністична партія Західної України, а націоналісти об’єдналися в лавах ОУН.

Політика Польської держави породила в серцях українців зневіру в можливість поліпшити своє становище легальним шляхом і сприяла популярності радикальних партій. У 1920-х роках великою підтримкою в населення користувалися комуністи, але після створення в 1929 р. ОУН та голодомору 1932-1933 рр. в УРСР вони почали швидко втрачати свої впливи на користь ОУН, яка з середини 1930-х рр. стала наймогутнішою українською політичною силою на теренах Західної України.

Історію діяльності ОУН на Волині можна поділити на три періоди: 1929-1934 рр. (період організації структурних одиниць ОУН на базі осередків УВО і підпільних пластових центрів та закріплення позицій нових формувань на Волині); 1935-1937 рр. (період бурхливої розбудови ОУН і активного витіснення комуністів); 1938-1939 рр. (період поширення впливу ОУН майже на всю Волинь та активної підготовки до майбутньої війни).

Ще після горезвісної постанови Ради Послів Антанти від 15 березня 1923 р. українські націоналісти, головним ідеологом яких був Дмитро Донцов, згуртувалися навколо журналу “Заграва”. Одним із лідерів цієї групи, яка виступала під маркою Української партії національної роботи, був знаний на Волині націоналістичний діяч адвокат Самійло Підгірський з Ковеля. Занепокоєна появою “загравістів” на Волині, польська влада почала пильно стежити за ними. Як повідомляють звіти повітових старост у Володимирі-Волинському та Ковелі, “Заграву” набували 8 осіб, розповсюджували її українські книгарні⁴². Це була, очевидно, “перша ластівка” організованого націоналістичного руху на Волині. Окрім того, у протоколі допиту одного з чільних діячів ОУН на Волині Івана Скоп’юка від 7 січня 1941 р. згадується, що він уже в 1922 р. брав участь у розповсюдженні антипольських листівок (а вони мусили звідкись узятися, і найімовірніше, їх випускали не комуністи, а націоналісти)⁴³.

Документи суспільно-політичного відділу Волинського воєводсько-го управління (далі — ВВУ) та Волинської воєводської команди державної поліції (далі — ВВК ДП) датують появу ОУН на Волині 1926-1927 роками, фактично не відділяючи Українську Військову Ор-

⁴² ДАВО. — Ф. 46. — Оп. 9а. — Спр. 763. — Арк. 11зв, 13, 16.

⁴³ Кучерена М. М. “Тамний борець”. — С. 302.

ганізацію (УВО) від ОУН, що з'явилася двома роками пізніше, і подають такі дані про чисельність УВО та ОУН у 1927-1937 рр.:

1927/1928	430	1929	327	1930/1931	56
1932	73	1933/1934	762	29.10.1935	942
31.12.1935	741	01.07.1936	720	02.04.1937	319 ⁴⁴

Щодо територіального поширення впливів ОУН, то, на думку експертів ВВУ, найпотужніша організаційна мережа існувала на півдні Волині і в Костопільському повіті. Звіти ВВУ подають такий розподіл кількісного складу ОУН по повітах:

Повіт	29.10.1935	31.12.1935	01.07.1936	31.12.1936	02.04.1937
Дубно	154	73	120	85	31
Горохів	62	60	40	60	46
Костопіль	67	72	72	—	—
Ковель	75	75	70	68	29
Кременець	80	76	80	72	19
Любомиль	—	—	—	—	—
Луцьк	179	105	105	100	124
Рівне	185	156	100	120	40
Сарни	3	—	3	—	—
Володимир	46	43	70	20	8
Здолбунів	81	81	60	60	22 ⁴⁵

⁴⁴ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 248;

ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 243а. – Арк. 69;

ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 222; Спр. 78. – Арк. 38зв, 149; Оп. 5. – Спр. 128. – Арк. 36-38;

ЦДІА України у Львові. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 138. – Арк. 59; Монографія..., арк. 2зв.

⁴⁵ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1035. – Арк. 16;

ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 222-222зв; Спр. 78. – Арк. 38зв. – Спр. 90. – Арк. 78; Оп. 5. – Спр. 128. – Арк. 36-38.

Однак є серйозні підстави сумніватися в достовірності наведених цифр. Коментуючи дані за 1927-1934 рр., укладачі “Монографії ОУН на Волині” зазначають, що причиною певної диспропорції між ростом мережі ОУН та кількістю її “нотованих” членів була незадовільна агентурна робота органів безпеки й недооцінка загрози з боку ОУН на Волині⁴⁶. Аналогічну думку висловлювали й рівненські прокурори та люблінський апеляційний прокурор Ян Марковський, коментуючи інформацію ВВУ за 1935-1936 рр.⁴⁷. Особливо гостро прокуратура критикувала начальника слідчого управління воеводської команди державної поліції Завідського, звинувачуючи у поданні тенденційної та необ’єктивної інформації. При цьому наводився факт, що 16 осіб, яких слідче управління подало як членів ОУН, мусили звільнити за браком будь-яких доказів. Більше того, у зв’язку зі звинуваченням полковника-пенсіонера Куцкевича в Костополі відбувся судовий процес, під час якого агента референтури безпеки Костопільського староства засудили за провокацію⁴⁸. Хоч ці претензії можна розглядати як елемент кампанії проти політики воєводи Генрика Юзевського та його оточення, але вони мали під собою втвердий ґрунт. Не викликає сумніву той факт, що органи безпеки значно менше знали про ОУН, ніж про КПЗУ. У 1937 р. за приналежність до ОУН та організації націоналістів-гетьманців УНАКОР, на яку до певної міри впливала ОУН, було засуджено 156 осіб, а за комуністичну діяльність лише в квітні, червні і липні цього ж року засудили 291 особу⁴⁹. На Лучині ОУН нараховувала близько 160 дійсних членів і приблизно 800 прихильників, у звіті ж ВВУ (квітень 1937) вказано лише на 124 членів та симпатиків⁵⁰. Частина діячів ОУН, які були засуджені в 1938-1939 рр., у документах ВВУ за 1935-1937 рр. просто не фігурують. Не було відомо полякам і про розподіл функцій між окремими членами ОУН. Самі ж рівненські прокурори вважали, що на середину 1937 р. волинська мережа ОУН мала налічувати кілька тисяч осіб⁵¹. За даними звіту Крайового проводу ОУН про становище на Західноукраїнських землях, у червні 1941 р. на Волині налічувалося до 5000 оунівців. Цю цифру можна вважати цілком вірогідною⁵². Про це опосередковано свідчить і той факт, що

⁴⁶ *Monografia...*, арк. 23в.

⁴⁷ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 90. – Арк. 77зв, 107, 140, 165, 198-198зв; ЦДІА України у Львові. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 138. – Арк. 58-59зв.

⁴⁸ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 90. – Арк. 128зв, 165.

⁴⁹ ДАРО. – ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 63зв-64зв, 70, 127зв, 158-158зв, 182-183зв; Мірчук П. *Нарис історії ОУН*. С. 455, 457-458.

⁵⁰ ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1954, арк. 93; ДАРО, ф. 33, оп. 5, спр. 128, арк. 36-38.

⁵¹ ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 463, арк. 85зв; спр. 889, арк. 58-60, 62, 66; ф. 216, оп. 3, спр. 1954, арк. 80зв-81, 97-97зв; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 70, арк. 23в-227; спр. 78, арк. 11-14, 38-41зв, 67зв-74, 94-98, 100-108зв, 144-145, 148-155зв; спр. 90, арк. 166; оп. 5, спр. 128, арк. 36-38.

⁵² *Відновлення Української Держави в 1941 році*. С. 180.

коли в ході т. зв. “великої ліквідації” ОУН на Волині 1938–1939 рр. було ув’язнено 624 активні члени, організація продовжувала існувати й розбудовуватися⁵³. Згідно з даними, наведеними у праці Олександра Денищука “Книга Пам’яті і Слави Волині”, в Березнівському, Корецькому та Рівненському районах Рівненської області зареєстровано 1131 учасника визвольних змагань 1922–1941 рр; з них репресовано 157 осіб, ще 2 людей загинуло⁵⁴. Частина з них не була членами УВО чи ОУН, але відіграла активну роль у піднесенні національної свідомості серед українців Волині, чим сприяла діяльності цих організацій.

Більш точно визначені межі територіального поширення ОУН. Висновки експертів ВВУ підтверджують події наступних 10–15 років, які засвідчили, що ОУН мала набагато сильнішу підтримку населення на півдні Волині і Костопільщині, ніж на Поліссі, де частина території перебувала під впливом червоних партизанів. Однак уже в 1938 р. поліція зафіксувала появу осередків ОУН на теренах Сарненського та Любомиського повітів, а також у гміні Чарторийськ Луцького повіту. До літа 1941 р. станиці ОУН були вже майже в 950 населених пунктах Волині і Полісся; не охопленими організаційною мережею залишалися близько 380 населених пунктів⁵⁵.

ОУН вела послідовну й безкомпромісну боротьбу з польським колоніальним режимом, який перешкоджав втіленню в життя головної мети ОУН — побудови незалежної Української Держави. Поставленої цілі можна було досягти лише завдяки підвищенню національної самосвідомості українців та підтриманню в їхніх серцях віри в можливість самостійної України. Саме це й визначало форми боротьби, які використовувала ОУН.

Найважливішим методом боротьби була пропаганда української національної ідеї легальними та нелегальними шляхами. Вона повинна була охоплювати всі сфери життя українців. Провідники організації були переконані, що ОУН — це “не лише револьвери і гранати, а револьвери, гранати і вся цілість українського життя”⁵⁶. Пропаганда могла носити легальний і нелегальний характер, бути усною або поширюватися за допомогою друкованого слова (листівки, книжки, газети і журнали) чи якихось акцій, що знаходили широкий відгук у суспільстві. Та в основному пропагандивна діяльність ОУН на Волині ґрунтувалася на поширенні легальної літератури, що сприяла пробудженню національної свідомості українців. Окрім того, велася активна пропаганда, спрямована на поширення української мови в церковній

⁵³ ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 8086, арк. 7.

⁵⁴ Денищук О. *Книга Пам’яті і Слави Волині*. Т. 2. Ч. 1. С. 24; Т. 3. С. 24; Т. 5. С. 25.

⁵⁵ Відновлення Української Держави в 1941 році. С. 180.

⁵⁶ ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 670, арк. 53в.

та шкільній галузях⁵⁷. У 1929-1934 р. польська поліція зареєструвала на Волині 175 пропагандивних заходів (поширення нелегальних видань ОУН, шкільні виступи, окремі випадки знищення польських державних символів), а в 1935-1939 рр. — 57* таких заходів⁵⁸. Слід, однак, зауважити, що поліція не могла проконтролювати усну пропаганду, значну частину каналів поширення нелегальних видань ОУН та пропаганду, що велася під прикриттям легальних організацій. Зазвичай реєструвались акції, які вже мали резонанс серед значної частини населення.

Важливе місце в пропагандивній і саботажній діяльності ОУН на Волині займали шкільні акції, які проводилися під гаслом боротьби за українську школу. Вони мали на меті протистояти подальшій колонізації освіти, що є важливою частиною духовного життя нації, а де можливо, то і добиватися поступок. Так, наприклад, сталося у Жидичині, коли під керівництвом членів ОУН батьки й діти домоглися відновлення української школи. Протягом 1929-1939 рр на Волині ОУН провела 63** шкільні виступи⁵⁹. Під час акцій розкидали видані ОУН листівки, знищували державну символіку Польщі та деякі види шкільного майна; батьки та учні відмовлялися брати участь у польських святах, домагалися, щоб викладання в школах велось українською мовою. Шкільний виступ як метод пропаганди зародився у серпні 1933 р. на Галичині і швидко перекинувся на Волинь, найбільшого розмаху набравши у вересні-жовтні 1933 р. Найактивніше акція проводилася в Луцькому (31 виступ у вересні-жовтні 1933 р.) та Здолбунівському повітах, а також у ґміні Деражне Костопільського повіту (9 виступів у листопаді 1933 р.) та ґміні Клевань Рівненського повіту. Шкільні виступи не припинялися й пізніше, а в інструкції для надрайоновців, яку поліція вилучила із захопленого архіву повітового проводу ОУН Луччини, робота зі шкільною молоддю визначалася як один із найважливіших напрямів діяльності ОУН⁶⁰. Хоч польська влада не збиралася йти на поступки, однак жителі села Жидичин Луцького повіту за активної допомоги оунівців домоглися того, що Жидичинська школа була переведена на українську мову навчання⁶¹.

⁵⁷ ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 70, арк. 104; спр. 78, арк. 68, 74, 94, 100зв, 102зв-103, 149; ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 889, арк. 51-52; ф. 216, оп. 3, спр. 1954, арк. 83.

* Дані неповні.

⁵⁸ Підраховано за: ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 3837, арк. 16-19зв, 37-39, 74-75зв, 89-90зв, 104-104зв, 117-118; ф. 46, оп. 9а, спр. 3579, арк. 18-24, 45-49, 52-57, 66-67; *Monografia...*, арк. 3-13, 17-17зв, 19зв-20зв, 24-25, 31зв-34, 44-50, 66зв-71, 78-78зв, 87-91.

** Дані неповні.

⁵⁹ Підраховано за: ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 3837, арк. 16-19зв, 37-39, 74-75зв, 89-90зв, 104-104зв, 117-118; ф. 46, оп. 9а, спр. 3579, арк. 18-24, 45-49, 52-57, 66-67; *Monografia...*, арк. 3-13, 17-17зв, 19зв-20зв, 24-25, 31зв-34, 44-50, 66зв-71, 78-78зв, 87-91.

⁶⁰ ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 33-34.

⁶¹ Кучерепа М. М. "Тасмний борець". (Про долю І. В. Скоп'юка). – С. 303.

Із другої половини 1930-х років особливо актуальною для ОУН стала церковна акція. Використання фактів релігійної дискримінації щодо православного українського населення Волині стало потужним знаряддям пропаганди в руках ОУН. На думку діячів організації, церква як за кадровим складом, так і за характером діяльності повинна бути українською; тих, хто опирався цьому, часто навіть тероризували⁶².

Важливе місце в діяльності ОУН відводилося й господарській акції, що виявлялася у всебічній підтримці української торгівлі й українського виробника. У рамках господарської акції оунівці сприяли професійній освіті українців, створенню невеликих підприємств та кооперативів, влаштовували бойкот неукраїнських виробників та торговців, намагалися також зробити українські підприємства осередками націоналістичної пропаганди. За допомогою господарських акцій, які проводилися під гаслом “Свій до свого по своє”, повстанці зміцнювали своє фінансове становище і здобували підтримку різних верств населення⁶³.

Коли стало зрозуміло, що майбутня війна — це лише справа часу, ОУН активізувала на Волині свою підготовку до неї. Майже кожен провід ОУН від сільського до Крайового мав у своєму складі військового референта, до компетенції якого належали: збір зброї, амуніції та військового спорядження; стеження за тими місцями, де можна було здобути зброю; військова та спортивноруханкова підготовка членів ОУН. Тих оунівців, які мали йшли служити до війська, наставляли, щоби “не пхалися на ординарців і до кухні, лишень до підфіцерських шкіл”⁶⁴.

Хоча здобута зброя та військова підготовка вояків підвищували ефективність терористично-саботажної діяльності ОУН, кількість бойових акцій була обмежена. Переважно це були замах на представників польської влади та осіб, які співпрацювали з поліцією. За звітами ВВУ, з 1 січня 1935 р. по 30 червня 1936 р. ОУН здійснила 17 терористичних актів, у т.ч. 9 убивств; усього ж протягом 1929–1939 рр. ОУН провела на Волині 45 терористичних акцій (погрози-попередження, побиття, замаху та вбивства), причому піковим у терористичній діяльності ОУН став 1935 р. У 1937 році крім поодиноких терористичних актів було проведено кілька експропріаційних акцій, що мали поповнити організаційну касу. З 1929 по 1939 рр. було проведено також 82 саботажі⁶⁵. Метою терористи-

⁶² ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 25-28; ф. 46, оп. 9а, спр. 670, арк. 7.

⁶³ ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 31-33; ф. 216, оп. 3, спр. 1954, арк. 83.

⁶⁴ ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 670, арк. 43в-5.

⁶⁵ Підраховано за: ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 3837, арк. 16-19зв, 37-39, 74-75зв, 89-90зв, 104-104зв, 117-118; ф. 46, оп. 9а, спр. 889, арк. 64-66; спр. 3579, арк. 18-24, 45-49, 52-57, 66-67; ф. 216, оп. 3, спр. 1954, арк. 83-83зв, 86зв; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 70, арк. 226-227; спр. 78, арк. 41зв, 155зв; спр. 84, арк. 69зв-70, 126, 257; *Monografia...*, арк. 3-13, 17-17зв, 19зв-20зв, 24-25, 31зв-34, 44-50, 66зв-71, 78-78зв, 87-91.-

чно-саботажної акції було засвідчити присутність повстанців у регіоні та їхню військову силу, а також перешкодити агентурно-інформаційній діяльності польських органів безпеки.

Найбільше занепокоєння у волинської адміністрації викликали організаційне зміцнення ОУН та поширення її впливу серед легальних організацій. На рівні повіту ОУН ділилася на т. зв. “червону” й “синю” “лінії”. “Червона лінія” являла собою усталену форму організації ОУН, а “синя лінія” (самі оунівці називали її “органічний сектор”) забезпечувала напівлегальну націоналістичну роботу серед мас. “Синю лінію” представляли спеціальні уповноважені, які керували роботою т. зв. “легальників” – людей, які формально не перебували в ОУН, але були її “агентами впливу” в легальних організаціях)⁶⁶. Звіти суспільно-політичного відділу ВВУ повідомляли, що ОУН впливала на осередки таких легальних організацій, як “Союз українок”, “Просвіта”, протиалкогольне товариство “Відродження”, студентське товариство “Основа”, численні кооперативи, а також філії “Українбанку” в Луцьку та Володимирі⁶⁷. Агент “G” в інформаційному повідомленні № 18 від 26 травня 1936 р. зазначав: “Як характерний момент слід підкреслити, що поміркований табір ОУН перебуває в тісному контакті зі всілякими українськими господарськими, торгово-промисловими, суспільними та ін. організаціями, здобуваючи собі таким чином могутні впливи в регіоні”⁶⁸. Особливу увагу ВВУ звертало на проникнення оунівців у філії “Союзу українок” та читальні “Просвіти”, до яких, за словами Данила Шумука, “горнулася вся освічена українська молодь”⁶⁹. Один із керівників ОУН на Волині, Олександр Бусел на зібранні “Звена Волинського” (27.05.1937) рекомендував його членам вступати до “Союзу українок” та “Сільського господаря”. А на одному з попередніх засідань “Звена” він говорив, що завданням ОУН у цей час є не творення якнайбільшої кількості осередків (бо поліція щохвилини може ліквідувати їх), а виховання свідомих і активних громадян. Боротися з усім суспільством влади не під силу, а на випадок революції воно підтримає дії повстанців⁷⁰.

Своїх “агентів впливу” ОУН мала не лише в громадських та господарських організаціях, але й у політичних партіях. Так, із 13 оунівських діячів Костопільщини, яких у січні 1937 р. засудили на Рівненському процесі, 12 належали до проурядового Волинського українського об’єднан-

⁶⁶ ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 70, арк. 222, 228; спр. 78, арк. 69, 222; спр. 90, арк. 79зв; спр. 97, арк. 225зв-227зв.

⁶⁷ ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 70, арк. 225зв-226; спр. 78, арк. 41-41зв, 108зв, 155-155зв.

⁶⁸ ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 78, арк. 94.

⁶⁹ ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 70, арк. 225зв-226; спр. 78, арк. 41-41зв, 108зв, 155-155зв; Шумук Д. *Пережите й передумане*. С. 20.

* “Звено Волинське” — організація студентів-волиняків при Товаристві ім. Петра Могили у Львові.

⁷⁰ ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 84, арк. 119зв, 126.

ня (ВУО)⁷¹. Учасник національно-визвольної боротьби на Луччині В'ячеслав Поліщук згадував: "Під прикриттям ВУО свою справу розгортала ОУН..."⁷² У Ковельському повіті, а також на Луччині, де сильними були позиції комуністи, ОУН намагалася здобути собі симпатиків серед колишніх членів компартії як найбільш активних і загартованих⁷³.

У 1929-1939 рр. тактика оунівців на Волині визначалася потребою подальшої розбудови організаційної мережі та поширення націоналістичної ідеології серед населення в умовах жорсткої протидії репресивного апарату Польщі. Першочерговими завданнями керівництво ОУН визначило: 1) підготовку за допомогою активної легальної та нелегальної пропаганди сприятливого ґрунту для створення націоналістичних осередків; 2) організацію й розбудову таких осередків; 3) збереження, виховання і навчання кадрів; 4) добре законспіровану підготовку до можливої війни; 5) проведення бойових акцій у разі потреби; 6) поширення впливу на різні легальні організації⁷⁴. У цілому можна сказати, що тактика, яку обрала ОУН, була досить ефективною і суттєво підірвала позиції польського окупаційного режиму в Західній Україні.

Діяльність ОУН викликала масові репресії з боку польської влади. Перші арешти членів ОУН відбулись у травні, жовтні та листопаді в ході т. зв. "ліквідації"* ОУН у Рівненському та Здолбунівському повітах. Було заарештовано 94 особи; 47 із них засудили на кількох процесах у Рівненському окружному суді до різних термінів ув'язнення (від 0,5 до 8 років)⁷⁵. У вересні 1931 р. відбулася "мала ліквідація" ОУН у Ковелі (заарештовано 7 осіб; усі засуджені до різних термінів ув'язнення Луцьким окружним судом у листопаді 1932 р.), а в квітні 1933 р. — в Лаврові Луцького повіту (заарештовано 10 осіб; 9 засуджено Луцьким окружним судом у вересні 1933 р.)⁷⁶. У червні 1932 р. була проведена "ліквідація" Юнацтва ОУН в Кременці (заарештовано 38 осіб), яка завершилася в грудні 1933 р. засудженням 26 осіб⁷⁷. Окрім великих "ліквідацій", час від часу проводи-

⁷¹ ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 90, арк. 220зв

⁷² Віче (Луцьк). 1995. 20 жовтня.

⁷³ ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 70, арк. 105; спр. 78, арк. 72; спр. 84, арк. 119зв.

⁷⁴ ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1954, арк. 83-83зв; Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. С. 1 07; Коржан М. Фрагмент діяльності ОУН... С. 540, 542-546.

* "Ліквідаціями" називали заздалегідь підготовлені акції, спрямовані проти осередків якоїсь партії чи організації на певній території.

⁷⁵ ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 248зв-249; Монографія..., арк. 61-61зв, 68зв-69, 87-87зв.

⁷⁶ ДАВО, ф. 216, оп. 3, спр. 1922, арк. 28; Монографія..., арк. 22зв-24, 43-43зв; Мірчук П. Нарис історії ОУН. С. 300, 415.

⁷⁷ ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 64, арк. 163зв; спр. 71, арк. 86; спр. 97, арк. 222; ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 249зв; ф. 46, оп. 9а, спр. 1077, арк. 1зв-2; ЦДІА України у Львові, ф. 371, оп. 1, спр. 110, арк. 1, 119, 127; Монографія..., арк. 29зв-30зв, 33зв; Мірчук П. Нарис історії ОУН. С. 425.

лися арешти націоналістичних діячів, які завершувалися дрібними процесами. Протягом 1932-1936 рр. відбувся 21 такий процес, у результаті чого було засуджено 40 українських націоналістів⁷⁸. У 1934 р. унаслідок поліційно-судових репресій було заарештовано 96 осіб (частину з них відправили в концтабір Береза-Картузька) і засуджено 29⁷⁹.

Дві великі “ліквідації” ОУН на Волині були проведені в 1936 р. Одна з них відбулася на Володимирщині (було затримано 47 осіб, у т. ч. і людей із Сокальщини) і закінчилася потім відомим Луцьким процесом “42-х” (серпень 1937 р.), на якому було засуджено 34 особи на сумарний термін 131 рік ув’язнення (терміни від 1 до 10 років)⁸⁰. Улітку 1936 р. в Костопільському повіті ОУН розгорнула широку саботажну акцію (кілька десятків підпалів). Польська влада не забарилася з відповіддю — поліція заарештувала на Костопільщині 87 членів ОУН, а в січні та грудні 1937 р. відбулися два процеси проти них (проходили в Рівному); в результаті було засуджено 62 особи на сумарний термін 332,5 років⁸¹. Наступною стала проведена 5-8 серпня 1937 р. “ліквідація”, у ході якої було заарештовано 138 осіб (майже всі вони – члени Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ). Цю акцію представники слідчого управління в Луцьку вважали не зовсім вдалою, бо вона зачепила тільки верхівку ОУН на ПЗУЗ, але зовсім не торкнулася низів, які дуже скоро відновили наступ ОУН на Волині. Одним із наслідків цієї “ліквідації” став черговий “процес-монстр”, який відбувся 22-26 травня 1939 р. і на якому було засуджено 20 членів ОУН, у т. ч. майже весь Крайовий провід ОУН на ПЗУЗ⁸². Окрім того, продовжувалися дрібніші арешти, скеровані проти окремих осередків ОУН. Однак часом вони велися “наосліп”, без необхідних доказів. Так, наприклад, слідчий відділ у Луцьку несправедливо звинуватив учня Луцької української гімназії Василя Потаповського у співпраці з націоналістами, та хоч окружний суд Луцька виправдав хдопця, навчатися в гімназії йому було заборонено⁸³.

⁷⁸ Підраховано за: ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1077, арк. 3; ф. 216, оп. 3, спр. 1954, арк. 79зв; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 69, арк. 64, 78зв; спр. 70, арк. 58; ЦДІА України у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 1035, арк. 1, 35; ф. 371, оп. 1, спр. 99, арк. 1, 2, 16-16зв, 25; оп. 1, спр. 82, арк. 1-1зв; Монографія..., арк. 12, 31, 33зв-34, 40зв, 49, 70, 78-78зв; Я. Л. Твори себе сам. С. 13-14; Мірчук П. Нарис історії ОУН. С. 299, 420, 422-423, 466-468, 470-471.

⁷⁹ ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 1077, арк. 3; ДАРО, ф. 33, оп. 4, спр. 69, арк. 64; спр. 70, арк. 107; Монографія..., арк. 31, 33зв-34; Мірчук П. Нарис історії ОУН. С. 422.

⁸⁰ ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 251; Мірчук П. Нарис історії ОУН. С. 455-457.

⁸¹ ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 251-251зв; Мірчук П. Нарис історії ОУН. С. 455, 457-458.

⁸² ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 8-8зв; Мірчук П. Нарис історії ОУН. С. 461.

⁸³ Українська гімназія в Луцьку. С. 40.

Найпотужнішою (і останньою) “ліквідацією” ОУН на Волині стала т. зв. “велика ліквідація” 1938-1939 рр. Вона почалася в листопаді 1938 р. арештами членів ОУН на Луччині і тривала майже до самого розвалу Польщі у вересні 1939 р. У ході цієї “ліквідації” до 17 серпня 1939 р. було заарештовано 754 особи, з них ув’язнено 624 члени ОУН, віддано під нагляд поліції 43 і звільнено 87 осіб. Окрім того, поліція “занотувала”, але не заарештувала ще 131 члена ОУН. Загалом було “розпрацьовано” 1 окружний, 6 повітових, 10 надрайонних, 22 районних, 48 сільських проводів та 22 інші осередки ОУН. Унаслідок цієї ліквідації найбільше постраждали осередки ОУН у Луцькому (281 заарештований), Дубненському (120), Здолбунівському (84), Горохівському (88) повітах. Навіть там, де ще в 1937 р. поліція не фіксувала якоїсь активності українських націоналістів, почалися арешти членів та симпатиків ОУН (Любомильський повіт: 14 затримано, з них 8 ув’язнено; Сарнинський повіт: заарештовано 25, усіх ув’язнили)⁸⁴. Усі ці арешти виливались у велику кількість дрібних судових процесів. Відомий адвокат Степан Шухевич згадував, що на кінець серпня 1939 р. мав “занотованих у своїм термінарі біля тридцяти розправ на Волині, та їх не встигли польські суди перепровадити”⁸⁵. На 8 червня 1939 р. із 649 затриманих членів ОУН 207 було засуджено на ув’язнення терміном від 1 до 13 років⁸⁶.

Багатох арештованих без дотримання жодних юридичних формальностей було кинуто до концтаборів у Березі-Каргузькій та Пулавах. Особливо великих розмірів цей процес набув у серпні – на початку вересня 1939 р., коли серед 7 тис. нових в’язнів Берези-Каргузької 4,5 тис. були українцями⁸⁷. З липня 1934 р. регулярна висилка національно свідомих представників українства стала однією з найбільш уживаних форм позасудових розправ із противниками польського окупаційного режиму, а концтабори, на думку польського керівництва, були “твердою школою життя”. На те, щоб зробити такою “школою” ще й в’язниці, був спрямований і тюремний статут 1934 р., який суттєво обмежував права ув’язнених, даючи широку дорогу тюремній сваволі; особливо погіршилося становище політв’язнів. Це викликало протест, і 13 липня 1938 р. в Луцькій тюрмі відбулася голодівка членів ОУН, які вимагали поліпшити умови ув’язнення, насамперед розширити сферу вживання української мови⁸⁸.

⁸⁴ ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7229, арк. 252зв; спр. 8086, арк. 7.

⁸⁵ Шухевич С. *Моє життя. Спогади*. С. 574.

⁸⁶ ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 8086, арк. 2-6.

⁸⁷ Рожик М. *Репресії проти політв’язнів у Польщі*. С. 330.

⁸⁸ ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 7837, арк. 117зв.

Поляки використовували й інші форми позасудових репресій, наприклад, обмеження при прийомі на роботу або заборона навчатися тим особам, діяльність яких здавалася поліції підозрілою.

Підсумовуючи, слід зазначити, що: 1) асиміляційно-репресивна політика польської влади на Волинських землях була скерована на знищення українців як нації; 2) вона викликала сильний опір з боку українців, сприяла загостренню українсько-польських відносин; 3) ОУН стала головною силою українського національно-визвольного руху й успішно протистояла окупаційній політиці польської влади, що підтверджують події на теренах Західної України у 1940-х–1950-х рр.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ У ВЕРЕСНІ 1939 РОКУ У ТОГОЧАСНІЙ ПРЕСІ ТА СПОМИНАХ ОЧЕВИДЦІВ

Про українсько-польські відносини в Західній Україні, які особливо загострилися у вересні 1939 р., написано вже чимало. Проте існують деякі розбіжності у трактуванні цієї проблеми українськими і польськими авторами. Гадаємо, це зумовлено тим, що тогочасний конфлікт тривав недовго (1-17 вересня 1939 р.) і представлений недостатньою джерельною базою.

У своєму повідомленні, яке теж не претендує на вичерпність у використанні джерел, спираємося в основному на публікації тогочасних газет і спомини про ці події, опубліковані в ряді регіональних збірників (в Україні і за кордоном).

Польський дослідник Ришард Тожецький у своїй праці “Поляки і українці” стверджує, що українці нападали на відступаючі частини польських військ майже у кожному повіті, але це не мало характеру повстання¹. Конфлікт охопив територію від південного Полісся до півдня Східної Галичини. У численних випадках українські націоналісти створювали відділи міліції, подекуди озброєні. Біля Явірника Руського, Рясної Руської коло Любачева дійшло до сутичок польського війська з тими відділами². Озброєні члени Громадянської Охорони (Straży Obywatelskiej) із синьо-жовтими опасками захоплювали міста й містечка під час відступу польських військ. Як приклад автор наводить місто Перемишль³. Між 10 і 15 вересня організовані (ОУН – О.Д.) більші бої (walk) відбулися біля Щирця, Миколаєва і Стрия. З польського боку у боях брали участь відділи поліції та війська (всього 500–1000 осіб)⁴. У Стрию, як пише дослідник, українці усунули поліцію, але полякам допомогло відступаюче військо, яке долучилося до тієї битви. Українські сили, за оцінкою автор, становили 500–700 осіб⁵. У двох інших сутичках, очевидно, біля Миколаєва і Щирця, було задіяно, за словами історика, 500–600 озброєних укра-

1 Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993. – S. 27–28.

2 Ibid.

3 Ibid.

4 Ibid.

5 Ibid.

інців, до чого “ОУН признається”. Про сутички на південному Поліссі нічого конкретного автор не повідомляє⁶.

Джерельною базою для праці Тожецького послужили видані в 1980-х рр. спомини українців (П. Мірчука, Б. Казанівського) і поляків (Загурського, К. Скжиляка), а також звіт (sprawozdanie) З. Залевської, написаний, мабуть, на початку 1940-х рр.⁷

Володимир Косик дуже стисло описав події вересня 1939 р.: “[...] Українці не підняли повстання, обмежившись локальними діями самозахисту від польських військ, що, безладно відступаючи, утікали в напрямку Румунії. Ці локальні дії спостерігалися в околицях Миколаєва, Старчан (Ставчан? – О. Д.) і Стрия”⁸. Трохи детальніше висвітлив тогочасні події Ярослав Грицак у своєму “Нарисі історії України”: “У деяких місцевостях відступаючі польські частини вдалися до насильств-погромів і вбивств – по відношенню до місцевого українського та єврейського населення, яке не приховувало свого злорадства з приводу краху Польської держави. Місцеві жителі відповіли декількома днями пізніше, виловлюючи відсталих польських солдат й офіцерів та розправляючись з ними, вчиняючи погроми над польськими поміщиками й осадниками тощо. Порядок після відходу військ покликана була утримувати Громадянська охорона (Straż obywatelska), складена з відставних польських офіцерів, чиновників, осадників. Українські ж націоналісти створювали власні загони міліції для охорони українського населення. В околицях Щирця, Миколаєва і Стрия відбулися збройні сутички між польськими й українськими загонами[...]”⁹.

Одним із фактологічних джерел для праці В. Сергійчука “Правда про “Золотий вересень” 1939-го” була тогочасна преса, зокрема львівська газета “Вільна Україна”¹⁰.

Тільки торкнулись даної проблематики Леонід Зашкільняк та Микола Крикун. “Польські органи безпеки в перші дні війни, – зауважують автори, – заарештували сотні симпатиків ОУН, інтернували активних діячів національного руху за заздалегідь складеними списками. Поразки поляків в ході війни спонукали керівників ОУН від 10 вересня спровокувати збройні виступи проти польської адміністрації в Дрогобичі,

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.* – С. 36.

⁸ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993. – С. 74–75.

⁹ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 1996. – С. 211.

¹⁰ Пор.: Сергійчук В. Правда про “Золотий вересень” 1939-го. – К. 1999. – С. 20; Козлянюк П., Пелехатий К. Вбивства, пожари і мордування // Вільна Україна. – Львів, 1939. – 1 жов. - № 7. – С. 3.

Стрию, Бориславі, Калуші та інших містах. Проте до масових збройних зіткнень не дійшло”¹¹.

Для написання своєї роботи Андрій Руккас використав підсумкові звіти-таблиці ОУН за вересень 1939 р., які зберігаються у фондах Бібліотеки ім. Ольжича в Києві¹². Автор підкреслював, що “[...] широкомасштабне повстання не відбулося, хоча у багатьох місцевостях за ініціативи членів ОУН були створені збройні загони, які боролися проти польської адміністрації, поліції та армії. Проте ці виступи мали локальний характер і рідко виходили за межі одного повіту”¹³.

Як бачимо, згадані автори, описуючи ті самі події вересня 1939 р., характеризують їх по-різному: збройні сутички, битви (Р. Тожецький), локальні дії самозахисту українців від польських військ (В. Косик), погроми й убивства українців поляками і навпаки, збройні сутички (Я. Грицак), стихійний порив українського населення до розправ з поляками (В. Сергійчук), збройні виступи українців проти польської адміністрації (Л. Зашкільняк, М. Крикун, А. Руккас).

Інакше висвітлювала дані події тогочасна преса, що видавалася при двох окупаційних тоталітарних режимах: німецько-нацистському і російсько-комуністичному. У першому випадку маємо на увазі офіційніз “Краківські вісти – Народний часопис Генерального Губернаторства”, у другому – “Комуніст – Орган Центрального Комітету і Київського Комітету КП(б)У” та деякі місцеві газети, що з’явилися на зайнятих Червоною Армією Західноукраїнських землях, а згодом і під німецькою окупацією.

Як “масове винищування українського населення цілих сіл і повітів (напр., Миколаївщина і Стрийщина)” оцінює події вересня 1939 р. М. Славич у “Краківських вістях”¹⁴.

Про події в селі Телятині Грубешівського повіту на Холмщині йдеться у дописі невідомого автора. „Коли ж вибухла німецько-польська війна, – пише він, – то польське військо спалило в Телятині 40 українських хат, решту розграбило і вбило 7-ох українців [...]”¹⁵.

У двох числах “Краківських вістей” від квітня 1940 р. опубліковані спомини мешканця с. Жулин Івана Пахаля про події на Стрийщині перед приходом німецької армії у вересні 1939 р. Тоді у стрийській в’яз-

¹¹ Зашкільняк Л., Крикун М. *Історія Польщі від найдавніших часів до наших днів*. – Львів, 2002. – С. 509.

¹² Руккас А. *Бойові дії загонів ОУН у вересні 1939 р.* // *Дрогобицький краєзнавчий збірник / За ред. К. Кондратюка*. – Дрогобич, 2002. – С. 385.

¹³ Там само. – С. 386.

¹⁴ Славич М. *Розвал “польського моцарства” до 18 днів* // *Краківські вісти*. – Краків, 1940. – 14 січ. – Ч. 3.

¹⁵ М. Б. *Нас не розбив польський п’ястук* // Там само. – 1940, 13 бер. – Ч. 19. – С. 5.

ниці перебувало майже 500 в'язнів, коли тюремна охорона і поліція втекли. Селяни з найближчих сіл прийшли на допомогу ув'язненим, визволивши їх. "Українське населення Стрийщини, – зазначав автор споминів, – дізнавшись про те, що німецька армія вже недалеко, почало в поспіху приготувлятися, щоб заняти Стрий, повісити жовто-блакитний прапор та влекшити вхід німецькій армії до міста [...] Поляки, побачивши, що німецька армія затрималася перед Стриєм, почали вертатися до міста. Вернулася теж поліція, приїхало військо, зорганізувало з різного найгіршого шумовиння "Оброну Народову" і почали господарити. В першу чергу взяли до найближчого свідомого села Дуліб, яке почали в **несамовитий спосіб нищити. Отже поляки окупили навколо хату і починали палити, а коли хто хотів з хати втекти, того пробивали багнетами і кидали в огонь** (виділення в тексті наші – О. Д.). Хто вирвався з цього пекла і рятувався втечею, до того безпощадно стріляли. [...] Поляки виловлювали всіх молодих хлопців і безпощадно їх убивали. [...] Отже зловили одного хлопця, Пилипова Миколу, аж під Конюховом, привели до Стрия, до парку Вільшина і почали в **несамовитий спосіб над ним знущатися. Повідтинали йому вуха, ніс, викололи очі й опісли бензиною і підпалили** (виділено в тексті – О. Д.). В подібний спосіб знущалися над іншими хлопцями, а 12-ох хлопців кинули живцем до каналу [...]”¹⁶.

Зазначимо тільки, що, за даними ОУН, в Дулібах 12 вересня був організований загін, що налічував 900 (! – О.Д.) осіб. Унаслідок боїв тут загинув 51 українець, а село було майже повністю спалене. Того ж дня у сусідньому селі Колодниця створений ще один великий загін, до складу якого ввійшло 400 осіб. У ході каральної акції в цьому селі було спалено 50 хат, загинуло 3 та поранено 6 українців. У Верхньому Синьовидному зруйновано 16 хат, а в сусідньому селі Корчині знищено 30 хат, загинуло 2 та поранено 4 українців¹⁷.

Далі автор описує події у рідному селі Жулині і свій арешт: "В часі загаданих подій в Жулині дійшла вістка зі села Семигинова (3 км), що там "Оброна Народова" розстріляла українських хлопців, між ними Золотуху Осипа (прізвища двох інших жертв не памятаю), і то зовсім невинно, без суду, без доказів вини. Зі села Лукавиці Горішньої забрали поляки 8-ох українських хлопців і не відомо навіть де їх розстріляли. Діялось це в четвер, 14 вересня 1939 р. [...]”¹⁸. "Може, колись, – завершує автор свої спогади, – удасться комусь основно зібрати всі ті

¹⁶ Пахаль І. Страшні звірства поляків у Стрийщині // Там само. – 1940. – 7 квіт. – Ч. 26. – С. 4.

¹⁷ Руккас А. – Вказана праця. – С. 389.

¹⁸ Пахаль І. – Вказана праця. – С. 4.

документи ганьби Польщі на стрийському відтинку, де у вересні 1939 р. загинуло кілька десятків українців без присуду, без доказання їм будь-якої провини [...]”¹⁹

З 25 вересня 1939 р. у Львові почала виходити щоденна газета “Вільна Україна” (відповідальний редактор П. Животенко): спочатку як “Орган Політичного Управління українського фронту”, потім (з 1 жовтня 1939 р.) – як “Орган Тимчасового управління м. Львова”. 1 вересня на її сторінках було вміщене редакційне повідомлення “Жертви скаженілого польського терору”, у якому теж йшлося про події на Стрийщині: “[...] 14 вересня у Стрию польські військові частини, що відступали з міста, вбили двох наших мистців Олексу Харкова і Зенона Охримовича. Ці обидва мистці втікали спід стрийського села, яке горіло підпалене польським військом і цивільною бандою. Озвірілі недобитки польського війська схопивши мистців – допитали їх. [...] Їх почали припикати вогнем, після чого кололи штиками. Тіло Олекси Харкова знайдено з розпореним животом і попаринами від бензини, яку підпалили на його живому тілі”²⁰. Олександр Харків народився 1 березня 1897 р. у Кременчуці на Полтавщині. У 1918–20 рр. служив в армії УНР. 1921 р. записався до Академії мистецтв у Кракові на відділ живопису. З 1926 р. розгорнув активну діяльність як художник і педагог. Розмальовував церкви, писав портрети, пейзажі²¹. Зенон Охримович був сином о. Богдана Охримовича, пароха с. Завадів і Стрийського декана. На час своєї загибелі був студентом Академії мистецтв і, очевидно, разом з О. Харковим розмальовував церкву в Завадові. Його рідний брат Степан Охримович, 1905 р. народження, був крайовим провідником ОУН на Західноукраїнських землях, чия праця “Український націоналізм” була основою ідеологічного вишколу членів ОУН. Випущений із польської тюрми, важкохворий, він помер у квітні 1931 р.²² Очевидно, всіх цих фактів про загиблих автор редакційного повідомлення в газеті “Вільна Україна” не знав або свідомо замовчував їх.

Про події в селі Нежухів біля Стрия, що відбувалися в той самий час, що й у Завадові, розповіла у своєму споміні, надрукованому в збірнику “Стрийщина”, колишня його мешканка Ірина Пеленська. “У перших днях вересня 1939 р., – писала вона, – з’явилися ранком вози

¹⁹ Там само.

²⁰ *Жертви скаженілого польського терору* // *Вільна Україна*. – Львів, 1939. – 1 жов. – № 7. – С. 4.

²¹ Горняткевич Д. *Мистці Стрийщини* // *Стрийщина: історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рознятівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини*. – Т. II. – Нью-Йорк, 1990. – С. 204.

²² М[ірчук] П. *Степан Охримович – Крайовий провідник ОУН на Західноукраїнських землях* // *Стрийщина*. – Т. I. – Нью-Йорк, 1990. – С. 223.

й авта повні війська. В одну мить село було підпалене з чотирьох сторін. З хат виволікали чоловіків-калік і хворих (здорові повтікали), покололи багнетами і живих вкинули до придорожного рову. [...] Ярко горіла по середині села читальня “Просвіти”, у якій наша родина разом з мешканцями Нежухова проводила просвітню працю. Заки підпалили будинок, веліли винести усі книжки й папери, полили нафтою й запалили окремо. Так згоріла бібліотека, зложена з цінних книжок, які придбав мій батько Д. Винницький упродовж років праці для читальні. Згоріла там теж його пера історична хроніка освітнього й економічного життя цього, дорогого йому, села. Тривав цей жах три дні.[...]”²³

Так, в основному, висвітлюються трагічні події на Стрийщині.

20 вересня газета “Комуніст — орган Центрального Комітету і Київського Комітету КП(б)У” (відповідальний редактор А. Чекалюк) умістила повідомлення ТАРС із Берліна, датоване 18 вересня: “З Риги повідомляють про триваючі переслідування і терор з боку польських військових властей проти українського населення. Польські військові власті ввели драконівські заходи проти українців. Польська поліція на підставі “чорного списку” арештувала у Львові 80 українських видатних діячів, які оголошені заложниками. В ряді інших районів Східної Галичини польська поліція провадить серед українців численні арешти. Арештовані українці відвозяться в невідомому напрямі. У Львові розгромлені численні будинки українців, зруйнована їх домашня обстановка. В ряді місць українське населення організується для збройного захисту своїх інтересів від польських банд. Протягом останніх днів на вулицях Львова відбувалася перестрілка між польською поліцією і українським населенням, яке перейшло до самооборони”²⁴. У Львові діяв 20-особовий збройний загін, утворений в районі Кульпаркова з ініціативи доктора Дашкевича. 14 вересня його бійці з вікон будинку української бурси обстрілювали польські підрозділи”²⁵.

Один із перших бойових загонів під керівництвом Петрівського та Лабика з’явився у Добромилському повіті на території Львівського воєводства. У ніч з 11 на 12 вересня у селі Оброшино Городоцького повіту група озброєних людей під проводом братів Івасиків, Бордуна та колишнього офіцера УГА Лева Шанківського захопила в полон близько 400 польських вояків, здобувши 2 кулемети, 70 гвинтівок та 8 літаків. 17 вересня у селі Романів Бібрського повіту був створений загін під проводом Камінського, який налічував 109 осіб”²⁶.

²³ Пеленська І. *Освітнє життя Стрийщини* // Там само. — С. 403.

²⁴ *Переслідування українців польськими військовими властями* // *Комуніст*. — Київ, 1939. — 20 вер. — С. 4.

²⁵ Руккас А. — *Вказана праця*. — С. 387.

²⁶ Там само.

Про події в Перемишлі напередодні вступу відділів Червоної Армії орган Тимчасового управління м. Перемишля газета “Червоний Перемишль” (редактор Скубко О. О.) нічого не повідомляла. Натомість із принагідних спогадів очевидців можна частково відтворити деякі події. “На початку вересня 1939 р., – пише І. Кривуцький, – коли польської влади в Перемишлі вже не було, а німці з більшовиками ще не прийшли, населення міста і з близьких сіл кинулось на військові казарми. Розтягнули зі складів одяг, взуття, меблі – все, що потрапляло під руку.”²⁷

“15 вересня, рівно два тижні після розпочаття воєнних дій, – згадував пізніше Михайло Проць, – німці ввійшли до Перемишля. [...] Польська адміністрація в дорозі на Львів. Німці господарюють у місті. Українська делегація в особах д-ра Вол. Загайкевича, проф. Мих. Демчука, купця Ярошевича, проф. Івана Гонтарського й мгр. Навроцького добивається передачі управи міста українцям. [...] Дня 28 вересня 1939 року в Перемишлі маяли червоні прапори [...]”²⁸.

Значний фактологічний матеріал про події на Старосамбірщині містить спогад автора “о. Т.”, надрукований 1940 р. у травневому числі газети “Краківські вісті”. “В Старосамбірщині, – писав автор спогаду, – після відступу польських військ і останньої розбитої дивізії, [...] побудували українські селяни тріумфальні брами [...] і ждали приходу німецьких частин, бо польські банди почали швендятися по лісах і непокоїти грабунками та підпалами українські села [...]. Ці банди, це були рештки розбитого війська, поліції, КОП, “Оброна Народова” і різне шумовиння. Всюди по свідоміших селах і, очевидно, в Ст. Самборі зорганізовано Народні Комітети та міліції. [...] 15 вересня рознеслась вістка, що більша кількість польського війська йде від Турки в напрямі Ст. Самбора і вже дійшла до Розлуча, де хвилево окопалась. По дорозі роблять випадки на села. [...] Спалено свідоме українське село Жукотин, прострілено о. Конюшку, пароха в Розлучі”²⁹. Слабо озброєна селянська міліція не могла дати належну відсіч нападникам. Було вирішено звернутися по допомогу до німецького командування у Самборі. З цією метою туди виїхав о. Ю. Татомир, найвірогідніший автор цих спогадів. Німці, однак, відмовили. З наступом війська польське населення наважилося, як інформує автор, у ніч із 14 на 15 вересня спалити в Старому

²⁷ Кривуцький Іван – “Аркадій” // *Сотенний “Бурлака” / Головний редактор та упорядник В. В’ятрович. – Львів, 2000. – С. 86.*

²⁸ Проць М. *Перемишль у роках 1939–1941рр.* // *Перемишль – західний бастион України. Збірник матеріалів до історії Перемишля і Перемиської землі, зладжений редакційною колегією під проводом проф. Б. Загайкевича. – Нью-Йорк, 1961. – С. 389.*

²⁹ О. Т. Кривавий вересень у Старосамбірщині // *Краківські вісті. – Краків, 1940. – 19 трав. – Ч. 40. – С. 4.*

Самборі три українські доми, кидаючи у вогонь набої, щоб викликати паніку. З 16 на 17 вересня нападники, рухаючись у напрямку Старого Самбора, заїзджали на парафію, де допитувалися за священниками. У селі Недільній спалили близько 30 хат і пограбували парафію. На світанку з'явилися у Лужку Горішньому, де зруйнували парафію о. Татомира³⁰. Далі автор писав: "В Бусовиську скатували і розстріляли ляхи свідомого громадянина Луця Федора, а 4-ох бусівчан – українця Дмитра – 18 р., Буцика Івана – 30 р., Іваницького Семена – 26 р., Гурика Прокопа – 24 р. – замучили опісля в Розлучі. В Бусовиську здемолювали читальню, розбиваючи погруддя Шевченка й патріотичного змісту образи, та пограбували весь товар із кооперативи.

В Спасі вбили ляхи: Мартиняка – 69 р. і Мартиняка – 24 р.

В Тершові замучили в жорстокий спосіб 5 людей: Товарницького, Клебаніка і трьох інших. **Живцем обтинали їм носи й вуха, виколювали очі, стягали шкіру з плечей та рук й ін.** (виділено в тексті – О. Д.) Це все факти, потверджені численними свідками й, наприклад, в Тершові особним протоколом"³¹. Таким є далеко не повний виклад подій на Старосамбірщині.

Та найбільше інформації маємо про ситуацію в тодішньому Жидачівському повіті.

Як твердять деякі автори, це був один із найбільш масштабних виступів ОУН, який почався 13 вересня з ініціативи членів повітової ексекутиви Василя Демури та Дмитра Гаджери. Значним успіхом повстанців стало захоплення двох важливих мостів через Дністер – автомобільного у Наддністрянській Дем'янці та залізничного у Розвадові. На придушення виступу були кинуті значні сили. Усього на Миколаївщині діяло близько 3 тисяч поліцейських та військових, половина з яких брала безпосередню участь у боях. Українські сили налічували 500-600 слабо озброєних людей³².

Протягом кількох годин тривав запеклий бій у селі Надітичах, унаслідок якого загинуло 43 поліцейські та 14 повстанців³³. "Перед тим, – писав спеціальний кореспондент газети "Комуніст" на Західній Україні, – що нам довелося побачити в селах Устє, Деменці, Крупське, Рудники³⁴, Пісочна³⁵, Гостинець, Надітичі, бліднуть навіть злочини польських ексекторів, вчинені в найчорніші дні пацифікації сіл Західної України. Страхітливе видовище! Спалено все, що могло горі-

³⁰ Там само. – С. 4–5.

³¹ Там само. – С. 5.

³² Руккас А. – Вказана праця. – С. 390.

³³ Там само. – С. 391.

³⁴ У тексті: "Рудки".

³⁵ У тексті: "Пісочка".

ти: збіжжя, худоба, одяг. Вогняні язики не злизали лише каміння”³⁶. Після того як польське військо підпалило декілька сіл, селяни Надітичів вирішили здобути зброю і спорудити для захисту барикади. Коли загін розташованої неподалік польської військової частини виїхав у село на “полювання”, селяни несподівано напали на охорону і відібрали зброю³⁷. “Палали села Демінька та Малехів. Незабаром бандити підпалили присілок Гостинець коло Рудник. [...] Ввечері на другий день, – розповідав Осип Федів з Надітичів, – озвірілі бандити підпалили село Крупське і село Пісочне. Молодь нашого села зробила барикаду, викопала поперек дороги рів і організувала оборону. Підпустили ми бандитів ближче і давай лупити. [...] Прийшла бандитам підмога. Але й про нас не забули товариші з Миколаєва, з Стільська³⁸, Дроговижа та Розвадова”³⁹. Але сили були нерівні. “І почалась дика розправа. З чотирьох кінців підпалили пани село”⁴⁰. Серед розстріляних і замучених селян згадуються Василь Хомен, Федір Домбчевський, Григорій Кіндій, Василь Кіндзеров, Ганна Береза⁴¹. Загинули теж священник Роман Божейко (Божик) і директор школи Михайло Святий⁴². “У селі, – писав кореспондент, – спалено 59 хат. Більше половини. Село розграбовано. Офіцери вдиралися в хати і забирали подушки, рядна, кожухи. [...] 43 офіцерів (поліцейських – О.Д.) вбили тільки селяни, захищаючись”⁴³. П. Козланюк і К. Пелехатий у своєму репортажі повідомляють: “Села: Устє, Надітичі, Демінька, Пісочна, Березина, Крупське, Вериня більш як на половину, а то й поголовно спалені. Селян зачиняли по хатах і підпальовали або скатованих виводили на кладовище, казали копати для себе гроби і стріляли. [...] Не щаджено навіть старців і дітей. В селі Демінька [...] один з бандитів наздогнав 9-літнього хлопчика Івася Попика та з криком: “Ти теж хцеш України” проколов його наскрізь багнетом.”⁴⁴ У селі Крупське захоплено п’ятьох селян і розстріляно, а одного – Василя Беца – замучено. Спо-

³⁶ Паламарчук Л. *Сучасні канібали в конфедератках (Від нашого спеціального кореспондента на Західній Україні)* // *Комуніст*. – К., 1940. – 8 жов. – С. 2.

³⁷ Там само.

³⁸ У тексті: “Тільська”.

³⁹ Федів О. *Кривавий банкет польських бандитів* // *Вільна Україна*. – Львів, 1939. – 1 жов. – № 7. – С. 3.

⁴⁰ Паламарчук Л. – *Вказана праця*. – С. 2.

⁴¹ Там само.

⁴² Одноріг В. *Миколаїв і околиця* // *Стрийщина: історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болахівщини, Долинщини, Рожнятівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини*. – Т. III. – Нью-Йорк, 1993. – С. 537; Руккас А. – *Вказана праця*. – С. 391.

⁴³ Паламарчук Л. – *Вказана праця*. – С. 2.

⁴⁴ Козланюк П., Пелехатий К. – *Вказана праця*. – С. 3.

чатку відтягли йому ногу і руку, потім шматки м'яса з лица і, нарешті, застрілили. У селі Надітичі 68-літній селянці Анні Березі відрізано руку. Кіндзерову (Кіндзировому) Василеві виколено очі. Григорієві Кіндієві відрізано язика⁴⁵. У селі Усте з 140 господарств спалено понад 80. Пограбовано й спалено кооператив “Дністрова Русалка”, побито й поранено багатьох мешканців, а Григорія Андрусіва заколено багнетами⁴⁶. У наскрізь бідняцькому селі Демінька на 80 господарств понад 40 спалено⁴⁷.

У місті Миколаєві тамтешні лікарі-українці Стасів і Лукач організували тимчасовий шпиталь, куди привозили жертви нападів – переважно жінок і дітей – попечених, поранених кулями. Але й тут їм не давали спокою. Ольга Довган з Миколаєва згадувала: “[...] Бандити налітали на госпиталь, кидалися на поранених і з криком вбивали. Кинулись на тяжко пораненого хлопчину Царя. Вбити хотіли мене за те, що захищала його”⁴⁸.

Про події на Дрогобиччині розповів автор споминів “Морд селян Лішні в 1939 р.”, опублікованих у газеті «Вільне слово» (Дрогобич, 1941), контрольованій ОУН-р. “У вересні 1939 р., – писав він, – через село Лішню переїхала німецька стежа, що вступила в бій з польськими “стшельцями”, так званою “оброном народовом”. [...] Німецька стежа завернула в сторону Самбора. Тоді польські “герої” обскочили село з усіх сторін і почали виганяти людей з хат [...] За селом по дорозі почали нас бити. Каткуванням не було кінця [...] Ми попрямували на поле. Тут поставили нас рядом, одного біля одного, а перед нами півколом станули “стшельци”. [...] Впали стріли...[...] На другий день знайшли люди помордованих: Сов’яка Івана, Кліща Миколу, Ходачника Мирона, Волошина Гриця, Стахніша Володимира і Гринівку Василя. Два дні пізніше поляки замордували ще одну жінку, Стасюк Февронію, що вийшла оглянути своє поле”⁴⁹.

Ще на початку вересня 1939 р. польська поліція провела арешти у Дрогобицькому повіті. Зарештували понад тридцять осіб, переважно членів і прихильників ОУН, працівників “Просвіти”. Разом із заарештованими в інших повітах свідомими українцями їх відправили до концтабору в Березі Каргузькій⁵⁰.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Село Усте, повіт Жидачів // Вільна Україна. – Львів, 1939. – 5 жов. – № 10. – С. 3.

⁴⁷ Село Демінька над Дністром // Там само. – 10 жов. – № 14. – С. 3.

⁴⁸ Довган О. Звіряча розправа // Там само. – 1 жов. – № 7. – С. 3.

⁴⁹ Куций. Морд селян Лішні // Вільне слово. – Дрогобич, 1941. – 20 серп. – № 19.

⁵⁰ Куйдич М. Береза Каргузька // Дрогобиччина – земля Івана Франка: збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів. Т. 4. – Дрогобич, 1997. – С. 324.

Щоб нібито підтримати порядок у Бориславі, місцеві поляки створили Горожанський комітет, до якого залучили деяких українців. Як писав у своєму споміні М. Терлецький, головою комітету був управитель надлісництва інж. Шарем. Прикриваючись цим комітетом, “польське з’єднання подофіцерув” під проводом свого президента Войцеха Мухи розпочав криваву справу. заарештовали підозрілих українців, яких пізніше замучили⁵¹. “Масакра невинних жертв відбулась у Тустановичах, – згадував М. Терлецький, – на поляні серед лісу-діброви, напроти церкви св. Миколая. [...] Між помордованими були теж українці, бувші вояки польської армії, що по її розгромі вертались додому. Всіх жертв в Діброві було 14”⁵².

У селі Попелі від польської боївки загинули свідомі українці М. Стись, І. Стись, Д. Смук. Перед смертю їм повиכולювали очі. У селі створено міліцію, яка мала лише чотири рушніці та декілька револьверів. Одного дня близько 60 поляків з автоматами в руках атакували село. Спротив був короткий, захисники рятувались втечею в ліс і поле. Вдершись у село, поляки вбили трьох українців: Ст. Попівняка, Ів. Сенькова та Ст. Малькова. Село підпалили з трьох сторін. Коли через два дні прийшли німці, то декого з нападників вдалось зловити⁵³. За даними ОУН, кістяк загону самооборони у селі Попелі склали члени ОУН, які пройшли підготовку у селі Урич. Загоном командували Мирослав Яримович та Павлюк. У бою загинуло 15 українців і 32 поляки⁵⁴.

У 1939 р. перед приходом німців поляки розстріляли багатьох мешканців с. Тустановичі під Бориславом⁵⁵.

За даними ОУН, найбільші збройні виступи проти поляків відбулись 18-20 вересня у Бережанському та Підгаєцькому повітах Тернопільського воєводства. У близько 40 населених пунктах нараховувалось до 4000 повстанців. Протягом трьох днів вони захопили 2 гармати, 10 кулеметів, 888 гвинтівок, значну кількість боєприпасів і військового спорядження. Власні втрати становили 23 вбитих та 33 поранених, у поляків було вбито 268 осіб, поранено 30⁵⁶.

Наприкінці минулого століття вийшли друком спомини про події вересня 1939 р. в районі Бережан, що на Тернопільщині. Так, у селі Лісники (3 км від Бережан) на світанку 18 вересня польські солдати під-

⁵¹ Терлецький М. *Страхиття Другої світової війни у Бориславському басейні* // *Дрогобиччина – земля Івана Франка*. – Дрогобич, 1993. – С. 112.

⁵² Там само. – С. 112–113.

⁵³ Степовий О. Попелі // Там само. – С. 361.

⁵⁴ Руккас А. – *Вказана праця*. – С. 388.

⁵⁵ Дашкевич Р. *Тустановичі*. // *Дрогобиччина – земля Івана Франка*. – Дрогобич, 1993. – С. 426.

⁵⁶ Руккас А. – *Вказана праця*. – С. 392.

палили декілька будинків, серед яких були молочарня і пекарня. Старші господарі і члени ОУН організували самооборону. Заколений багнетами, загинув Михайло Греськів, член самооборони⁵⁷.

Газета "Вільне життя" – орган Тернопільського обкому КП(б)У та облвиконкому – надрукувала в 1939 р. низку матеріалів, з-поміж яких виділяються статті Р. Степановича "Вороги українського народу" про польських "стшельців"-осадників і Д. Михайловича "Василь Гриб" про вбивство організатора селянського комітету та міліції, одних з перших на Тернопільщині. "В селі Нараєво, – читаємо у статті Р. Степановича, – "стшельці"-осадники вбили двох селян Дідушка і Боян. В селі Котові осадники і поліцаї вчинили погром. Після їх бандитського розгулу село було дощенту знищене. [...] Не менш відомі також і імена осадників (у с. Криве на Бережанщині – О.Д.): Мжиглуда Юзефа і Скжипача Анджая і інших, які були тайними агентами поліції, погромниками і провокаторами. За два дні до приходу Червоної Армії Мжиглуда Юзеф бігав по селі з зброєю і стріляв на селян"⁵⁸. У с. Купчинцях відразу після 17 вересня 1939 р. з ініціативи Василя Гриба було створено селянський комітет і міліцію. Уночі місцевий "стрілець" Ян Літнянський із кількома вояками розгромленої польської армії, викравши зброю у приміщенні міліції, ввіймав Гриба і повів у невідомому напрямку. Згодом було знайдено його тіло, подірявлене багнетами⁵⁹.

"Лише в половині 1939 р., на підставі поверхових обчислень, – писав Г. І. Кунц у статті „Знову у Львові” в газеті "Берлінер Берзенцайтунг", – поляки замордували поверх 60.000 українців"⁶⁰. Кількість ця, очевидно, завищена.

У загальному звіті "Результати повстань на Західній Україні у вересні 1939 р." сказано, що виступи, підготовлені членами ОУН, відбулися у 20 повітах та 183 місцевостях. Втрати ОУН становили 160 вбитими та 53 пораненими, втрати польської сторони – 796 вбитими (! – О. Д.) і 37 пораненими⁶¹.

Як бачимо з наведених прикладів, події вересня 1939 р. потребують детального опрацювання із залученням нових, насамперед документальних, джерел.

⁵⁷ Греськів М. Пам'яті мого мужа Михайла Греськова // *Бережанщина у спогадах емігрантів*. – Тернопіль, 1993. – С. 311.

⁵⁸ Степанович Р. Вороги українського народу // *Вільне життя*. – Тернопіль, 1939. – 11 груд. – № 56. – С. 3.

⁵⁹ Михайлович Д. Василь Гриб // *Вільне життя*. – Тернопіль, 1939. – 17 груд. – № 61. – С. 3.

⁶⁰ *Україна в чужій пресі* // *Націоналіст. Часопис українознавства*. – Прага, 1941. – 19 лип. – Ч. 13 (20). – С. 3.

⁶¹ Руккас А. – *Вказана праця*. – С. 393.

ПОЛЬСЬКИЙ ТЕРОР ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В 1939 ТА В 1941 рр.

Питання, пов'язані з різними аспектами українсько-польських стосунків у XX столітті, протягом останніх трьох–чотирьох років стали для істориків України модними (хоча таку характеристику не прийнято застосовувати до наукової роботи). Особливої популярності дана тема набула цього року, у зв'язку з активізацією політичної пропаганди на-вколо святкування річниці “конфлікту 1943–44 рр.” на Волині. Конференції, які відбувалися в різних містах України і були присвячені взаєминам обох народів, багато істориків використали як нагоду оприлюднити результати своєї праці й опублікувати їх. Унаслідок такого підходу до історичних досліджень, а також під впливом політичної кон'юнктури виникла тенденція звужувати проблему міжнаціональних стосунків до розгляду подій саме на Волині і тільки в 1943–1944 рр., зокрема до питання “Хто почав?”. Відповідно, спрощується сама схема розвитку конфлікту, яка в найкращому випадку виглядає так: пацифікація 1930 р. > убивства українців на Грубешівщині в 1941 р. > події на Волині 1943 р. > акція “Вісла” 1947–48 рр. Для кращого розуміння самого Волинського конфлікту, не кажучи вже про події, що передували йому і відбувалися після нього, треба враховувати ще й такі факти, як протиколонізаційна акція ОУН 1930 р., атентати 1930-х років, боротьба Польщі проти Карпатської України, українсько-польське протистояння 1939 та 1941 рр., зрештою, акція “Вісла” як доказ того, що у Польщі ставлення до національних меншин не змінилося й після війни. Поза увагою залишаються також питання відповідності дій Польської держави проти представників національних меншин нормам тодішнього міжнародного права.

Ця стаття має на меті показати дії польської влади в 1939 р. проти громадян своєї держави, українців за національністю, та діяльність польських підпільних організацій проти української влади в 1941 р.

Аксіомними при дослідженні українсько-польських міжнаціональних стосунків є твердження, що Польща довоєнного періоду була державою, у якій масово порушувалися права людини і яка не виконувала взятих на себе міжнародних зобов'язань щодо національних меншин. Попри те більшість українського населення вимушено визнавала польську владу легітимною і підпорядковувалася їй. Тільки члени Організації Українських Націоналістів вели боротьбу проти Польщі. Але ста-

ном на 1938–1939 рр. Провід ОУН не планував масових акцій чи повстань. Крім того, жодне угруповання в українському суспільстві не провокувало міжнаціональної ворожнечі. Так, згідно з даними польського історика Єжи Томашевського, автора праці “Річ Посполита багатьох народів”, навіть після пацифікації 1930 р. жодна політична організація українців, у тому числі ОУН, не розпалювала ненависті до поляків. Та при цьому дослідник наголошував, що “польська держава виховала собі заgonи запеклих ворогів, які, щоправда, побоюючись репресій, мовчали, але з тим більшою нетерпливістю чекали на момент відплати”¹. Навіть протиколонізаційна акція, яку проводила ОУН в 1930-х роках, не супроводжувалася людськими жертвами. Наприклад, провідник ОУН Богдан Казанівський у своїх спогадах зазначає, що ліквідація у квітні 1937 року польських колоній біля сіл Димитрове і Шуровичі Радехівського повіту відбулася без людських жертв: “... наказали всім колоністам запакувати своє добро на вози і ще до сходу сонця виїхати на захід, на свою польську землю... Відчули чужі люди погрозу й поспішно завантажили своє добро... До сходу сонця вже не було колоністів, не стало їхніх хат”². Зрештою, українські націоналісти боролися не проти людей польської національності, а проти Польської держави та її окупаційної політики. До 1939 р. українське населення Волині протистояло тільки окупаційній владі.

Натомість на Галичині, як і в самому Львові, нагнітання міжнаціональної ворожнечі почалося раніше. Уже восени 1938 р. у зв’язку з подіями на Карпатській Україні побутові сутички українців з поляками почали набувати масового характеру. Наприклад, у Львові часто відбувалися погроми українських установ, ініційовані або й організовані польською поліцією. Один із провідних членів ОУН організаційний референт Крайової Екзекутиви на Західно-українських землях Ярослав Гайвас так описує закінчення погрому приміщення львівської “Просвіти” восени 1938 року (точнішої дати не подано): “А коли поляки відступили, набігла поліція, щоб доруйнувати решту та виарештувати оборонців”³. Подібні акції поляки проводили на всій території краю аж до окупації Карпатської України. Так, у Бережанах у березні 1939 р. такі польські організації, як “Стщельци” і “Народова оборона”, під охороною поліції провели похід-інсценізацію під назвою “Похорони України”. Поляки несли на плечах чорну домовину з надписом “Україна вмерла”. Під

¹ Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. *Предтеча. Польський рух Опору на Тернопільщині 1939–1941 рр.* — С. 8.

² Казанівський Б. *Шляхом Легенди.* — Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1975. — С. 25, 30.

³ Гайвас Я. *Воля ціни не має.* — Торонто: “Срібна сурма”, 1970. — С. 21.

час проходження по вулицях вибивали вікна в будинках українців та кидали петарди *, які руйнували меблі та печі⁴.

Такі дії поляків не могли залишитися без відповіді. ОУН організувала низку протиакцій. У Львові українські націоналісти за допомогою членів ремісничої організації “Зоря” та робітничої організації “Сила” (пізніше до акції долучилися члени організацій “Пласт” та “Луг”) провели декілька вдалих нападів на групи поляків-погромників⁵. У Бережанах через декілька днів після згадуваного “похорону” було знайдено тіла двох учасників того походу. Серед українського населення повіту новина про це політичне вбивство передавалася із насмішкою: “І вони загинули за Україну”⁶.

Така напружена ситуація у міжнаціональних відносинах склалася лише тому, що польське суспільство в 1939 р. вкрай необ’єктивно оцінювало як міжнародне становище своєї держави, так і внутрішню небезпеку для існування. Про це, зокрема, згадує посол польського парламенту Іван Макух: “В часі існування федеративної державності в Карпатській Україні польська імперіалістична дурійка зросла до просто неймовірних розмірів. Чути було голоси молодшого пілсудчиківського покоління, яке жадало воєнного походу на Схід, для розбиття і поділу СРСР між Польщею і Японією”⁷. З огляду на такі настрої польська влада продовжувала боротьбу проти внутрішніх ворогів держави — українців. Так, із квітня 1939 року на Стрийщині почали закривати читальні “Просвіти”, домівки “Сільського господаря”. Газета “Мета” 16 липня 1939 р. повідомляла, що польська поліція закрила майже всі кооперативи в селах Журавненщини за те, що не сплатили відповідної суми на протилетунську оборону⁸.

Напруження в українсько-польських стосунках із кожним днем зростало. Ось як коментував цю ситуацію один мемуарист: “Кажуть, що мухи найбільше кусливі, коли наближається їм кінець. Так було з Польщею”⁹.

Небажання поляків зрозуміти вимоги українців тільки погіршувало ситуацію. У зв’язку з наближенням війни члени ОУН, які перебували на території Польщі, розпочали підготовку до повстання. Зрозуміло, що

* Тобто вибухові пакети.

⁴ Бережанщина у спогадах емігрантів / Упорядники-редактори Волинець Н., Мельничук Б., Семенець І. — Тернопіль, 1993. — С. 121.

⁵ Гайвас Я. Вказана праця. — С. 22–31.

⁶ Бережанщина у спогадах емігрантів. — С. 212.

⁷ Макух І. На народній службі: Спогади. — К., 2001. — С. 497.

⁸ Ленчик В. Журавно і Журавенина. // Стрийщина. Історично-мемуарний збірник. — Т. III. — Нью-Йорк, 1993. — С. 359.

⁹ Гасцький А. Горє переможеним! // Коломия і Коломийщина. — Філадельфія, 1988. — С. 463.

силами однієї тільки Організації успішно воювати проти Польщі було неможливо, тому початок виступу українських партизанських загонів залежав від ситуації на польсько-німецькому фронті. Оскільки провід ОУН був упевнений у воєнній поразці Польщі, то підпільні групи мали чекати, “допоки не почнуть польські відділи відступати перед німцями”.¹⁰ Щоправда, націоналісти самі не сподівалися, що Польща так швидко програє війну, тому повстання розпочалося не одночасно і було не таким масовим, як планувалося.

Сама підготовка партизанських загонів виявила цікаву тенденцію: українці вже з кінця серпня дедалі менше сприймали Польщу як державу, що діє на цій території. Наприклад, командир 51-го піхотного полку в Бережанах підполковник Еміль Фільдорф, згадуючи мобілізацію, зазначав, що при здачі упряжі для коней і возів українське населення саботувало розпорядження влади (що у військовий час загрожувало серйозним покаранням): “Селяни у багатьох випадках для мобілізації віддавали спеціально для цієї мети приховану зношену упряж і вози, а кращі ховали”¹¹. Цей спогад цікавий ще й тому, що яскраво засвідчує упереджене ставлення до українців з боку поляків. Бо як інакше можна пояснити згадку про приховання “зношеного воза”, і як автор спогаду уявляв собі це? 28 серпня 1939 р. під час проведення тренувальної мобілізації для Дрогобицької округи (Стрийський, Самбірський, Турківський і Дрогобицький повіти) частина зібраних після проходження запланованої програми не хотіла повертатися додому, а вирішила дочекатися війни і приєднатися до партизанських загонів.¹² Крім того, було чимало українців, які ухилялися від виконання мобілізаційних розпоряджень і замість того, щоб іти до польської армії, переховувалися в лісах.¹³ Це свідчить також про те, що багато націоналістів уже в серпні 1939 р. вирішили повністю присвятити своє життя боротьбі проти Польщі. Крім суто повстанських акцій, бойові відділи націоналістів мали охороняти українське населення від поляків, які могли перекласти вину за власні воєнні невдачі на українців.

Після початку війни між Польщею і Німеччиною керівники офіційних українських установ оголосили про повну лояльність українців до Польщі. Так, 2 вересня на останньому засіданні сейму голова Української парламентської репрезентації Василь Мудрий зробив таку заяву:

¹⁰ Гладивович А. Володимир Тимчій-Лопатинський // *Визвольний Шлях*, 1979, Кн. 5. — С. 562.

¹¹ Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. *Вказан праця*. — С. 16.

¹² Гладивович А. *Вказана праця*. — С. 563.

¹³ Наприклад: ЦДАВОВУ України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 57. — Ар. 12; Мудрик-Мечник С. *Шляхами підпілля революційної ОУН. Причинки до історії*. — Львів: “Універсум”, 1997. — С. 14–15 та інші.

“Не спускаючи ока з національно-політичних змагань українського народу в Польщі... українське громадянство виконає в цих важких часах свій громадянський обов’язок крові і майна, які накладає на нього приналежність до польської держави”¹⁴. Крім того, близько 150–200 тисяч українців брали участь у війні у складі польського війська¹⁵.

Проте для польської влади українці й надалі залишалися ворогами. Як згадував один із вояків-українців про події під час втечі польського війська, “між поляками було чути розмови, що українці зрадники, не хочуть воювати, треба їх вигубити”¹⁶. Якщо такі стосунки були серед вояків, яких об’єднувало “братство зброї”, то стає зрозумілим українське ставлення поляків до мирного українського населення.

У перші дні війни було проведено масові арешти українців, причому багатьох заарештованих відсилали в концтабір Береза Картузька. Крім того, були зафіксовані випадки, коли боротьба з націоналістами-ворогами Польщі ставала приводом для розправи з українцями, яких озброєні поляки вбивали просто на вулиці. Зрозуміло, що за такі вбивства ніхто нікого не карав¹⁷. На третій тиждень війни, коли німецькі війська розпочали штурм Львова, галицькими землями прокотилася хвиля численних погромів. Оскільки такі акції відбувалися у різних куточках Галичини, до того ж спонтанно і неодноразово, великих жертв не було. Наприклад, у ніч на 17 вересня 1939 р. польська молодь із “Народної оборони” планувала провести у Товмачі та інших повітових містечках масові вбивства української інтелігенції. Однак цей задум не був реалізований, бо деякі поляки повідомили своїх шкільних товаришів українців, а пізніше стало відомо про вступ у війну СРСР¹⁸. Але в Самбірському повіті групи, утворені з військових, поліції, членів Корпусу Охорони Пограниччя, “Народної оборони” та інших організацій спалили село Жукотин і тридцять господарств у с. Недільна, убивали людей у селах Розлуч, Верхній Лужок, Бусовиська, Спас, Тершів, а також у Старому Самборі¹⁹. Подібним чином діяла “Народна оборона” у Стрийському повіті, де арештовували і ставили людей перед військовим судом, звинувачуючи людину в шпигунстві тільки за те, що вона взута в чобо-

¹⁴ Прокоп М. Українські самостійницькі політичні сили в Другій світовій війні. // *В боротьбі за Українську Державу*. — Львів: “Меморіал”, 1992. — С. 49.

¹⁵ Литвин М., Луцький О., Науменко К. 1939. Західні землі України. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. — С. 39.

¹⁶ Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Вказана праця. — С. 18.

¹⁷ Чернецький А. Споми́ни мого життя. — К.: “Основні цінності”, 2001. — С. 102–103.

¹⁸ Макух І. Вказана праця. — С. 502.

¹⁹ О. Т. Кривавий вересень у Старосамбірщині. // *Краківські вісті*. — Ч. 40. — 19 травня 1940. — С. 4–5; також: Рабій Ю.-Є. Княжий город Самбір. — Львів–Самбір–Ютика, 1999.

ти білого кольору. На Стрийщині, як і в інших місцевостях, польські організації вбивали селян без жодної причини²⁰. Десь після 17 вересня в деяких селах Коломийського повіту піднялася паніка, викликана інформацією про те, що “прорвалася польська кавалерія й вирізує українське населення”. Справа в тому, що оскільки через Коломию пролягав шлях відступу польських військ у “землю обітовану”, як у вересні 1939 р. українці називали Румунію, то часто вояки вбивали мирних селян. Занепокоєння було настільки великим, що в с. Виноградів розбіглася ціла похоронна процесія разом зі священником, залишивши домовину на вулиці²¹. Один із церковних діячів Журавенщини, свідомо оцінюючи прихід радянської влади, так висловився про майбутнє: “Знаю, що буде гірше, але буде інакше, бо так вже надоїла та Польща”²².

Кінець війни не вніс кардинальних змін у міжнаціональні стосунки українців і поляків. Після поділу Польщі між Німеччиною та Радянським Союзом поляки й далі ставилися до українців не як до братів по нещастю, а як до ворогів. Про це свідчать доноси поляків у Гестапо на українських діячів²³, а також напади²⁴ й убивства²⁵, які продовжувалися вже на території Генерал-Губернаторства. Інформацію про це можна знайти в найпопулярнішому виданні для українців – газеті “Краківські вісті” *.

У відповідь на безчинства поляків з’являлися публікації про дії польської влади проти українців протягом 1919-1939 рр. Ці матеріали, як і газета в цілому, були дозволені цензурою, що говорить про зацікавленість німецької влади у розпалюванні міжнаціональної ворожнечі. У дусі тих років назви цих статей дуже емоційні, та цінність фактів від цього не зменшується. Особливо цікава аналітична стаття про польський терор проти українців у 1919-1939 рр., яка була подана в німецькому інформаційному бюлетні й передрукована в офіційному німецькому виданні Генерал-Губернаторства “Кракавер Цайтунг” під назвою “1.220.000 українців жертвами польського терору”²⁶.

²⁰ Пахаль І. Страшні звірства поляків у Стрийщині. — *Краківські вісти*. — Ч. 29. — 17 квітня 1940. — С. 4.

²¹ Демедюк Д. Між двома війнами // *Коломия і Коломийщина*. — Філядельфія, 1988. — С. 179.

²² Ленчик В. Вказана праця. — С. 359.

²³ Б.і. Польське дикунство // *Краківські вісті*. — Ч. 45. — 31 травня 1940 р.

²⁴ Б.і. Польські бандити безпокоять українське населення в Ярославщині. // *Краківські вісти*. — Ч. 8. — 4 лютого 1940 р. — С. 4.

²⁵ ЦДАВОВУ України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 166. — Ар. 26.

* До ч. 33 (4 травня 1940 року) газета називалася “Краківські вісти”.

²⁶ Б.і. 1.220.000 українців жертвами польського терору. // *Краківські вісти*. — Ч. 19. — 13 березня 1940. — С. 6.

Натомість на території СРСР траплялися випадки співпраці польських державних службовців НКВД, спрямованої проти українського руху. Найбільш відомий факт, коли один із комісарів польської поліції особисто передав органам НКВД архів із даними польської поліції про діяльність українських націоналістів у Тернополі, до того ж зобов'язався прокоментувати їх²⁷. Є й інші приклади вислужництва поляків²⁸.

Паралельно з такими провокативними й ворожими діями поляки проводили переговори й закликали до співпраці, подавали неправдиву інформацію “з Краю” на сторінках видань польської діаспори в Європі та США. Так, “News from Poland” (“Новини з Польщі”) від 23 лютого 1940 року повідомляв, що “шовіністичне українське духовенство” після ознайомлення з більшовицькими порядками виголошує молитви за повернення польської влади в Галичині. Інше видання “Nowy Świat” (“Новий світ”) уже 27 вересня 1939 року закликав українців у США вступити у співпрацю з поляками задля спільної батьківщини²⁹. Зрозуміло, що ці пропозиції ніхто не розглядав серйозно, але вони були яскравим зразком відмінності політичних програм українського і польського визвольних рухів, що закладало підґрунтя для майбутніх конфліктів.

Наступний етап українсько-польського протистояння розпочався після нападу Німеччини на СРСР та проголошення Акту відновлення Української держави. Методи діяльності польського підпілля не відрізнялися від тих, які застосовувалися впродовж попередніх двох років: провокації, доноси, вбивства. Звіти членів ОУН з різних місцевостей подають детальну інформацію про антиукраїнську діяльність поляків: “...розпустили Українську міліцію і набрали міліцію з поляків. Це сталося на донос Щотки,... [який] в дійсності є членом польського підпілля. [підкреслення тут і далі є в тексті документу – Т. Г. Це свідчить про опрацювання інформації для вивчення діяльності поляків]”³⁰, “в с. Баймаки на донос місцевих поляків було розстріляно 3 членів української міліції”³¹. Про такі дії поляків інформувала Організацію і Служба Безпеки, створена при Українському державному правлінні³².

Крім того, 9 липня 1941 р. у Львові на голову УДП і заступника голови Проводу ОУН-р Ярослава Стецька було вчинено замах. Результа-

²⁷ Мечник С. *ОУН і розбудова Української Держави*. — Львів: Каменяр, 1993. — С. 12.

²⁸ Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. *Вказана праця*. — С. 44–45.

²⁹ Федорович В. *Світова преса про першу більшовицьку окупацію Західної України*. // *Вісті Комбатанта*. — 1987. — Ч. 4. — С. 35–36.

³⁰ *Текст із с. Опаки датовано 23 липня 1941 р.: ЦДАВОВУ України*. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 12. — Ар. 12.

³¹ *Там само*, ар. 54.

³² *Див. наприклад: ЦДАВОВУ України*. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 225. — С. 6.

ти слідства, яке проводило гестапо, вказували на причетність до замаху членів польських підпільних організацій³³.

У той же час на вулицях Львова з'явилися інформаційні листки, видані Польською Військовою Організацією на Західноукраїнських землях. У тексті читаємо такі фрази: "Горстка українських молойців, що приїхали з тевтонським опришком до відвічно-польського города – гнізда Орльонт" і "Недозволимо, щоби земля зрошена кров'ю наших героїв стала добиччю гайдамацьких опришків і їх крижацього протектора. Для горстки молойців, проводирів самостійної української держави Іванів вистарчить ще куль і стричків"³⁴.

Такі дії поляків тільки погіршували стосунки між двома націями. Проте було також багато випадків підтримки або щонайменше визнання дій української влади. Так, у спогадах одного з вояків батальйону "Нахтигаль" зустрічаємо такий опис подій, 30 червня 1941 р. у Львові: "Коли ми проходили попри Великий Театр [Оперний театр у Львові – Т. Г.], то поляки вносили овації на нашу честь: "Нех жие Бандера", "Нех жие українська армія", "Нех жие українське паньство", "Сьмерть большевізмові"³⁵.

Цей факт підтверджує тезу, що міжнаціональне протистояння розгорялося тільки тоді, коли польська влада примушувала простих патріотично налаштованих громадян боротися проти "української загрози". Зрештою, саме так і пояснювали виникнення цієї проблеми в 1943–1944 роках офіційні діячі ОУН. Наприклад, у статті Василя Галаси – "Зенона Савченка" "Українсько-польські взаємини на тлі історії" читаємо: "Польська верхівка вже від перших днів більшовицької (1939–41 р.) і німецької окупації заняла вороже становище до українського визвольного руху і проблеми української державності взагалі"³⁶.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що після розгрому польської армії та ліквідації у вересні 1939 р. Польської держави українці перестали розглядати поляків як загрозу для розвитку своєї нації. Тим більше, що воєнна кампанія показала бездарність військового керівництва Польщі. Тому в українському середовищі з розумінням поставилися до поневоленого польського народу і не розпочинали акцій помсти (хоча було декілька вбивств цивільних поляків). Натомість після проголошення 30 червня 1941 р. Акту відновлення Української держави діяльність польських підпільних груп, які реорганізувалися й активізували свою роботу, почала розглядатися як антидержавна. Незважаючи на це, випадки побутового міжнаціонального протистояння не мали масового характеру.

³³ ЦДАВОВУ України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 166. — Ар. 15.

³⁴ Там само. Ар. 51.

³⁵ Там само. — Спр. 57. — Ар. 16.

³⁶ Там само. — Спр. 215. — Ар. 16.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ТРАГЕДІЯ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1942 - 1944)

Під час останньої світової війни Західноукраїнські землі, особливо Волинь і Закерзоння, стали ареною кривавої боротьби між поляками (приблизно 16 % населення) та українцями (понад 64% населення)¹. Польські джерела розповідають про варварське винищення десятків і навіть сотень тисяч поляків², здійснене українцями влітку 1943 – навесні 1944 року.

Ми не будемо заглиблюватися в деталі цього конфлікту, який сам по собі викликає осуд. Зародження й розвиток цього протистояння повинні стати предметом глибокого вивчення для українських і польських істориків. Це дозволило б краще пізнати обставини трагедії і визначити її справжні масштаби. Сьогодні поляки, часто перебільшуючи цифри, вперто звинувачують українців, зокрема Організацію Українських Націоналістів (ОУН) та Українську Повстанську Армію (УПА), у масовому вбивстві польського населення. Польські історики замовчують той факт, що українці теж були жертвами цього конфлікту, бо прагнуть приховати участь поляків у кровопролитті, а всю відповідальність за трагедію перекласти на українських націоналістів. Однак такий погляд однобокий і суб'єктивний, а тому далекий від істини.

Сьогодні, гадаємо, настав час відкинути усі упередження й підійти до проблеми об'єктивно. Передусім треба з'ясувати, якими були вихідні позиції двох національних спільнот, що проживали на Західноукраїнських землях, – корінного українського населення і польської національної меншини.

Прагнучи відновити Польську державу з кордонами 1939 року, поляки розглядали західну частину України як польську територію, що має знову відійти до Польщі після перемоги союзників над націонал-соціалістською Німеччиною.

¹ Див.: В. Кубійович. *Західні українські землі в межах Польщі 1920-1939*. // УПНІ. – Чикаго, 1963. – С. 27.

² Cf. Iaroslav Isaievych, *Ukrainians and Poles: Recent Developments in Politics and National Historiographies*. // *Journal of Ukrainian Studies*. Vol. 21, N° 12. – Toronto, Canada, 1996. – P. 71.

Українці ж вважали, що ця територія належить їм і повинна увійти до складу Української держави, причому українські політичні партії, за винятком комуністів, прагнули незалежності України. Тут можна пригадати слова депутата Д. Левицького, члена Українського націонал-демократичного об'єднання (УНДО), який 29 березня 1929 р. виступив перед польським сеймом із такою заявою:

«Український народ є споконвічним автохтоном на землях, які тепер увійшли в склад Польщі, які раніше входили в склад Київської і Галицько-Волинської держави та опісля під чужим пануванням ніколи не втрачали своєї національної окремішності і не зрікалися змагань до державної незалежності, що в 1918-1920 рр. український народ за свою державність пролив море крові та що найвищим нашим ідеалом є незалежна і соборна українська держава на всій українській території, що всі міжнародні акти, якими споконвічні частини українських земель, як Східна Галичина з Лемківщиною, землі Холмщини, Волині, Підляшшя і Полісся, признано Польщі, а саме договір в Ризі з 18 березня 1921 р. і рішення Ради Амбасадорів в Парижі з 15 березня 1923 р., порушують право українського народу на самовизначення і українці вважають всі ці акти де юре за неправосильні. Вступаючи до цих законодавчих палат (польського сейму і сенату), українці будуть і тут змагати до здійснення найвищого права української нації»³.

Перед війною польська влада різними способами – ополячуванням корінного населення, колонізаторською політикою (до Першої світової війни частка польського населення Західної України становила 7%, напередодні Другої світової війни – майже вдвічі більше), грубими порушеннями під час виборів, реперсіями – намагалася зменшити вплив українців на громадсько-політичну ситуацію в регіоні.

Під час війни більшість поляків поводитися на етнічно українських землях як національна меншина, що служить інтересам чужої для українців Польщі й за всяку ціну хоче зберегти українську територію у складі майбутньої Польської держави. Прагнення українців до створення власної незалежної держави суттєво заважало здійсненню польських планів. У зв'язку з цим поляки вирішили «ліквідувати» українську проблему «в Польщі» і вживали всіх можливих заходів для зменшення кількості українського населення й збільшення польського.

Уже на початку німецько-радянської війни на Грубешівщині й Холмщині було зафіксовано поодинокі напади на українців. Унаслідок антиукраїнської пропаганди, яка розгорнулася в Польщі напередодні війни, позиція деяких польських сил мала відверто антиукраїнський характер. Тим більше, що серед поляків наполегливо поширювали чутки про те,

³ Велика Історія України. – Вид. І. Тиктор, Вінніпер, 1948. –С. 853–854.

що українська громадськість налаштована позитивно щодо німців і ті начебто планують створити Українську державу.

23 червня 1941 року польський уряд у Лондоні видав призначену для політичного і військового секторів у Польщі інструкцію № 2, яку підписали міністр проф. С. Кіт і голова Ради міністрів генерал В. Сікорський. У документі зазначалося: «Можна передбачати, що німці почнуть незабаром створювати під своєю егідою українську, литовську й, можливо, інші держави, включаючи до їх складу польські території... Слід сподіватися, що на певний час німецька влада дозволить українцям нападати на поляків і винищувати їх. Необхідно розіслати відповідні секретні попередження й приготуватися до оборони. При цьому, однак, треба уникати безпосередніх зіткнень із німецькими властями»⁴.

Таке бачення майбутніх подій не відповідало дійсності, за винятком хіба того, що політика націонал-соціалістичної Німеччини базувалася на принципі *divide et impera* (поділяй і владарюй). Для досягнення власних цілей німці вміло використовували ворожнечу між народами.

Окрім нападів на українських громадських діячів, польська поліція часто навмисне провокувала німецькі репресії. Ситуація погіршилася навесні 1942 року. З того часу сотні українців ставали жертвами німецьких репресій у Грубешівському, Замосцькому, Білопідляському, Люблінському та інших повітах⁵. Інші гинули від рук самих поляків.

До речі, радянська влада скористалася ситуацією для того, щоб налаштувати поляків проти українських націоналістів, яких уважала найбільшою загрозою для свого панування в Україні. Так розпалювалася ненависть між українцями й поляками.

Німецька влада вміла використовувати антагонізм усередині населення окупованих територій. Вона запланувала і провела депортацію поляків із повітів Замостя-Люблін. У донесенні про переселення поляків, яке отримав міністр Лондонського уряду С. Міколайчик, говорилося, що цю акцію «проводить гестапо в основному руками українців», тому самооборонних акцій з боку польського населення не уникнути: «найближчі дні й ночі можуть рясно спливати кров'ю і ясніти загравами пожеж»⁶.

Очевидно, керівники польського підпілля думали про боротьбу проти німецького окупанта. Та оскільки вони вважали, що українці допомагають німецькій владі, а отже, стоять на заваді майбутньому відновленню польської суверенності на українських землях, вирішили боро-

⁴ Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. T. II: 1941–1943. – Londyn, 1973. – S. 8.

⁵ Див. донесення, надіслані до Ukrainischer Hauptausschuss, Krakau, Aktenvermerk, 3.1.43, с. 3–4. (архів автора, а також архів НТШ, Сарсель, Франція).

⁶ Armia Krajowa w dokumentach..., op.cit., s. 394. У цій шифрованій телеграмі керівництво цивільного опору писало: «бийте на сполох, грозить відплатним бомбардуванням безборонних німецьких міст».

тися й проти них. Так на цих теренах розгорівся українсько-польський конфлікт, який згодом охопив інші регіони Західної України.

Насправді депортація польського населення була задумана шефом німецьких служб безпеки Люблінського дистрикту СС поліцайфюрером О. Глобонником з метою створення буферної зони, заселеної лише корінними німцями (райхсдойчами) та етнічними німцями (фольксдойчами), а також голландцями. Для цього з даної території треба було вивезти понад 110 тисяч осіб. У результаті акції, яка тривала з 27 листопада 1942 року до 15 лютого 1943 року, переселили мешканців 116 сіл⁷. Серед них були й українці, яких згодом розмістили на території Грубешівського повіту в колишніх польських селах. Очевидно, більшість поляків, вигнаних зі своїх домівок, приєдналася до польського Руху опору і вступили в нещадну боротьбу з українським населенням.

З 9 березня 1943 року поляки (мабуть, бійці АК) розпочали збройні напади на українські села Грубешівщини. У М'єтці, наприклад, було спалено 160 хат і вбито 54 особи; у Сагрині – 250 домів і вбито 245 чоловік, у Турковичах – 220 спалених осель і 17 убитих. Від 26 травня 1943 року до 22 травня 1944 року лише в цьому регіоні польські військові угруповання спалили 52 українські села, жертвами поляків стали приблизно 4000 українських селян⁸.

Слід зазначити, що на той час українських озброєних груп там іще не було: частини УПА були перекинуті з Волині у цей регіон лише у лютому–березні 1944 року. У червні 1942 року Група української самооборони налічувала лише 20 осіб, у червні 1943 року – приблизно 500 осіб, тоді як польський опір у цілому Люблінському воєводстві мав уже близько 50 тисяч озброєних людей. Сили були явно нерівні.

У польському донесенні, датованому груднем 1942 року, підкреслювалося, що польське населення Західної України досить прихильно ставилося до українців і підтримувало вирішення українського питання ліберальним шляхом. Проте більшість поляків вважала інакше: лише вони, поляки, є господарями цього краю і українці мають це зрозуміти. “Будь-яка спроба тієї чи іншої автономії на цих землях заздалегідь приречена на поразку”, – говорилося в донесенні⁹.

У цьому ж документі йшлося про позицію “Стронніцтва народового” щодо українського питання. Члени цієї організації вважали, що вирішити цю проблему можна тільки за допомогою “політики фізичного виселен-

⁷ *Pro sytuację w цьому regionie* див. Zygmunt Mankowski, *Między Wisłą a Bugiem 1939-1944*. – Lublin, 1982.

⁸ *Mikołaj Siwicki. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. T. III. Dokumenty 12 i 15*. – Warszawa, 1994. – S. 49, 126.

⁹ *Польські архіви, СА RC PZPR, zesp. 2400/5, sign. 203/XV-27, s. 53–54. Див. Mikołaj Siwicki, Dzieje..., op.cit., T. II*. – Warszawa, 1994. – S. 229–230.

ня (українців) із цілих регіонів з їхніми сім'ями за межі держави як громадян, які виявилися негідними жити у цій державі". Йшлося про обмін виселених до УРСР українців на поляків, які жили в Росії.

Орган львівської лівиці "Відомості політичне" зауважував, між іншим, що вивезення кількох мільйонів українців за ріку Збруч, на терени Радянської України, або ж переселення близько двох мільйонів поляків на західний берег Сяну* було б варварським актом. Східні землі Польщі, на думку польських соціалістів, є "невід'ємною частиною Польщі"¹⁰ і мають залишитися у складі Польської держави, але українці повинні мати рівні права з поляками.

У зв'язку з тим, що українці завзято боронили свою незалежність перед зазіханнями поляків, позиція більшості польських політичних угруповань радикалізувала, про що свідчить польське донесення, складене 27 травня 1943 року для командування АК. Згідно з цим звітом, політичні організації Польщі розділилися на два табори. До першого належали "Стронніцтво Народове", "Шанец" та "Конфедерація Народу", які повністю заперечували українську проблему і підтримували політику екстермінації, тобто депортації українського населення (розсіювання на польській території або виселення в Радянську Україну). Другий табір утворили "Стронніцтво Людове", "Стронніцтво Праці", ВРН, ОПВ, КОН, ПВ, "Меч і Плуг"¹¹. Вони пропонували вирішити українську проблему в межах польської держави, висловлювалися за те, щоб українці мали рівні права й обов'язки і з поляками, могли вільно розвивати свою культуру, освіту. За словами донесення, "Стронніцтво Народове" виступило проти незалежності України, оскільки Польща як держава повинна мати вихід до двох морів – Балтійського і Чорного. Якщо ж Україна здобуде незалежність, вихід до Чорного моря буде втрачено. Крім того, на думку членів цієї організації, для створення власної держави "русинам" (тобто українцям) бракує політичної зрілості.

Треба зазначити, що жодна політична організація Польщі збиралася відмовлятися від українських територій. Деякі підпільні польські часописи розповсюджували дивні ідеї стосовно українців. В одній статті, розміщеній у газеті "Велька Польска" за 19 червня 1943 року, читаємо: "Останнім часом багато говорять про українське питання, оскільки в середині минулого року німці вигадали для своїх потреб український народ і тепер якраз його створюють... Одним словом, Україна – це ні-

* У 1939-41 рр. по ріці Сян проходив кордон між СРСР і територією, зайнятою німцями.

¹⁰ *CA RC PZPR, zesp. 2400/5, sign. 203/XV-27, s. 53-54. Див. Mikołaj Siwicki, Dzieje..., op.cit. – Warszawa, 1994. – S. 229-230.*

¹¹ *Там само. Т. II.*

мецька вигадка, а також вигадка кількох десятків українських активістів, навчених і вимуштрованих у німецьких школах, спочатку австрійських, а тепер гітлерівських”¹².

Що ж до українських політичних сил, які діяли на західних землях України, у жодному разі не можна перекладати вину за дії одного угруповання на всі інші чи навпаки. Щоб робити якісь узагальнення, треба спочатку детально вивчити діяльність кожної з тогочасних українських організацій.

З початком війни пририла своє існування Польська держава, а разом з нею й легальні українські партії. Але війна не вплинула на існування та діяльність Організації Українських Націоналістів (ОУН), яка з часів свого створення 1929 року залишилася підпільною нелегальною політичною силою. У лютому 1940 року ОУН розпалася на дві окремі організації. Однією керував С. Бандера, іншою – А. Мельник. Хоч обидві новоутворені організації мали однакову мету – встановлення незалежної Української держави на всіх українських етнічних землях, – але їхні політичні принципи, тактика і методи діяльності були різними, тому вони часто протистояли одна одній.

Придушивши спробу відновлення незалежної Української держави, яке всупереч волі гітлерівського уряду було проголошене бандерівцями 30 червня 1941 року, ув'язнивши С. Бандеру (5 липня 1941 року) та Я. Стецька (9 липня 1941 року), німці розпочали безжальну боротьбу проти бандерівців. Отримавши докази того, що ОУН-(б) готує повстання українського населення проти окупантів, німецькі служби безпеки наказали арештувати й ліквідувати без суду всіх членів цієї організації, про що свідчить один із доказових матеріалів Нюрнберзького процесу над фашистами¹³. Проти жодного іншого українського політичного формування таких заходів німці не вживали. Наприклад, до мельниківської ОУН гітлерівці ставилися загалом поблажливо, хоча й арештували тих її членів, які займалися антинімецькою підпільною діяльністю.

Протягом 1942–1943 рр. на Волині, ліси якої – найкраще прикриття для партизанської війни, діяли озброєні загони шести українських нелегальних формувань:

1. Частини самооборони бандерівської ОУН, які в середині жовтня 1942 року об'єдналися в могутню, добре організовану армію опору під назвою Українська Повстанська Армія (УПА). УПА поставила собі за мету боротися як із німецькими, так і з радянськими окупантами, а отже, і з радянськими партизанами;

¹² *Archiwum Państwowy, Lublin, UPA-Zachód, VI Okręg Wojskowy, kryptonim «San», teczka nr 69, karta 9-11. Див. Mikołaj Siwicki. – Т. III. – Warszawa, 1994. – S. 159, 160.*

¹³ *Cf. International Military Tribunal (IMT). – Vol. 39, donc. N° 014-USSR (n° 7), p. 269-270.*

2. Частини незалежних українських партизанів під керівництвом Тараса Бульби-Боровця;

3. Загони радянських партизанів, які почали діяти в 1942 р.;

4. Загони польських партизанів, зокрема АК (Армії Крайової), підпорядкованої польському урядові в Лондоні;

5. Невеликі партизанські загони мельниківської ОУН, що з'явилися в 1943 р. на короткий час;

6. Польські партизани-комуністи, які діяли за вказівками з Москви.

Таке скупчення неоднорідних сил на невеликій території ускладнювало партизанську боротьбу й сприяло різноманітним провокаціям.

Після перемоги польського повстання над німецькими окупантами Генеральний штаб АК під керівництвом генерала Стефана Ровецького планував виступити проти українських “зазіхань”¹⁴. Однак повстання поляків так і не відбулося.

Зате бандерівська ОУН створила таку військову силу, яка зуміла підняти народ і навесні-влітку 1943 року звільнити багато районів Волині від німецьких окупантів.

Але в 1943 р. українці билися не лише з німецькими загарбниками. Тоді ж відбулося чимало кривавих сутичок між українцями й поляками. У польському донесенні на адресу Лондонського уряду, зазначалося, що з весни 1943 року “націоналістичні бандити” Бульби-Боровця, чисельність яких становила приблизно 4000 осіб, борються, в основному, проти поляків, кількість жертв серед яких наблизилася до 800 осіб¹⁵.

30 квітня 1943 р. делегат польського уряду від Волинської округи звернувся до волинян із закликом не підтримувати “поліційно-бандерівські та бульбівські банди”, діяльність яких спрямована в першу чергу проти “мирного й безборонного польського населення”¹⁶.

У повідомленні лондонському урядові ген. Стефан Ровецький так описував події, що відбувалися 8–14 травня 1943 р. на Волині: “Українські військові організації під керівництвом кол. офіцерів армії Петлюри (Тарас Бульба) та ОУН (як мельниківці, так і бандерівці) розпочали масові вбивства польського населення. Спочатку акція була скерована проти поляків, які працювали в німецькій сільськогосподарській і лісовій адміністрації, а потім поширилася на сільське населення (головним чином у Костопільському повіті). Число жертв уже перевищує дві тисячі осіб”¹⁷. Генерал Ровецький додавав, що ситуація погіршується внаслідок діяльності “радянських диверсантів, козаків, які втекли з німець-

¹⁴ *Armia Krajowa w dokumentach...*, *op.cit.*, s.329.

¹⁵ Там само. – Т. III. – 1976. – С. 4-5.

¹⁶ Дув.: *Mikolaj Siwicki, Dzieje...* Т. 2. – С. 112-114.

¹⁷ *Ibid.* – С. 18.

кої служби, дезертирів німецьких і допоміжних військ і, навіть, російських білогвардійських відділів.” Далі в документі говорилося, що “знищення поляків українськими неконтрольованими бандами і навіть українськими організаціями розпочалося також у деяких повітах “Східної Малопольщі” (тобто Галичини), але “німецька адміністрація безсила і пасивно спостерігає”¹⁸. Інший польський документ від 22 червня 1943 р. інформував, що від 17 до 22 червня убито 1891 поляка¹⁹.

Ген. Т. Коморовський у звіті від 19 серпня 1943 р.* повідомляв, що за період від березня до травня 1943 р. на Волині загинуло 3000 поляків. Тих, хто втік із села до міста, німці вербували “в поліцію, яку використовують для репресій проти українців”. Крім того, німці перевели на Волинь батальйон польської поліції з Генерал-Губернаторства, “брутальність якої надає їй діям характеру помсти”²⁰.

Згідно з документом, знищення поляків було справою місцевого керівництва ОУН, яке діяло за намовою “радянських диверсантів”. Однак у відозві від 18 травня українці покладали відповідальність на поляків, які служать німцям. Далі у звіті йшлося про те, що націоналістичні провідники не контролюють “низів”. Бульба хотів нав’язати контакти з поляками. Роман Шухевич також “шукав у червні цього року порозуміння з волинським окружним делегатом, як і Львівська центральна бандерівців, свою участь у різні”²¹. Цей же документ стверджував, що вбивства поширилися на Галичину («Малопольську Вихідню»). Утікачі з Волині сіяли серед поляків паніку. “Представник Польщі був прийнятий єп. І. Бучком (у Римі), 27 липня добився до Шептицького, який на початку серпня закликав вірних до християнського спокою. Відозву до молоді подібного змісту оголосив український науковий, культурний і господарський світ і врешті 3-го липня також УЦК, що, без сумніву, схвалили німці, які бояться анархії в Галичині”²².

У депеші ген. Ровецького від 25 серпня 1943 р. повідомлялося, що в Білосточчині, далеко на північ від української території, було замордовано 6500 осіб польської інтелігенції. У цьому ж документі знаходимо інформацію про те, що вбивства поляків тривають у Ковельському,

¹⁸ Ibid. – S. 18.

¹⁹ Ibid. – S. 34. Йдеться про коротку депешу Стафана Корбонського до Лондона, яку редакція збірника документів у Лондоні «Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945. Tom III: kwiecień 1943-lipiec 1944» назвала так: «№ 456 – Stefan Korbonski do Centrali: Mordowanie Polaków na Wołyniu przez UPA...» Цікаво, що сама депеша С. Корбонського взагалі не згадує про УПА!

* Наступник ген. Стефана Ровецького, який був заарештований гестапом 30 червня 1943.

²⁰ Mikołaj Siwicki. Dzieje... T. III. – S. 59.

²¹ Ibid. – S. 59.

²² Ibid. – S. 60.

Горохівському та Володимирському повітах Волині, а в Галичині продовжуються таємні вбивства²³.

За свідченням отця М. Федорчука, німці привели з другого берега Бугу (територія Генерал-Губернаторства) значні польські сили (шість тисяч осіб), які на початку червня 1943 року розпочали каральні дії, арештовуючи і розстрілюючи багатьох українців у Ківерцях²⁴.

В одному польському документі зазначалося, що у червні 1943 року німці почали формувати на Волині частини польської поліції (так названа “брунатна поліція”). Згідно з документом, це відбувалося так: “Поляки охоче вступали до цієї поліції, зокрема ті, чиї сім’ї були убиті. Крім того, німці перекинули на Волинь батальйони польських “Schupo” (Schupo – охоронна поліція – В. К.), які були створені й вишколені в Дембці біля Кракова... Приємно було дивитися на ті частини, хоча й у німецьких одностроях, як вони проходять, гарно марширують, співаючи польські пісні... Насамперед поляки помстилися за спалене село Неміле, оточивши одного дня (українське – В. К.) село Вілле, де переховувалася одна банда; повбивали усіх селян, їхні хати повністю спалили. Німці доставили деяким польським селам зброю, щоб вони могли захищатися... Головний осередок (польської партизанки – В. К.) був у Старій Гуті. Там був також штаб радянських партизанів... Рота польської поліції майже щодня здійснювала акції проти (українських – В. К.) сіл, ішла в ліси, щоб знищувати банди... Інколи польські партизани приходили на допомогу польській поліції... Саме так боролися з бандами... Так само було у Костопільському та Сарнинському районах. Горіли українські села, а люди ховалися в лісах...”²⁵

У польських архівах знаходиться відозва Організації Українських Націоналістів-Самостійників (ОУН-Б) до поляків, датована липнем 1943 р. Вона починається такими словами: “Поляки! Спільна доля, яка нас сьогодні з’єднала, і наша боротьба проти Берліна і Москви за наші незалежні держави вимагають порозуміння між нашими двома народами. Український нарід завжди готов до такого порозуміння. Не маємо ворожих плянів по відношенні до польського народу і не хочемо ні клаптика польської землі. Визнаємо право кожного народу на самовизначення і власну державу.” Далі зазначалося, що українці не будуть терпіти терористичних актів “польських імперіялістів” і закликають поляків не піддаватися на шовіністичні підбурювання до боротьби з українським народом. На українській території можуть залишитися всі ті по-

²³ Там само. – С. 63.

²⁴ Наше Слово. – Вашава, вересень 1993, №37-38; цит. за: Mikolaj Siwicki, *Dzieje...*, Т. III. – С. 80.

²⁵ СА КС PZPR, zesp. 2400/8 sygn.. 203/XV-42 s. 39-40; Див. Mikolaj Siwicki, *Цит. праця.* – Т. II. – С. 168-169.

ляки, які цього схочуть. “Ми гарантуємо їм повну свободу, безпеку і всі права на рівні з українськими громадянами. Бо українська держава ніколи не буде поневолювати свої національні меншості”²⁶.

Подібна відозва з’явилася в червні 1943 р. Як і перша, вона закінчувалася такими гаслами: “Воля народам і людині!”, “Слава національним державам українського та польського народів у межах їх етнографічних територій!”, “Хай живе дружба українського і польського народів!”, “За спільний фронт боротьби поневолених народів!”, “Поневолені народи! Єднайтесь у боротьбі з імперіалістами!”, “Смерть поневолювачам!”²⁷.

Отже, українці намагалися впливати на хід подій і були готові до переговорів. Але до цього справа не дійшла. Правда, згідно з інформацією, поданою невідомим польським автором, у грудні 1943 р. польський представник бачився з митрополитом А. Шептицьким, який рішуче засуджував польську політику щодо українців, а також мав розмову з “представником ОУН Федаком, шурином (швагром) Коновальця і Мельника” та “одним з членів головної команди ОУН (тут, очевидно, йдеться про ОУН Мельника)”²⁸. Степан Федак (“Смок”), член УВО, 1921 р. здійснив у Львові замах на Й. Пілсудського. Під час німецької окупації співпрацював із житомирським гестапо як перекладач. Другим співрозмовником поляків міг бути полк. Р. Сушко.

Досі не знайдено документів, які засвідчували б досягнення домовленості. Невідомо також, чи поляки контактували з ОУН Бандери та головним командуванням УПА*.

Не менш важливе питання стосується кількості жертв тогочасних сутичок. В одному українському донесенні говорилося, що у першій половині 1943 року “німці та поляки в німецьких одностроях убили понад 10 тисяч цивільних українців поблизу Берестя”²⁹. Подібних утрат зазнали й інші райони Волині, зокрема Забужжя (на захід від ріки Буг) й Засяння (на захід від ріки Сян).

У багатьох радянських донесеннях докладно описана діяльність польської поліції на Волині. Згідно з одним таким донесенням, у Корці польська поліція отримала дозвіл страчувати українців, не доповідаючи про це німецькій владі. У Костополі німці ввели польський батальйон “для боротьби з бандерівцями та бульбівцями”. У Колках уся поліція складалася з поляків. У середині серпня в Міхневичах 150 поляків добро-

²⁶ Див.: *Mikołaj Siwicki, Dzieje..., op.cit. Т. II. – С. 108-109.*

²⁷ *Ibid. – С. 169-173.*

²⁸ *Ibid. Załącznik 8. Rozmowy z przedstawicielami OUN. – С. 105-106.*

* За деякими відомостями, розмови між поляками й українцями, в тому числі представником ОУН, відбулися в жовтні 1943 р. У збірнику «*Armia Krajowa w dokumentach*» про це не згадується.

²⁹ Літопис УПА. Т. 2. Волинь і Полісся. – Торонто, 1977. – С. 204.

вільно вступили до поліції; тридцятьоро з них, згідно з донесенням, незабаром отримали зброю. На роботу приймали осіб віком до 45 років. У Сарнах німці озброїли усіх поляків. В околицях Рівного поляки й німці знищували українські села. Поляки, наприклад, повністю зруйнували село Парцеревиці Степанівського району, вбивши багатьох українців, які не мали нічого спільного з націоналістами³⁰.

У польсько-українських конфліктах українську негативну роль відіграли радянські партизани, що засвідчив волинський делегат уряду Польської республіки. За його словами, більшовики приходили у польські села і пропонували допомогу для самозахисту. Для цього вони вербували польську молодь у партизанські загони. Якщо ж їм це не вдавалося, вони сіяли серед селян паніку, крали у поляків їхню зброю і тишком-нишком утікали до лісу, а через кілька днів навіть нападали на польське населення. Як і німці, радянські партизани розпалювали ворожнечу між поляками та українцями, нацьковуючи одних проти інших.

Далі делегат польського уряду писав, що німці закидали на територію Волині каральні загони, які спалювали українські села, вбивали жінок і дітей. Їм було байдуже кого карати – справжніх убивць, їхніх спільників чи зовсім невинних людей. Більшовики ж, за словами делегата, домагалися, щоб після війни слово “українець” стало синонімом слова “убивця”, щоб міжнародна громадськість уявляла собі український народ в образі злочинця, запламованого кров’ю. Розпалюючи ненависть у серцях українців і провокуючи на злочини, вороги прагнули показати світові, ніби українці не гідні права на вільний розвиток та незалежне політичне існування³¹.

Отже, польські поселення на Волині та інших теренах були здебільшого озброєні й німці часом допомагали їм оборонятися. Деякі польські колонії співпрацювали з радянськими партизанами, надавали їм допомогу. Згідно з одним українським донесенням, 16 липня 1943 року українські загони знищили шість польських сіл, звідки здійснювалися напади на українців. До речі, ці села надавали притулок радянським партизанам. У цій операції загинуло біля десяти тисяч осіб³².

Польсько-українські відносини суттєво загострилися внаслідок дій Армії Крайової. Бажаючи відновити суверенітет Польської держави над Галичиною (так звана “Східна Малопольська”) ще перед приходом радянських військ, керівництво АК вирішило провести операцію “Буря”. У ході акції на українській території планувалося утворити два коридори, що мали з’єднати Польщу зі Львовом. Це мало гарантувати безпеч-

³⁰ ЦДАГОУ, Київ, ф. 62, оп. 1, спр. 254, арк. 36.

³¹ Там само. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 75. – Арк. 109.

³² Там само. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 191. – Арк. 5.

не просування польським частинам, які повинні були заволодіти містом і встановити там польську владу.

Операція розпочалась у листопаді 1943 р. і тривала фактично до червня 1944 р. На захід від України АК сконцентрувала численні загони, які мали “очистити” згадані коридори від українського елементу. Однак “чистка” північного коридору, що простягався від Білограйських лісів (на південь від Любліна), стала неможливою через прибуття туди частин УПА, що завдали полякам серйозних ударів.

Другий коридор повинен був проходити від Перемишльського району. У квітні 1944 року з допомогою західних союзників АК вдалося зосередити в цій місцевості близько 10 тисяч добре озброєних бійців. За даними українських джерел, лондонський уряд наказував не нападати на німців, а лише проводити “чистку” коридору. Внаслідок дій поляків протягом березня–червня 1944 року двадцять українських сіл зазнало погромів. Загинули тисячі українців.

На початку травня 1944 року були створені місцеві загони УПА. У серпні 1944 року для захисту українського населення вище командування УПА відправило у згаданий регіон дві з половиною тисячі воїнів, оскільки в той час сутички на захід від лінії Керзона почастішали. Тільки між 10 березня та 5 квітня 1944 року поляки спалили 36 українських сіл і вбили 875 осіб³³. У відповідь українці декілька разів проводили репресії тих польських сіл, які брали участь у погромах українських селян.

Про позицію українців на початку 1944 року можна довідатися зі статті, вміщеної у журналу “Ідея і чин”. До речі, цей текст отримали поляки. Автор стверджував, що для “психології польського суспільства та його керівних сфер” характерне:

1. Постійне заперечення права українського народу мати свою власну державу;

2. Настійлива думка про те, що український народ неспроможний жити як незалежна політична спільнота, а отже, Польща повинна заопікуватися ним або ж його звільнити;

3. Переконання, що українські землі – це об’єкт польської територіальної та політичної експансії;

4. Упевненість у тому, що українське питання на цих територіях є внутрішньою справою поляків³⁴.

Мабуть, тому контакти між українськими і польськими представниками не могли дати позитивних результатів. У польському повідомленні, надісланому 23 березня 1944 р на адресу лондонського уряду, було сказано, що розмови з львівським осередком ОУН безрезультатні, бо

³³ В. Косик. *Нариси історії України та українців*. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 102.

³⁴ *SA KC PZPR, zesp. 2225/10 sygn. 202/II-53; cf. Mikołaj Siwicki. Op.cit. – T. 2. – S. 161.*

українці вимагають “рівної суверенності обох сторін і рівних прав у володінні землями (Західної України – В. К.)”³⁵.

Однак ми не знайшли жодного українського документа на підтвердження того, що незадовго до приходу радянської армії на територію Західної України ОУН пропонувала полякам розділити з ними суверенітет і володіння територією. Нез’ясованим залишається питання, з котрею ОУН велися переговори у Львові.

Винищення польського населення на Волині змусило десятки тисяч поляків утікати на захід, у Польщу. Польська підпільна влада намагалася стримати цю втечу з допомогою листівок (летючок), у яких наголошувалося: “Польська Волинь не буде польською без присутності польського населення”³⁶.

В одній польській листівці писалося: “За кільканадцять днів мине рік від кривавої неділі 11 липня 1943 р., коли свавільні українські банди позвірячому вбивали сотні поляків на Волині... Українці, п’яні від крові, далі знищують поляків заради самої насолоди від убивства... Якийсь страшний нелюдський шал охопив звиродніле українське суспільство, яке свою історію пише кров’ю й пожежами, бажаючи одного – прославитися як суспільство катів і злочинців.

«Ми, польський народ, єдиний пан і господар цієї землі, мусимо зробити з цих фактів належні висновки. Український народ відповідно до його вчинків треба визнати народом катів і злочинців та найстрогіше покарати. Цього вимагає справедливість. Це наш обов’язок. Злочинне українське суспільство як запеклого ворога польського народу і Польської держави ми повинні позбавити всіх політичних прав”³⁷.

Як бачимо, ставлення ОУН Бандери до поляків на українській території (у випадку домовленості про перебування поляків в Україні) і ставленням поляків до українців на цій же території цілком різні. Звичайно, не всі польські політики дотримувалися таких поглядів, проте наведена листівка відображає настрої більшості поляків.

Протягом 1944 року польсько-українські стосунки залишалися загостреними, однак після окупації українських земель радянською армією боротьба перенеслася за річки Сян і Буг. Уже раніше (23 березня 1944 р.) АК повідомляла лондонському урядові, що більшовики “обіцяють Україну по Буг, а далі буде прорадянська Польща”³⁸. Так воно і сталося. Але впродовж 1944–1947 рр. кровопролиття не пропинялося і забрало життя сотень людей.

³⁵ *Armia Krajowa w dokumentach...*, *Op. cit.* – Т. III. – С. 383.

³⁶ *CA KC PZPR, zesp. 2266/2 sygn. 202/II-3 s.11; cf. Mikołaj Siwicki. Op. cit.* – Т. II. – С. 173–174.

³⁷ *Повний текст документу див. Mikołaj Siwicki. Dzieje...*, *op.cit.* – Т. III. – С. 83.

³⁸ *Armia Krajowa w dokumentach...* *Op. cit.* – Т. III. – С. 383.

На Закерзонні масові вбивства, руйнування українських сіл тривали фактично до початку 1947 року. Лише в районі на другому боці Сяну (на південь від Перемишля) кількість жертв за 1945–1947 роки, згідно з польськими джерелами, досягла вражаючих цифр: 7000 українців, 1700 польських вояків, поліцаїв та службовців і 600 цивільних поляків³⁹.

Деякі польські автори перебільшують число польських жертв на Волині і в Галичині, говорячи про сотні тисяч загиблих поляків. Насправді ж кількість польських жертв не перевищує 30–35 тисяч⁴⁰. Численні українські дослідники вважають, що число українських жертв приблизно таке саме.

Після війни колишні східні території Польщі, а отже, й українські, за винятком Закерзоння, відійшли до складу України. Польський уряд у Лондоні та АК програв боротьбу за володіння цими землями. З огляду на це людські жертви, спричинені українсько-польським протистоянням, видаються сьогодні даремними*.

³⁹ Stanisław Kryciński, *Podbuże Przemyskie. Słownik krajoznawczo-historyczny*. – Warszawa, 1992. – S. 29–31.

⁴⁰ У справі цифр жертв, див. Mikołaj Siwicki. *Dzieje... Op. cit.* – Т. II. – S. 20–29.

* Не можна оминути того факту, що боротьбу між українцями і поляками на Закерзонні польська комуністична влада використовувала впродовж довгих років для гострої і несправедливої пропаганди проти українців взагалі. Статті і книжки на цю тему публікувало Міністерство оборони у Варшаві, представляючи воїнів УПА як збиранину фашистів, злочинців, есесівців, перекручуючи сенс і мету їхньої боротьби, висміюючи українські змагання до волі й незалежності, дискредитуючи українську національно-визвольну боротьбу. Серед організаторів цієї антиукраїнської акції був польський офіцер безпеки Ян Гергард, євреї, народжений у Львові, який брав активну участь у боротьбі проти українців. Він – автор україн антиукраїнського оповідання-роману про цю боротьбу «*Juny w Bieszczadach*». Польське Міністерство оборони щороку перевидавало цей твір для молоді. У 1973 році вийшло у Любліні дев'яте видання тиражем 90.000 примірників, яке було рекомендоване для польських шкіл Міністерством освіти. На основі подібних творів польська комуністична влада випускала конофільми про «українських бандитів». Один із них – «Смерть есесам» – демонстрували у Франції. Тому не дивно, що у світової громадськості склалася не найкраща думка про українців.

УПА І УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ

За понад тисячолітній період українсько-польські відносини були головним чином конфронтаційними, і такими вони дісталися у спадщину нашим народам у ХХ ст., коли, з одного боку, українці й поляки на певний час відвойовували державну незалежність, але незабаром її втрачали, а з іншого, – перебували в постійному протистоянні, яке виникало переважно на ґрунті територіальних суперечок.

За таких обставин годі було сподіватися, що цей складний клубок українсько-польських суперечностей вдасться легко розплутати. Свідченням цьому були, зокрема, безуспішні спроби українських і польських політичних партій, зокрема в середині 1930-х років, нормалізувати взаємини. Після того, як Німеччина окупувала в 1939 році Польщу, а в 1941 році – Україну, українсько-польські стосунки ще більше ускладнилися. До речі, не останню роль у цьому відіграли Німеччина й Радянський Союз, уміло використовуючи суперечності між двома народами у власних геополітичних цілях. У силу цілого ряду обставин українсько-польські взаємини були приречені на різке загострення. Головними учасниками конфлікту стали збройні формування обох народів – УПА та АК, а жертвами – тисячі й тисячі українців та поляків.

Оскільки ОУН та УПА були активними учасниками польсько-українського протистояння і саме на них польська сторона спрямовує основні звинувачення в “геноциді польського населення Волині 1939–1945 років”, детальніше розглянемо їхню діяльність у період Другої світової війни, насамперед у зв’язку з вирішенням українського питання, а отже, й налагодженням українсько-польських взаємин.

Відомо, що на початку ХХ століття всі українські політичні партії, а згодом і керівники УНР та ЗУНР, послідовно відстоювали право українського народу на відродження своєї держави в етнічних межах. Це лягло основу програмних завдань ОУН, а опісля й УПА. У постанові Великого збору ОУН, який відбувався 2 лютого 1929 року, зазначалося, що головною метою організації є створення Української самостійної соборної держави шляхом “усунення всіх займанців з українських земель, що наступить у бігу національної революції” та що у визвольній боротьбі ОУН “здійснюватиме свої завдання шляхом зв’язків з тими народами, що вороже відносяться до займанців України, як рівно ж шляхом належного використання міжнародних взаємовідносин для досягнення суб’єктивної ролі України у міжнародній політиці”. ОУН за-

являла, що з позиції самостійності й соборності України вона не визнає “всіх тих міжнародних актів, умов і установ, що стан українського національно-державного розірвання ствердили та закріпили”¹.

Це зауваження стосувалося Ризького договору 1921 року та ухвал Ради послів від 14 березня 1923 року про анексію Східної Галичини Польщею, здійснену всупереч праву націй на самовизначення. Тому в ухвалі Другого великого збору (квітень 1941 р.) підкреслювалося, що “ОУН поборює акцію тих польських угруповань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель. Ліквідація проти українських акцій з боку поляків є передумовою унормування взаємин між українською і польською націями”².

Наприкінці 1930-х років ОУН сподівалася, що в боротьбі за відновлення державної незалежності та соборності України зможе розраховувати на сприяння Німеччини, яка виступала тоді за перегляд Версальської системи договорів під гаслом права націй на самовизначення. Саме тому керівництво ОУН брало активну участь у проголошенні автономії та державної незалежності Карпатської України, що здійснювалося фактично за директивними вказівками німецького уряду, який домагався розчленування та анексії Чехо-Словаччини. Незважаючи на те, що в угорській окупації Карпатської України вирішальну роль відіграла Німеччина, ОУН не втрачала надії реалізувати ідею державної незалежності України за допомогою Німеччини, цього разу в процесі неминучої війни Третього райху з Радянським Союзом. У маніфесті, виданому в грудні 1940 р., ОУН висловлювала впевненість у розвалі СРСР і закликала український та інші поневолені народи боротися “проти московського імперіалізму всіх видів, а зокрема проти большевизму” та встановлювати “новий лад у Східній Європі й підмосковській Азії”³. Загалом, у 1930-х – на початку 1940-х років ОУН будувала свою політику на засадах інтегрального націоналізму й застосовувала переважно терористично-революційні методи боротьби.

Слід, проте, відзначити, що не всі члени ОУН поділяли оптимістичні сподівання на допомогу Німеччини у відродженні державності України й загалом у встановленні “нового ладу” в Європі. Наприкінці 1930-х років в середовищі ОУН почала формуватися група з визначних політичних діячів, куди входили Степан Ленкавський, Іван Міtringа, Роман Поладійчук, Василь Ривак, Михайло Турчманович, Борис Левицький та інші. До неї прихильно ставився також Богдан Кравців. Члени цієї групи обстоювали демократичні засади розбудови не тільки вла-

¹ *Причинки до суспільного мислення (збірка статей).* – Торонто, 1989. – С. 5, 12, 15.

² *Там само.* – С.36.

³ *Там само.* – С. 21.

сної організації, але й України загалом, вважаючи, що “майбутнє наше суспільство мусить бути плюралістичне, що система багатопартійна більш прогресивна, як однопартійна диктатура”⁴. Вони висловлювали занепокоєння беззастережною орієнтацією ОУН на гітлерівську Німеччину, звертали увагу керівників організації на імперські плани Третього рейху щодо українського та інших слов'янських народів. Ще за кілька років до початку Другої світової війни Іван Міtringа висловлював думку, що з хвилиною нападу нацистів на Польщу “мусять бути для нас поляки приятелями, бо не Польща, а Україна є для гітлерівців найважливішим “лебенсраумом””⁵.

У 1940 році ця теза була оприлюднена на лютневому засіданні Краківського конгресу, а також на грудневому зібранні Секції справ міжнародної політики у Берліні. У гострій дискусії з прихильниками будівництва “нового ладу” за допомогою Німеччини Іван Міtringа від імені берлінської групи заявив, що місце України не у “новій Європі”, а “разом з польським, французьким, підсоветськими народами за Вільну Європу без Гітлера та Сталіна. Там наше місце”. Саме тоді народилося гасло “Свобода народам! Свобода людині!”, автором якого вважають Івана Міtringа. Як стверджує Борис Левицький, група Міtringа рішуче заперечувала можливість існування “вільної України” в рамках “ нової Європи”, тому вже у липні 1941 року вона поширила летючку, що починалася словами: “Українці! На нашу землю прийшов новий окупант – гітлерівська Німеччина”⁶.

Слід зауважити, що вже в 1940–1941 роках група Міtringа налагоджувала контакти не тільки з польським, але й білоруським, італійським і австрійським підпіллям. На початку вересня 1941 року Борис Левицький приїхав до Варшави, щоб підготувати умови для переговорів, які б “привели до вироблення спільної політики щодо німців, бо “нова Європа” мусить створюватися за англійськими, а не німецькими рецептами”. На думку українців, польська сторона мусила б “виходити з того, що Україна повинна стати незалежною, а проблема польсько-українських кордонів обговорювалася б після війни”⁷.

Після того, як у другій половині 1941 року фашисти заарештували ініціаторів (і багатьох із них знищили) проголошення 30 червня у Льво-

⁴ Національний рух під час Другої світової війни. Інтерв'ю з Б. Левицьким // Діалог. – 1979. – Ч. II. – С. 12–14.

^{*} життєвим простором.

⁵ Там само. – С. 10.

⁶ Там само. – С. 14–17.

⁷ Ковалевський Збігнєв. Польське питання у повоєнній стратегії Української Повстанської Армії. Україна // Наука і культура. – Київ, 1993. – Вип. 26–27. – С. 203; Mikołaj Siwicki. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. T. II. – Warszawa, 1992. – S. 42.

ві Акту відновлення державності України, керівництво ОУН почало розробляти програму боротьби на два фронти – проти Третього райху та Радянського Союзу. Тому налагодження українсько-польських взаємин тепер набуло особливого значення. Таким чином УПА збиралася не тільки уникнути третього – польського – фронту, але й об'єднати українсько-польські сили у спільній боротьбі проти двох, із точки зору ОУН, основних супротивників державної незалежності як Польщі, так і України. У цьому контексті пильної уваги заслуговує та частина ухвали Другої конференції ОУН (квітень 1942 р.), у якій говорилося про союз з усіма силами, що сприяють відновленню державності України. У документі наголошувалося на важливості “створення широкого фронту боротьби поневолених народів Сходу та Заходу Європи” і підкреслювалося, що “московсько-большевицькій міжнародній концепції інтернаціоналізму й німецькій концепції т.з. “Нової Європи” ми протиставляємо міжнародну концепцію справедливої національно-політично-господарської перебудови Європи на засаді вільних держав під гаслом – “Свобода народам і людині”. Саме воно й стало головним гаслом створеної у жовтні 1942 року Української Повстанської Армії. Власне в цьому контексті у постанові стверджувалося, що ОУН виступає “за злагодження польсько-українських відносин у сучасний момент міжнародної ситуації й війни на платформі самостійних держав і визнання та панування права українського народу на Західноукраїнських землях. Одночасно продовжуємо боротьбу проти шовіністичних настроїв поляків та апетитів щодо Західних українських земель, проти антиукраїнських інтриг та спроб поляків опанувати важливі ділянки громадсько-адміністративного апарату Західноукраїнських земель коштом відсторонення українців”⁸.

Заради спільної боротьби проти імперіалізму у постанові Третьої конференції (17–21 лютого 1943 р.) ОУН закликала поневолені народи Європи, у тому числі й поляків, забути свої дрібні суперечки. Водночас вона засуджувала “всі спроби індивідуальної чи збірної співпраці з окупантами як шкідництво і зраду українському народові”⁹.

У четвертому номері офіційного органу ОУН “Ідея і чин” за 1943 рік була опублікована концептуальна програмна стаття відомого діяча УНДО Ярослава Боровича – Василя Мудрого “Україна і Польща”. Автор глибоко проаналізував історію суперечливих українсько-польських відносин, зокрема у XX столітті, політику міжвоєнної Польщі щодо Східної Галичини й Західної Волині, визначив причини провалу всяких спроб українців і поляків утворити рівноправний союз і з'ясував негативні наслідки українсько-польських конфліктів для обох народів. Висвіт-

⁸ *Причинки до суспільного мислення.* – С. 62-63, 69-70.

⁹ *Літопис Української Повстанської Армії.* – Т. 24. – С.137, 141.

ливши причини різкого загострення українсько-польських взаємин під час Другої світової війни, Василь Мудрий доводив необхідність примирення між народами та об'єднання зусиль на платформі відновлення і визнання державної незалежності України та Польщі. "Об'єктивні умови національно-державної української рації, – писав Василь Мудрий, – наказували б жити в приязних взаєминах із Польщею з уваги на великого спільного ворога Москву. Знов же об'єктивні умови національно-державної польської рації наказували б полякам жити у приязних відносинах до державної України ще й з уваги на польського західного сусіда Німеччину. Одначе, ці дві тези виключають себе тому, що поляки в своїй меґаломанії усе будуть собі легковажити як не одну, то другу небезпеку. А будуть це робити з цієї причини, що віритимуть у свою "силу", але досягнену коштом поневолення і українців, і білорусів, і литовців. На беззастережне признання української державности в українських етнографічних межах вони не годяться навіть тоді, коли політично лежать напівпритомні, розтрошені колесами історії" ¹⁰.

Автор статті переконливо доводив, що український народ з часу останніх визвольних змагань 1917-1920 рр. ні на мить не переставав боротися за власну державу, а в роки Другої світової війни створив вагомую політично-військову організацію, яка "дозволяє нам одверто говорити про конечність розв'язки питання нашої боротьби на польському відтинку. Ми свідомі того, що перед лицем небезпек, які грозять усім поневоленим народам Сходу від німецького і московського імперіялізмів, тільки спільний фронт поневолених проти імперіялістів і ліквідація внутрішніх спорів є одинокою правильною відповіддю поневолених воюючим імперіялізмам. Це треба також прикладати до взаємовідносин двох народів – українського і польського. І тому ми сьогодні проти боротьби на цьому відтинку, тому ми також за знайдення мирних шляхів розв'язки існуючих питань між обома народами. Якщо ж боротьбу цю польська верхівка хоче нам накинути, то це буде завзята боротьба всього українського народу проти ворожих імперіялістичних зазіхань" ¹¹.

Отже, ОУН, цього разу устами авторитетного громадсько-політичного діяча Василя Мудрого, який тісно співпрацював з підпіллям, закликала до українсько-польського примирення та союзу двох народів на платформі боротьби проти імперіялізмів, за відновлення державної незалежності Польщі та України.

Винятково важливими для визначення подальшої програми боротьби за незалежну і соборну Україну, а отже, й шляхів українсько-польського порозуміння були постанови Третього надзвичайного вели-

¹⁰ Борович Я.В. Україна і Польща // *Ідея і чин.* – №4. – 1943. – С.20.

¹¹ Там само.

кого збору ОУН, який відбувся 21–25 серпня 1943 року. З огляду на тодішню міжнародну ситуацію, зокрема відкриття країнами антигітлерівської коаліції другого фронту, ОУН стверджувала: війна засвідчила “слабкість” німецької і московсько-большевицької імперій, а це дає поневоленим народам реальну можливість здобути свободу і державну незалежність. “Система вільних народів і самостійних держав – це одинока і найкраща розв’язка питання порядку в світі. Спроби упорядкувати світ на інших основах не дали ніколи позитивних результатів. Всі понаднаціональні державні твори-імперії виявлялися завжди чинниками історичної реакції і занепаду. В імперіях завжди один нарід поневолює і веде до занепаду інші народи. Тому ОУН обстоює право всіх народів на самостійне життя у власних державах, на повний їх культурний і економічний ріст, бо тільки таким шляхом іде людство до поступу”¹².

Консолідацію українського народу на платформі боротьби за незалежність ОУН прагнула пришвидшити “шляхом знищення всіх економічних і соціальних нерівностей. Вважаємо, – говориться у постанові великого збору, – що в сучасну історичну добу є всі дані для побудови такого економічного ладу, який дасть рівні шанси праці, заробітку всім громадянам. Знищуючи всі форми експлуатації кляси клясою, створимо в Україні справедливий суспільний лад. Тільки при такому суспільному ладі і буде запорака, що державна влада не стане на службі одній клясі, буде організуючим, плануючим і керуючим органом цілого народу”.

ОУН ще раз заявляла, що, борючись за визволення українського народу, вона послідовно виступає за політичну співпрацю з іншими поневоленими народами нині і в майбутньому, що “основою цієї співпраці є тільки взаємна пошана і визнання права всіх на вільне життя”. У зв’язку з цим у постанові відзначалося, що польська верхівка є “вислужником чужих імперіялізмів та ворогом свободи народів. Вона намагається запрягти польські меншини на українських землях і польські народні маси до боротьби з українським народом та помагає німецькому і московському імперіялізмові винищувати український нарід”. ОУН продовжувала виступати за “вилучення всіх другорядних фронтів”, тобто українсько-польського протистояння, за союз поневолених тоталітарними державами народів у боротьбі за національне визволення. “У наших зносинах з сусідніми народами, – йшлося далі у постанові великого збору, – розраховуємо на співпрацю з їхніми народними масами та з їхніми революційними неімперіалістичними елементами й поборюємо всіх попутчиків імперіялізмів”¹³.

¹² *Літопис Української Повстанської Армії. Т.24. – Торонто-Львів, 1995-1996. – С.227.*

¹³ *Там само. – С.235-237.*

Засади об'єднання поневолених тоталітарними державами народів у боротьбі за національне визволення були схвалені Українською Головною Визвольною Радою (УГВР) – представницьким органом українського народу, створеним з ініціативи Української Повстанської Армії. Перший великий збір УГВР відбувся 11–15 липня 1944 року у карпатських лісах на схилі гори Виділок, що неподалік села Сприня на Самбірщині. Президентом УГВР присутні обрали Кирила Осьмака. У політичній програмі УГВР зазначала, що вона бореться за українську самостійну державу в союзі з усіма поневоленими народами Європи й Азії і “прагне порозуміння та мирного співіснування з усіма сусідами України на принципі взаємного визнання права на власні держави на етнографічних землях кожного народу”¹⁴.

Таким чином, у період Другої світової війни, особливо на завершальному її етапі, ОУН та УПА послідовно боролися за відновлення незалежної й соборної України, відстоювали права інших поневолених тоталітарними державами народів на національну свободу та відродження своїх самостійних держав. Це стосувалось і польського народу, оскільки добросусідські взаємини з поляками керівництво ОУН та УПА вважало запорукою державної незалежності України і Польщі.

Щодо позиції керівників польського підпілля, насамперед еміграційного уряду в Лондоні та створеної ним Армії Крайової, можна без перебільшення стверджувати, що всі впливові польські політичні сили того часу виступали за відновлення кордонів Польщі 1939 року, а отже, й збереження в її складі Східної Галичини та Західної Волині. Ця позиція логічна тільки в тому випадку, якщо брати до уваги таємний договір Молотова-Ріббентропа про поділ сфер впливу у Центрально-Східній Європі між Радянським Союзом і Німеччиною. Коли ж врахувати обставини, за яких 1919–1923 рр. ці землі опинилися в складі Польщі, зазіхання поляків на Західноукраїнські землі втрачають усяке підґрунтя. Розглянемо це питання детальніше.

Як відомо, у 1917–1918 рр. на руїнах Російської та Габсбурзької імперій була відновлена Польська держава. У 1917 р. була створена Українська Народна Республіка, а в листопаді 1918 р. – Західноукраїнська Народна Республіка. У січні 1919 року УНР і ЗУНР ухвалили акт соборності України. Після завершення Першої світової війни країни-переможниці визнали за населенням Східної Галичини право на державне самовизначення, але у червні 1919 р. уповноважили Польщу бути її тимчасовим військовим окупантом, щоб таким чином зміцнити “санітарний кордон” і захистити Центральну Європу від більшовизму. Проте в бере-

¹⁴ Українська Головна Визвольна Рада. Кн. I.: 1944–1945. Літопис УПА. Т. 8. – Львів, 1992. – С. 34–38.

зні 1923 р. Антанта всупереч волі українського народу дала згоду на анексію Східної Галичини Польщею. Керівництво ЗУНР і тодішній уряд Радянської України рішуче виступили проти цієї ухвали, вважаючи її незаконною і необов'язковою, і продовжували боротьбу за соборність України.

Рух за возз'єднання Західних земель з Україною, який активізувався після приходу у вересні 1939 р. Червоної Армії, був, по суті, продовженням національно-визвольної війни населення Східної Галичини та Західної Волині 1918-1919 і наступних років і аж ніяк не був спричинений таємними радянсько-нацистськими домовленостями. Тому незважаючи на деякі обставини (присутність радянських військ) ухвала Народних зборів про возз'єднання Західної України з Україною Радянською загалом відображала волю населення Галичини й Західної Волині і була фактично легітимізацією, з точки зору широкого загалу, Акту злуки 1919 р. Таким чином, на захисті соборності України виступив не тільки весь український народ, але й державні структури Радянського Союзу, до складу якого входила Україна¹⁵. Керівництво ОУН та УПА хоч і негативно ставилося до інтервентських дій радянського уряду та Червоної Армії щодо Польщі, ніколи не ставило під сумнів законність возз'єднання українських земель. З огляду на це позиція ОУН та УПА щодо соборності України, а отже, й східних кордонів Польщі не була відмінною від прагнень усього українського народу.

Отже, суперечка між польським підпіллям в особі лондонського уряду і Армії Крайової, з одного боку, та українським національно-визвольним рухом, який тоді репрезентували, головним чином, ОУН та УПА, з іншого, щодо східних кордонів Польщі та долі Східної Галичини і Західної Волині була фактично конфліктом з усім українським народом та Радянським Союзом, який тоді виступав гарантом західних кордонів України. Тому збройне протистояння з українським патріотичним підпіллям із приводу східних кордонів майбутньої Польщі об'єктивно зменшувало шанси тогочасних польських політичних сил у боротьбі проти справжніх ворогів відновлення незалежності Польщі.

І все ж, незважаючи на неодноразові спроби ОУН та УПА налагодити польсько-українські взаємини на платформі спільної боротьби проти тоталітарних режимів, еміграційний лондонський уряд і керівництво Армії Крайової фактично ігнорували ці заклики, наполягаючи на відновленні довоєнних кордонів Польської держави і тим самим ускладнюючи своє становище у Східній Галичині та Волині. Як згадує безпосеред-

¹⁵ Сливка Юрій. *Україна у Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – Львів, 1997. – Вип. 3-4. – С. 17-18.

ній учасник тих подій генерал Мар'ян Голембйовський, після арешту ініціаторів проголошення Акту незалежності України в керівних колах ОУН дійшли висновку, що “єдиним союзником у боротьбі за вільну Україну може бути тільки Польща”, тому українці шукали шляхів налагодження польсько-українських взаємин. Однак польська сторона не виявила розуміння. Так, коли у серпні 1942 року генерала Сікорського запитали про його бачення польсько-українських відносин, він відповів так: “Українців передам Сталіну” (зрозуміло, що без території). Такою ж, на думку Голембйовського, була й позиція керівництва АК, зокрема 27-ої Волинської дивізії, що й зумовило “вартої жалю польсько-українську боротьбу” та “страшні взаємні вбивства, ... якими були задоволені та з яких користалися Німеччина й СРСР”¹⁶.

Якщо на початку радянсько-нацистської війни таку поведінку польської сторони ще можна було пояснити сподіваннями на можливе визнання Радянським Союзом кордонів довоєнної Польщі у зв'язку з його критичним становищем і прагненням якоюсь мірою спокутувати свою провину перед польським народом і Західними державами за союз із Німеччиною 1939–1941 рр., то згодом, коли Сталін і його оточення поступово отямилися від “віроломного нападу”, важко виправдати. Непоступливість і небажання польського підпілля вести серйозні переговори з ОУН та УПА щодо східних кордонів Польщі зумовлювалися й тим, що плани українців відновити незалежну соборну Україну були нездійсненними. Справді, за тих обставин шанси українців були мізерними. Але не кращою була й перспектива намірів лондонського уряду відновити Польщу довоєнного зразка. Особливо переконливо про це свідчать угоди країн антигітлерівської коаліції, укладені ще до завершення війни, зокрема у Тегерані та Ялті.

Ще раз відзначимо, що всі тодішні польські політичні сили виступали за відновлення кордонів довоєнної Польщі, отже, і за збереження у її складі Східної Галичини та Західної Волині, а ендеки – прихильники програми Романа Дмовського – планували приєднати Польської держави всю Правобережну Україну. Як найрадикальніший спосіб вирішення української проблеми у визволеній і відновленій Польщі пропонували витіснення, а фактично очищення т.з. східних кресів від українців шляхом примусового переселення або на територію Радянського Союзу або в інші регіони Польщі з поступовою їх асиміляцією та ополяченням¹⁷.

¹⁶ M. Golembiowski *Sojusz z Ukraińcami i sojusz narodów ujemionych. Dialogi* // *Biuletyn polsko-ukraiński*. – 1987. – № 7/8. – С.2.

¹⁷ E. Misiło. *Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu i podziemiu w latach 1939–1944. Dokumenty* // *Zustrieci*, 1990. – № 3-4. – S.158–163.

Відзначимо, однак, що у середовищі польського підпілля були й поміркованіші підходи до полагодження українсько-польських взаємин. Крайова політична репрезентація, наприклад, стверджувала, що еміграційний уряд “не тільки припускає можливість порозуміння з незалежним українським рухом, але водночас й потребу створення спільного польсько-українського фронту... , спрямованого проти окупантів”. Ця програма передбачала створення Української національної держави, а “укладення кордонів між Польщею та Україною буде залежати від характеру федеративного устрою”; при цьому “українська меншина в межах Польської Республіки, а польська меншина в межах Української держави користуватимуться широкими національними і культурними правами на загальних засадах”. У цій декларації також зазначалося, що Польща боротиметься за повернення втрачених “східних кресів”, тобто за відновлення кордонів довоєнної Польщі. 31 березня 1943 року еміграційний уряд підтвердив рішучу готовність продовжити боротьбу за “східні креси” й пообіцяв зрівняти українців у правах з поляками в межах кордонів довоєнної Польщі¹⁸.

Інформаційний звіт АК Львівського регіону еміграційному уряду за грудень 1943 року повідомляв наступне: “Ставлення до українців скрізь вороже. Немає жодної дискусії, у якій би проглядався хоча б якийсь політичний реалізм стосовно українців. Кожна програма, що має на меті остаточне вирішення українського питання і яка передбачає, що господарями на цій землі можуть бути лише поляки, знаходить підтримку в тутешньому середовищі. Будь-яка спроба надати цим землям політичну автономію приречена на невдачу... і будь-хто, навіть найбільш популярна особистість, якщо займатиме таку позицію, тут програє...”¹⁹.

Ще відвертіше про це говорив Ян Криштоф Тримбальський у своєму рефераті “Українське питання через призму Лондона, Варшави і Львова” (середина 1943 року). За словами автора, варшавські і львівські політичні кола вважали, що єдиним способом встановлення миру у відновленій Польщі є радикальне розв’язання української проблеми, щоб “раз і назавжди ліквідувати українське питання, щоб припалити той струп на польському тілі, щоб знищити те, що було й буде для нас ворожим”²⁰.

Саме на підставі таких міркувань і з’явився клич: “Українців за Збруч!” Це гасло не було виявом хвилиних емоцій чи породженням конкретної ситуації 1942–1943 років, хоч і вони відіграли свою роль при

¹⁸ Див.: Глюшин І. *Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – К., 2002. – С. 295; Цит. за: Сергійчук В. *Трагедія Волині*. – Київ, 2003. – С. 12–14.

¹⁹ Там само. – С. 15.

²⁰ Siwicki Mikołaj. Т. 2. – S. 320.

цьому. Навпаки, така думка була логічним продовженням міжвоєнної політики польського уряду, спрямованої на соціальну й політичну дискримінацію українців, їх ополячення й поступове витіснення за межі рідного краю. Підтвердженням цьому була підготовлена на зламі 1938-1939 рр. постанова Ради міністрів Польщі “У справі акції, спрямованої на зміцнення польського елементу у Східній Малопольщі”.

Виникає, однак, запитання: чому в центрі подій опинилася Волинь, а не Східна Галичина, де українсько-польські суперечності були значно гострішими?

З початку 1943 року на ділянці Холмщина – Волинь та Східна Галичина склалася надзвичайно напружена воєнно-політична ситуація, зумовлена, насамперед співвідношенням збройних сил, які боролися за домінуючі позиції у цьому важливому стратегічному регіоні. Відомо, що на Волині та Холмщині вже з кінця 1941 р. і особливо у 1942 році зосереджувалися основні польські й українські військові формування – УПА та АК, а також радянські партизанські загони та значні тилові частини Вермахту. Відчутні зміни у співвідношенні сил між фашистською й антигітлерівською коаліцією на користь останньої, що особливо чітко проявилася після розгрому німецької армії під Сталінградом, позначилися й на ситуації у цьому регіоні. Як уже говорилося, у квітні 1943 року Радянський Союз розірвав дипломатичні відносини з польським еміграційним урядом у Лондоні та відмовився визнавати східні довоєнні кордони Польщі. З огляду на це польський еміграційний уряд і керівництво АК, зокрема 27-ої Волинської дивізії, розробили план повстання та встановлення у регіоні своєї влади. Таким чином поляки збиралися поставити Радянський Союз перед доконаним фактом відновлення східних кордонів Польщі. Саме тому Армія Крайова гарячково стягувала на цю територію свої сили. Відзначимо також, що саме у червні 1943 року з дозволу німецьких окупаційних властей була сформована польська “міліція ґранатова”, яку німці використовували також і в боротьбі з українським підпіллям.

Український національно-визвольний рух, зокрема УПА, на початку 1943 року опинився у вельми скрутній ситуації. Після того, як українці вийшли з окупаційних поліцейських структур, а ОУН оголосила всіх, хто так чи інакше співпрацює з фашистськими чи радянськими органами, ворогами українського народу, боротьба проти УПА посилювалася, насамперед з боку Вермахту. Загалом, на той час проти українських націоналістів вели активну збройну боротьбу всі три її противники: Німеччина, Радянський Союз і польське підпілля, зокрема АК. 18 травня УПА видала звернення “Польські громадяни”, у якому застерігала: “Ви перші охоче зголосилися на їх (українців, які вийшли з окупаційних поліцейських структур, – Ю. С.) місце і допомагаєте німцям здійснювати бандитську роботу. Сьогодні ви є сліпим знаряддям у німецьких

руках проти нас. Нині на тій службі старається всілякими способами знищити нас, всю свою ненависть та гнів направляє проти українського народу. Ви нині підпалюєте наші села й розстрілюєте наше населення. Але пам'ятайте: якщо польська громадськість не вплине на тих, які пішли до адміністрації, на фольксдойчів у поліцію та не вплине на те, щоб вони покинули ці місця, то гнів українського народу виллється на тих поляків, які мешкають на українських землях. Кожне наше спалене село, кожна наша жертва, спричинена вами, відіб'ється на вас”²¹.

Ще 22 квітня 1943 року комендант АК Волинського округу полковник К. Бомбінський відзначав: “Упродовж вже двох тижнів польське населення на Волині зазнає варварського мордування, яке коять стосовно цілих родин українські різуні. Мені відома рука, котра пхає українську людність до самовбивчої боротьби проти своїх співвітчизників польської національності на спільній батьківській волинській землі. Цілком зрозуміло, хто може отримати користь від цього внутрішнього безладдя. Це ж німецькі окупанти, яким простіше поневолити край, коли окремі групи населення між собою борються”²².

У червні, липні та серпні 1943 року німецька окупаційна влада направила проти УПА 10 тисяч солдатів, 10 моторизованих батальйонів, 50 танків і 27 літаків. Ці війська склалися з частин СС, німецької поліції, відділів польської поліції, угорських військ та інших. По суті, ця каральна експедиція була спрямована не лише проти УПА, але й цивільного населення і мала на меті “придушити народне повстання на Волині”. Тільки внаслідок операцій 14–16 липня було спалено село Малин (850 українців та чехів), убито сотні селян, арештовано понад дві тисячі представників інтелігенції; у Кременці було розстріляно 280 чоловік, у Рівному – 200, у Луцьку – 160. Загалом у липні–серпні 1943 року німецькі війська провели проти УПА 50 операцій, під час яких було вбито й поранено: 1237 солдатів та офіцерів УПА, не менш ніж 5 тисяч цивільного населення та понад 3 тисячі німецьких вояків²³.

Якщо взяти до уваги, що у 1943 році, крім нацистів, боротьбу проти УПА активізували боротьбу радянські партизани, зокрема загони Сидора Ковпака, що повернулися з Карпатського рейду, то стане зрозуміло, в якій критичній ситуації опинилося українське підпілля. За цих обставин керівництво УПА аж ніяк не було зацікавлене у тому, щоб, воюючи одночасно проти двох тоталітарних монстрів, відкривати ще

²¹ Roman Drozd. *Ukraińska Powstańcza Armia*. – Koszalin, 1998. – S.125–126.

²² Володимир Лутвин. *Тисяча років сусідства і взаємодії // Голос України*. – 2002. – 12 листопада.

²³ Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С.375–377.

третій фронт – проти польського підпілля, зокрема АК. Тому українці докладали багато зусиль для того, щоб не тільки уникнути загострення українсько-польських взаємин, а навпаки, утворити союз українських та польських формувань у боротьбі проти двох тоталітарних держав – Німеччини та Радянського Союзу. При цьому пропонувалася начебто прийнятна для обох народів платформа – відновлення незалежної Польщі та України в їх етнічних кордонах. Ми вже згадували ухвалу Другої конференції ОУН (квітень 1942 року), де зазначалося, що українське підпілля виступає “за злагодження польсько-українських відносин у сучасний момент міжнародної ситуації й війни на платформі самостійних держав і визнання та панування права українського народу на Західноукраїнських землях”. Ця заява була підтверджена наступними рішеннями ОУН і УПА, ухваленими, зокрема, Третьою конференцією 17–21 лютого 1941 року та Третім надзвичайним великим збором 21–25 серпня 1943 року.

На початку липня 1943 року ОУН оприлюднила відоzву до поляків – надзвичайно важливий програмний документ. У ній переконливо обґрунтовано життєву необхідність об’єднати зусилля українського й польського народів у боротьбі за незалежну Україну і Польщу як визначальну передумову стабілізації міжнародних відносин у повосенній Європі. У відозві зазначалося, що в міру наближення кінця війни та відчутного ослаблення обох воюючих тоталітарних держав наростає національно-визвольна боротьба поневолених німецьким та московським імперіалізмом народів Центрально-Східної Європи, зокрема українського і польського, спрямована на відродження національних держав. “Однакове становище, спільні вороги та спільна мета, якою є власні держави, повинні стати наказом для обох народів, врешті як і інших поневолених народів, спільно боротися в єдиному фронті проти імперіалістичних загарбників”.

ОУН знову наголошувала: український народ завжди був переконаний у тому, що передумовою державної незалежності українського і польського народів є обопільна злагода, усвідомлення того, що саме ця обставина є єдиним гарантом існування двох народів між двома могутніми державами – Німеччиною і Радянським Союзом, які, з огляду на свій імперіалістичний характер, завжди були ворогами наших народів, прагнули їх поневолити. Постійне розпалювання Німеччиною і Радянським Союзом українсько-польської ворожнечі діячі ОУН розцінювали як один із засобів поневолення українського і польського народів. “Москва і Берлін, – читаємо у відозві, – порозумілися і у майбутньому знайдуть спільну мову, якщо йдеться про повалення Української чи Польської держави та поневолення обох народів. У справедливості цього особливо переконався польський народ під час поділів, а зокрема у 1939 році. Очевидність тої правди не хочуть зрозуміти польські імперіалістичні кола.

Дивним і незрозумілим є факт, що нині, коли польський народ поневолений німецьким загарбником і коли водночас Росія планує чергову окупацію Польщі, польські імперіалістичні провідники оголосили безжалісну боротьбу українському народові, позбавляючи його права на власну державу. Польські імперіалісти будь-що не хочуть змиритися з боротьбою поневоленого українського народу і своєю сліпою ненавистю до нього йдуть так далеко, що примирюються з найлютішими ворогами незалежної Польщі – з імперіалізмом російським і німецьким. Адже зрозуміло, що нині, коли провідники одного поневоленого народу закликають до боротьби з іншим поневоленим народом, то таким чином спричинюють послаблення спільного фронту поневолених, а отже, прислуговуються загарбникам”.

Вказавши, що головною причиною польсько-українського конфлікту є проблема східних кордонів Польщі, намагання її політичних керівників повернути до складу Польської держави Західну Україну, яку вони називають “нашою східною землею”, ОУН заявляла, що український народ ніколи не погодиться на те, щоб Східна Галичина і Західна Волинь були відірвані “від решти українських земель”. Водночас вона запевняла поляків у непохитному прагненні українців порозумітися на платформі спільної боротьби проти імперіалістичного Берліна та Москви за відродження незалежної Польщі та України. “Не маємо жодних ворожих планів щодо польського народу і не хочемо жодної грудки польської землі. Визнаємо право кожного народу на самовизначення і на власну державу. Наше ставлення до польського народу оперте на приязні і бажанні співпраці”²⁴.

Попри те українсько-польське протистояння невпинно загострювалося, переростаючи у щоразу масштабніші кровопролитні сутички, жертвами яких ставали тисячі людей з обох боків. Саме на хвилі цього озлоблення і з’являлися кличі ненависті та відчаю: “Українців – за Збруч!” та “Ляхів – за Сян і Буг!”

На зламі 1942–1943 років кривавою ареною польсько-українського протистояння стали Холмщина і Підляшшя, а з весни 1943 р. – Волинь і частково Східна Галичина, внаслідок чого кількість жертв почала наближатися до десятків тисяч. Стихія міжнаціонального українсько-польського конфлікту загрожувала перерости у національну катастрофу з непередбачуваними наслідками. Громадськість була стурбована подальшим трагічним розвитком подій і прагнула погасити полум’я ненависті й озлоблення. Бо кожен розумів: якою б не була мета конфліктуючих сторін, нічим не можна виправдати вбивства людей, тим більше безневинних дітей.

²⁴ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто–Львів. – Т.26. – С.355-358.

Саме цими мотивами були пройняті послання митрополита Андрея Шептицького до духовенства й народу, у яких він надзвичайно переконливо обґрунтував гріховність, людиноненавистницький характер дій ворогуючих сторін і закликав учасників міжнаціонального конфлікту схаменутися, припинити братовбивчу війну та порозумітися. У пастирському посланні від 10 серпня 1943 року митрополит застерігав, що молодь, яка береться вирішувати “справи загальні без достатнього досвіду і без волі порадитися зі старшими”, вельми часто стає знаряддям ворожих сил, що “просто провокують до незаконних поступків, до нерозважливих кроків, які відтак мстяться на цілій громаді... Ми були свідками навіть страшних вбивств, – писав А. Шептицький, – сповнених молодими людьми, може навіть в добрих намірах, але з жахливими наслідками для народу. Ми бачили не раз людей, що передавали нашим молодим неначе накази народних провідників та наказували для добра справи когось убивати. Було багато таких випадків, у яких самі провідники молодих голосно і прилюдно стверджували, що агенти, які приказували вбивства, були провокаторами і служили нашим ворогам. На жаль, такі випадки виробили у молодих фальшиве пересвідчення про те, коли кому можна життя відібрати”. З метою припинити кровопролиття митрополит Андрей, звертаючись до народу, насамперед до молодих людей, закликав: “Не дайтеся спровокувати до ніяких незаконних поступків. Це ж інтерес наших ворогів: намовити наших людей до нерозважливих кроків, які могли б, а навіть мусіли б стягнути на наш нарід великі шкоди. Не дайтеся баламутити людям, які представляють вам неначе конечним деякі злочини проти Божого закону. Пам’ятайте, що ніколи нічого корисного для свого народу не досягнете через противне Божему законові поступування”²⁵.

У зв’язку з різким загостренням українсько-польських взаємин звернення до народу опублікував Український центральний комітет за підписом його голови Володимира Кубійовича, а також керівництво ОУН. У жовтні 1943 року ОУН у поширюваних інформаційних матеріалах пояснювала витоки українсько-польського збройного протистояння тим, що польське підпілля заперечувало право українського народу на самовизначення, зауважуючи, що конфлікт використовувався Берліном і Москвою з метою поневолення обох народів. “Як по одному, так і по другому – польському й українському – боці знайшлися елементи, що дали себе впрягти свідомо чи несвідомо до чужого воза і виконували роботу, що, крім шкоди для національних інтересів власних народів, нічого іншого принести не може”. Тому провід ОУН “осуджує акти вза-

²⁵ Митрополит Андрей Шептицький. *Документи і матеріали. Церква і суспільне життя*. Т. 2, кн. I. (За редакцією Андрія Кравчука). – Львів, 1998. – С.337-340.

емних убивств, звідки вони не походили б” і заявляє, що “ні український нарід, ні Організація нічого спільного з тими масовими вбивствами не мають” та стверджує, що “всі самочинні акти терору, звідки вони не походили б, Провід ОУН –Самостійників-Державників – уважатиме чужою агентурною роботою і буде їх рішуче поборювати”²⁶.

Уже говорилося, що на початку липня 1943 року ОУН звернулася до поляків з листівкою, де було обґрунтовано засади спільної боротьби українського та польського народів за відновлення державної незалежності Польщі та України. У відповідь на це звернення Крайова політична репрезентація 30 липня у підпільній газеті “Наші Східні землі” (“*Naszi Ziemia Wschodnie*”) надрукувала “Відозву до українського народу”, в якій звинувачувала українців у співробітництві як із німецькими, так і з радянськими окупантами у 1939–41 роках і вимагала засудити вбивства поляків на Волині. Водночас у відозві стверджувалося: “Маємо спільних ворогів, тому станьте на нашому боці до боротьби з ними”. Відозва закінчувалася такою заявою: “Розуміємо та доцінюємо прагнення українського народу створити незалежну Україну. Однак заявляємо, що не відмовимося від східних земель Речі Посполитої. Гарантуємо на тих землях повний і свободний розвиток української людності на засадах свободи та рівності громадянських прав і обов’язків”²⁷.

4 серпня 1943 року Крайова політична репрезентація підготувала для уповноваженого представника еміграційного уряду пропозиції щодо передумов українсько-польських переговорів. Вона стверджувала, що польський народ розуміє прагнення українців створити незалежну державу, з якою Польща встановить доброзичливі відносини, але польсько-українські переговори можуть розпочатися тільки за умови визнання кордонів Польщі 1939 року. “Східні землі Речі Посполитої, визнані, як національно змішані, мусять залишитися частиною Речі Посполитої з огляду на великий культурний і господарський внесок поляків, зокрема на тісний економічний зв’язок з рештою Польщі. Українське населення у межах Речі Посполитої буде мати свободу, фактичну і правову рівноправність, повну свободу політичного, культурного і господарського розвитку (рівноправність української мови, шкільництва всіх рівнів до університету включно). Гарантією цієї свободи стане територіальне самоврядування з воєводством включно...” Крайова політична репрезентація закликала “українців-самостійників” до співробітництва “у подоланні ненависті українських мас до кресових поляків”.

²⁶ Лебедь Микола. Зовнішньо-політична діяльність Генерального Секретаріату закордонних справ УГВР // *Літопис Української Повстанської Армії*. Т. 26. – Торонто–Львів, 2001. – С.118.

²⁷ Там само. – С.117-118.

Однак аналогічне співробітництво для “подолання ненависті кресових поляків до українських мас” чомусь не передбачалося. Як умову початку українсько-польських переговорів польська сторона висувала вимогу, щоб “українці-самостійники” припинили співпрацювати з німцями. Але поляки не обіцяли припинити своє колаборантство з німцями, зокрема поліції гранатової. Як, зрештою, ігнорували і той факт, що ОУН уже на початку 1943 року заборонила українцям співпрацювати з окупаційною владою, називаючи це національною зрадою.

Ще детальніше платформа українсько-польського порозуміння була висвітлена в рефераті “Національні проблеми в Польщі у контексті східної політики”, надісланому еміграційному урядові восени 1943 року. Автор реферату слушно зауважував, що, розробляючи програму дій, спрямованих на відновлення незалежної Польщі у кордонах 1939 року, а отже, і налагодження українсько-польських взаємин, еміграційний уряд не бачить, що у цих питаннях політика держав антигітлерівської коаліції наскрізь просякнута егоїстичними прагненнями, які не завжди збігаються з польськими інтересами. Тому автор радив еміграційному урядові обдумати “якусь єдину раціональну програму. Отже, ми не можемо узалежнювати цілості програми від того, чого хочуть сьогодні англо-сакси. Від того, чи Росія внаслідок цієї війни буде розбита і т. д. Згадані елементи можуть вирішити тільки те, яку частину сформульованої програми ми реалізуємо тепер внаслідок цієї війни, а що муситимемо залишити в заповіті наступним поколінням для реалізації минулих конфліктів. Сьогоднішня позиція англо-саксів чи Росії – байдеже хто виголошує її – Черчіль, Іден чи Сталін – не може відібрати в нас охоти обмірковувати наші справи. Найважливіше те, що народ хоче жити і розвиватися. Тільки наші інтереси і тільки наші, а не чужі про них думки є для нас вирішальними”.

З огляду на це публіцист наголошував: “Не існує можливості розв’язання національної проблеми на східних кресах тільки в рамках нашої внутрішньої політики. Вирішальне значення в цьому має поладження польсько-російських стосунків”. Далі він визнавав, що мета російської політики – ліквідувати Польську державу, а ключ до цієї мети – захоплення Росією всієї Білорусії та України. Саме тому, на його думку, польська політика повинна рішуче “протиставитися російській політиці, відірвати від Росії всю Україну і Білорусію і залучивши ці держави в орбіту польської політики. Виникнення тих незалежних держав та їх зв’язок з Польщею був би таким великим здобутком, який уможливив би територіальний компроміс з ними”. Автор був переконаний, що “литовський, білоруський і український народи – природні союзники Польщі у її конфлікті з Росією”, тому слід зробити все, щоб подолати у цих народах антипольські настрої. “Отже, сьогоднішній кривавий

конфлікт з українцями є недоречним трагічним непорозумінням, яке потрібно ліквідувати всіма силами. Ми з обох сторін зайшли у безнадійний польсько-український чи польсько-литовський конфлікт. Ми так сильно піддаємося комплексу поривань, що втратили можливість тверезої оцінки дійсності. Ми перестали розуміти, що є нашим політичним інтересом. А порив ненависті викликає другий небезпечний порив – знеохочення. Тут і там чуються голоси резигнації і з полегшенням думається про можливість нашого відходу з кресів, з того пекла, у якому панує хаос і вбивство. Це дуже небезпечні тенденції, що нарастають на ґрунті браку якоїсь ясної і зрозумілої для нашого власного суспільства ідеї польської політики на Сході. Чекаємо і мовчимо, інформуючи поляків і світ тільки про вбивства. Тож, непотрібно дивуватися, що ані пересічний поляк, ані, тим більше, пересічний англієць чи американець не розуміє, заради чого, крім польського імперіалізму, намагаємося утриматися на сході.

А тим часом Польща не може відмовитися від своїх позицій на Сході. І то, принаймні, не з імперіалістичних міркувань. Ми мусимо організувати Схід, аби нас не знищив степ”.

Реальний вихід з цієї важкої ситуації автор реферату вбачав у реалізації гасла “Свобода людині і народам!”, сформульованого в Атлантичній хартії. “Українці, білоруси, литовці слушно можуть вбачати в заасадах тієї Хартії гарантію їх свободи. І Польща не може ні у власному сумлінні, ні в очах світу бути перешкодою на шляху тих народів до свободи. А якщо Польща хоче приєднати ті народи до своєї політики, потрібно підвестися, і то, насамперед, полякам, як старшим братам, над атмосферою злої крові. Потрібно сьогодні щодо них виразно і ввічливо у польській політиці і пропаганді поставити ту саму засаду, на яку, попри атмосферу злої крові, піднеслися польські політики доби Ягеллонів – “вільні з вільним”... Було б великою трагедією сьогоднішньої Польщі, якби народні маси, польські селяни не змогли знайти спільної мови з селянами українськими, білоруськими, литовськими так само, як колись польська шляхта знайшла спільну мову зі шляхтою тих самих народів”²⁸.

Незважаючи на те, що категорична вимога польської сторони визнати довоєнні східні кордони Польщі була зовсім неприйнятною для українців, пошуки платформи для українсько-польського порозуміння тривали. 22 грудня 1943 року представники ОУН передали польській стороні записку, де говорилося, що засади “Відозви до українського народу” не можуть стати основою співпраці між обома народами, а єдиним кроком вперед у тій відозві є твердження, що поляки “розуміють і цінують прагнення українського народу до створення незалежної України”. Згідно з повідомленням від 21 січня 1944 року, вже півроку три-

²⁸ *Siwicki M. – T.2. – S.66, 70-71.*

вали переговори між представником ОУН та Союзом збройної боротьби з метою примирення та співпраці обох народів у відбудові їхніх суверенних держав. 8–10 березня 1944 року українсько-польські переговори відбувались у Львові в будинку НТШ на тодішній вулиці Чарнецького (нині Винниченка, 24). Підсумком цих переговорів став спільний протокол із 20 пунктів, де, зокрема, зазналося: “Обі сторони визнають, що існування самостійних держав, Української і Польської, лежить в інтересі обох народів” і є для їх “тривалого майбутнього історичною необхідністю... Мирна полагода польсько-українських відносин можлива тільки при взаємному пошукуванні боротьби за самостійність обох народів та непосяганні на землі одної чи другої сторони, а питання остаточного устійнення кордонів буде вирішене урядами обох суверенних держав. Обі сторони визнавали, що мають спільних ворогів, тому вважають стан польсько-українського напруження шкідливим та зобов’язуються припинити як внутрішню, так і зовнішню діяльність, яка суперечить визвольним змаганням обох народів”²⁹. Переговори між українцями й поляками продовжувалися ще у травні та червні.

На жаль, українсько-польські переговори хоч і мали на меті відновити мир між народами, проте не вплинули на міжетнічний конфлікт, і тисячі людей далі гинули у кривавих сутиках. Свідченням цієї непримирненості була, зокрема, листівка “Комітету визволення Львова”, опублікована в липні 1944 року за кілька днів до вступу радянської армії. Листівка містила такий заклик до АК: “Вояки! Ідете карати! Але не ворога, а бунтівника. Не вояка неприязельського, а бандита... Українська “інтелігенція”, яка стоїть на чолі катів, як і богохульні українські попи, що закликають до різні, є такими самими злочинцями, як і українські хлопці, що йдуть з ножами і сокирами... Тільки тверда, безжальна рука польського вояка може врятувати східні землі для Польщі, вигубити злочинців, показати, що польський народ гідний незалежного життя”³⁰. Це, однак, не означало, що український народ теж достойний такої незалежності.

²⁹ Лебедь Микола. *Вказана праця*. – С.118-120.

³⁰ Тамсамо. – С. 121.

СПРОБИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. ПОЗИЦІЇ СТОРІН.

В історії відносин українського та польського народів чимало взаємної ворожнечі та боротьби. Проте навіть у найдраматичніші хвилини народи-сусіди намагалися співпрацювати. З падінням у вересні 1939 року Польської держави українці та поляки опинилися, по суті, в однаковому становищі поневолених народів. Перед польським керівництвом постала та ж проблема, що й перед керівництвом українського визвольного руху, – перешкодити намаганням Берліна й Москви знищити український та польський народи. Отже, обставини, що склалися на початку Другої світової війни, підштовхували поляків і українців об'єднати зусилля.

Питання співпраці українського та польського підпільних рухів уже не раз піднімалося в історіографії обох країн. У численних роботах польські та українські дослідники розкрили основні етапи переговорного процесу, охарактеризували його наслідки¹. На жаль, значно менше уваги вчені приділили аналізу позиції обох сторін, ставлення керівництва польського та українського національних рухів до можливої співпраці, політичних засад, на яких українці й поляки збиралися будувати цю співпрацю. Тому у своєму дослідженні детальніше зупинимося саме на цьому аспектові, менше акцентуючи на перебігові конкретних українсько-польських переговорів, які, на нашу думку, були тільки реалізацією готових програм.

¹ Sztendera J. *W poszukiwaniu porozumienia (Podziemie ukraińskie i polskie w latach 1945-1947. Współpraca pomiędzy UPA i WIN)* // *Zeszyty Historyczne*. – 1985. – №71. – С. 153-164; Ковалевський З. *Польське питання у повосній стратегії УПА* // *Україна. Наука і культура*. – Вип. 26-27. – 1993. – С.200-233; Бондаренко К., Киричук Ю. *Відомості про політичні контакти УПА та АК на Закарпатті у 1945 р.* // *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск*. – Дрогобич, 2002. – 543-550; Partacz Cz. *Proby porozumienia polsko-ukraińskiego na terenie kraju w latach II wojny światowej* // *Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały międzynarodowego seminarium „Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”*. – Warszawa, 3-5 listopada 1999 / Oprac.red. R. Nedzielko. – Warszawa, 2000. – Т.6. – С. 17-52; Kyrychuk J. *Proby porozumienia polsko-ukraińskiego w latach II wojny światowej* // *Ibidem*. – С.53-74. ; Motyka G. Wnuk R. *Proby porozumienia polsko-ukraińskiego wobec zagrożenia sowieckiego w latach 1944-1947* // *Biuletyn instytutu Pamięci Narodowej*. – Nr.8. – 2001- S.26-31. Цьому питанню присвячена також окрема монографія: Motyka G. Wnuk R. *Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA*. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 1997.

Позиції, які представляли на переговорах обидві сторони, були визначені їх зовнішньою політикою, орієнтацію на певні сили у міжнародному житті. Отже, для початку слід розглянути саме це питання.

Основним своїм зовнішньополітичним завданням польський уряд уважав повернення Польщі до передвоєнних кордонів. Польська сторона протягом усієї війни залишалася вірною проанглійській орієнтації. Після утворення антигітлерівської коаліції, одним із засновників якої була Великобританія, поляки у свої зовнішній політиці почали орієнтуватися на альянтів загалом. При цьому виникла доволі неприємна ситуація, бо серед альянтів був СРСР, держава, що теж виявляла інтерес до територій, які перед війною належали Польщі. Таким чином, поляки змушені були лавірувати між відстоюванням “status quo ante bellum” та дотриманням політики антигітлерівського альянсу. З огляду на це польський уряд вважав вирішення українського питання, зокрема долі Західноукраїнських земель, проблемою суто внутрішньополітичною.

У листопаді 1939 року було прийнято ухвалу Комітету зі справ Краю, яка хоч і не була офіційною декларацією уряду, проте мала служити основою для українсько-польських переговорів. У ній говорилося, що поляки визнають не тільки можливість порозуміння з українським націоналістичним рухом, але й потребу створення разом із ним спільного фронту проти окупантів. Згідно з документом, планувалося створення Української держави, східні кордони якої будуть означені згодом. На засадах рівності нова держава мала стати частиною польської федерації; українським меншинам гарантувалися свободи на польських територіях і навпаки².

Проте навіть такі доволі розпливчасті обіцянки, на думку польського прем'єра Сікорського, були надто сміливими, і альянт могли не погодитися на це. Через те офіційна декларація уряду, видана 18 грудня 1939 року, містила лише загальні заяви про рівноправність національних меншин у відновленій державі. Польський уряд надалі стверджував можливість українсько-польських переговорів і необхідність, проте наголошував, що домовлятися можна лише з українцями Наддніпрянщини, а не з “околиць”, оскільки Польща не може вести переговорів зі своїми громадянами³. Мабуть, саме тому польський уряд намагався встановити контакт із діячими УНР, хоч ті не мали жодних позицій в Україні і не могли представляти якогось впливового українського угруповання.

² Torzecki R. *Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. – С. 101.

³ Partacz Cz. *Proby porozumienia polsko-ukraińskiego na terenie kraju w latach II wojny światowej // Polska-Ukraina... – S. 19.*

Отже, з самого початку Другої світової війни, незважаючи на втрату державності, польська сторона не була налаштована на рівноправний діалог з українцями. Хоч логіка подій спонукала до переговорів з українським визвольним рухом, керівництво польського уряду та підпілля виявилися нездатним переступити через власні великодержавницькі амбіції і висувало цілий ряд умов до ведення переговорів, які від початку гальмували цей процес.

Український визвольний рух мав власну зовнішньополітичну стратегію. Вона ґрунтувалася на переконанні, що створення Української держави не є польською чи російською проблемою і можливе лише як результат широких змін у міжнародно-правовій системі. Системою, що сприятиме відродженню та розвитку України, на думку українських націоналістів, мала бути сукупність незалежних націй-держав, побудованих у межах етнічних територій. Таким чином, в основу міжнародної концепції визвольного руху ліг принцип національного самовизначення. Втілення в життя цієї концепції за допомогою якоїсь із великодержав українські націоналісти вважали неможливим, через те пропонували опоратися на сили, зацікавлені в цьому найбільше, – на визвольні рухи поневолених народів. З точки зору ідеологів ОУН, саме вони, а не світові імперії, що прямують до загибелі, визначатимуть майбутнє світового порядку⁴.

Становлення цієї міжнародної концепції українського визвольного руху припадає якраз на 1939–1941 роки. Її головними прихильниками були представники молодого крила ОУН, які згодом стали основою ОУН(б). Саме суперечності щодо зовнішньополітичної орієнтації і зумовили, головним чином, розкол ОУН. Старше покоління оунівців дотримувалося пронімецької орієнтації, а молоді члени організації розглядали Німеччину тільки як допоміжну силу, що допоможе зруйнувати існуючий міжнародний лад. Стрижнем зовнішньої політики бандерівців була ідея об'єднання зусиль поневолених народів, що передбачала співпрацю також з поляками як найближчим сусідом та одним із поневолених народів. Не дарма один із творців цієї концепції Іван Мітрінга писав у 1940 році: “Разом з поляками, французами, народами СРСР за вільну Європу проти Гітлера і Сталіна – це наше місце”⁵.

У другій половині 1941 р. український рух, який перейшов до підпільної боротьби проти німецьких окупантів, отримав іще один стимул

⁴ Міжнародно-політичну концепцію українського визвольного руху детально проаналізовано у дисертаційному дослідженні автора цієї статті: В'ятрович В. *Закордонні рейди УПА в контексті реалізації антитоталітарної національно-демократичної революції народів Центрально-Східної Європи. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.* – Львів, 2003.

⁵ Цитується за: Левицький Б. *Національний рух під час Другої світової війни. Інтерв'ю.* // *Діалог.* – 1979. – Ч. 2. – С. 17

до налагодження контактів із поляками. У вересні жовтні 1941 року відбулася попередня розмова з польськими представниками за участю Володимира Горбового та Бориса Левицького (останній був спеціально уповноважений проводом ОУН до цих переговорів). Як зазначав Б. Левицький, передумовою налагодження переговорів мало бути взаємне припинення пропаганди, спрямованої проти сусіднього народу; крім того, українська делегація обіцяла змінити вороже ставлення українців до поляків⁶. Польський історик Чеслав Партач вважає, що це була нездійсненна обіцянка, оскільки, на його думку, саме ОУН сіяла антипольські настрої в українському суспільстві⁷. На спростування цього твердження можна навести постанову II Конференції ОУН (квітень 1942 року) щодо польського питання: “Стоїмо за злагодження польсько-українських стосунків у сучасний момент міжнародної ситуації й війни на платформі самостійних держав і визнання панування права українського народу на ЗУЗ (Західноукраїнських землях – В. К.)”⁸.

Отже, ОУН розпочато конкретну політику на зближення з польським рухом на платформі незалежних держав обох народів. Протягом усієї Другої світової війни та перших повоєнних років керівники організації приділяли багато уваги цьому питанню, його розробкою займалися провідні ідеологи українського визвольного руху⁹. Натомість польська сторона й далі виступала проти переговорів. У спеціальних аналітичних матеріалах Східного Бюро наголошувалося на непотрібності, навіть шкідливості контактів з ОУН¹⁰. Більш того, з польського боку не було жодної відповідної офіційної заяви, яка б свідчила про поступ щодо залагодження конфлікту. В українському питанні польський еміграційний уряд, який уже перебував у Лондоні, зайняв вичікувальну позицію, спостері-

⁶ Siwicki M. *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*. – Warszawa, 1992. – Т.2 – S.42

⁷ Partacz Cz. *Proby porozumienia...* – S.22.

⁸ ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955. — Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955.

⁹ Див. зокрема статті з цього питання в офіційній ОУН „Ідея і Чин” - Ч. 4 за 1943 р.: Борович (Василь Мудрий). Україна і Польща // Літопис Української Повстанської Армії. — Львів-Торонто, 1995. — Т.24. — С. 190-197; Ч.1 за 1944 р.: Карпатський Л.М. (Палідович Михайло). До польсько-українських взаємин // Там само. — С. 271-276; Ч.7 за 1944 р.: Садовий О.С. (Мирослав Прокоп). Куди прямують поляки // Там само. — С. 298-305. Окрему брошуру цьому питанню присвятив і Василь Галаса: Зенон Савченко. Українсько-польські взаємини на тлі історії. Машинопис. 1945. // ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр.215, арк. 1-31. У наступних роках питання українсько-польських відносин розроблено детальніше. Див. документи: “Думки в справі урегулювання польсько-українських відносин та в справі організації спільного визвольного фронту”// За свободу народів. Із документів красної боротьби. — Прага — Відень: Українське представництво в АБН, 1946. — С. 69-70; та “Короткі вказівки для тих, які зустрічаються з поляками”// Там само — С. 67-68.

¹⁰ Partacz Cz. *Proby porozumienia...* – S. 25.

гаючи за міжнародної ситуації. Як згадує Мар'ян Голембйовський, член Інспекторату АК-ВіН Замосць, як в еміграції, так і на батьківщині серед поляків не було жодної політичної сили, яка мала б чіткий план вирішення українського питання. 28 серпня 1942 року у Великобританії відбулася зустріч Сікорського з польськими підпільниками, серед яких був і Голембйовський. Щодо вирішення українського питання Сікорський заявив, що віддасть Україну Сталінові. На прохання уточнити, чи йдеться про відмову від т. зв. Східних Кресів чи тільки про виселення українців, відповів: “Забагато хочете знати”¹¹.

Тим часом українська сторона намагалася реалізувати ухвалені на Другій конференції постанови щодо налагодження приязних стосунків із поляками. Протягом 1942 року вдалося провести низку переговорів, у яких брали участь найвищі представники українського визвольного руху, члени Проводу ОУН Євген Врецьона, Зиновій Матла, Мирослав Прокоп, Василь Охримович, Михайло Степаняк. Цей факт засвідчує, якого великого значення оунівці надавали переговорам із поляками¹². Українська сторона вимагала від польського уряду визнати права українців на незалежну державу в межах етнічних українських теренів. Разом із тим українці пропонували укласти угоду про спільну боротьбу проти німецьких та радянських сил. Поляки ж готові були говорити лише про спільну боротьбу з німцями. Та й тут польська сторона не була щирою: у вересні 1942 році командир АК ген. Ровецький підписав план антинімецького повстання, де зазначалося: крім німців “додатковими противниками вважаю в першу чергу українців, а в другу – литовців. Існує можливість боротьби з українцями в районі бази з першого дня повстання. З самого початку будемо змушені боротися також з українцями у Львові”¹³. Більш того, керівництво АК розглядало продовження українсько-польських переговорів як тактичний маневр для нейтралізації українського визвольного руху. Один із керівників польського підпілля полковник Філіпковський вказував, що підтримування розмов із українцями має на меті “розвалити ОУН-УПА зсередини”¹⁴.

Отже, польська сторона робила ставку передусім на силове розв'язання конфлікту, що в наступному 1943 році призвело до українсько-польського кровопролиття. Не будемо зупинятися детальніше на цьому: останім часом ці події досить докладно вивчаються як в українській,

¹¹ Golebiowski M. *Sojusz z ukraińcami i sojusz narodów ujarzmionych* // *Dialogi – Biuletyn polsko-ukraiński*. – 1987 - №7-8 - S. 5.

¹² Про ці переговори детальніше див.: Kyrychuk J. *Proby porozumienia polsko-ukraińskiego w latach II wojny światowej* // *Polska-Ukraina: trudne pytania...* - S. 59-60.

¹³ Цитується за: Ковалевський З. *Польське питання у новосиній стратегії УПА* // *Україна. Наука і культура*. – Вип. 26-27. – 1993. – С.204.

¹⁴ Torzecki R. *Polacy i ukraińcy...* - S.257.

так і в польській історіографії. Варто лише відзначити, що напередодні подій 1943 р. у структурах польського влади, зокрема тих, що займалися українським питанням, відбулися суттєві зміни. Так, після арешту Яна Пекалкевича та ген. Ровецького перевагу в уряді отримали праві ендецькі сили, налаштовані на радикальне розв'язання українського питання.

Очевидно, що крен у бік силового розв'язання конфлікту позначився й на позиції керівництва українського визвольного руху. Один із діячів ОУН, Василь Мудрий, який перед війною був віцемаршалком польського сейму і в 1939 році закликав українців виконати свій обов'язок перед Польською державою і стати на її захист, через чотири роки писав: "Пактувати з поляками про мирне співжиття тільки тоді, коли в наших руках є щонайменше така сила, як у них. Тільки тоді вони будуть поважати наше право на життя, і тільки тоді бодай на деякий час вони будуть респектувати підписувані з нами договори. Хвилеве ослаблення вони завжди використають для себе, на що в історії ніколи не йшли ми. Поляків до лояльності партнера можна наломити тільки силою і то силою наглядною"¹⁵.

Тож вогнище конфлікту таки розгорілося, його масштаби швидко зростали і врешті переросли в чергову українсько-польську війну. Спробуємо з'ясувати, як оцінювали тогочасні події в середовищі українського та польського національних рухів. У липні 1943 року, коли конфлікт досягнув апогею, Провід ОУН видав листівку-відозву до поляків: "Спільна доля, яка нас поєднала, і наша боротьба проти завойовників Берліна і Москви за власні держави вимагає порозуміння обох народів. Український народ завжди готовий до такого порозуміння. Не маємо жодних ворожих планів до польського народу і не хочемо жодної п'яді польської землі. Визнаємо право кожного народу на самовизначення, на власну державу. Наш стосунок до польського народу опертий на приязні і бажанні співпраці"¹⁶.

У відповідь Крайова репрезентація політична видала 30 липня того ж року відозву до українського народу. Документ переповнений докорами на адресу українців за те, що вони співпрацюють із німцями, а також погрозами покарати повстанців, щойно буде відновлено Польську державу. Єдиним позитивним моментом можна вважати заяву польського уряду про те, що він позитивно оцінює прагнення українців до власної державності. Але разом із тим заначалось: "Освідчуємо, що не від-

¹⁵ Борович Я. В. Україна та Польща // *Літопис Української Повстанської Армії*. – Т. 24. – С. 20.

¹⁶ *Polacy! Odezwa OUN* // Siwicki M. *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*. – Warszawa, 1992. – Т. 2. – С. 171-172.

мовимося від східних земель Речі Посполитої, у південній частині якої одвіку мешкають поляки поруч з українцями, де Польська Нація упродовж століть чинила велетенський цивілізаційний та економічний внесок»¹⁷. Звичайно, така заява не сприяла залагодженню стосунків між двома народами, її не сприйняли ні українські кола, ні шовністично налаштовані поляки. Польський дослідник Тожецький називав це звернення забавами з вогнем і провокацією, адже воно тільки підлило масла у вогонь українсько-польського конфлікту¹⁸.

У жовтні 1943 року Провід ОУН видав спеціальний Комунікат щодо подій на Волині. У цьому документі, зокрема, зазначалося:

“1. ОУН самостійників державників неодноразово в своїх офіційних публікаціях займала становище до польського населення на українських землях та до українсько-польських відносин взагалі і своє негативне становище до тих форм боротьби, що їх згадані події виявляють.

2. Ні український нарід, ні Організація нічого спільного з тими масовими убивствами не мають.

3. Польсько-українська різня лежить сьогодні в інтересі Німеччини, а в першу чергу в інтересі большевицької Москви, яка шляхом взаємного фізичного винищування українців і поляків змагає до тим легшого поневолення народів та заволодіння їх землями.

Провід ОУН осуджує факти взаємних масових убивств, звідки б вони не походили, і взиває українське громадянство бути чутким на ворожу інспірацію”¹⁹. Із польського боку, навпаки, жодного заклик до припинення боротьби не з’явилося. У листівках, звернених до українців, говорилося: “Пам’ятайте, що злочинна діяльність доведе Ваш народ до трибуналу, в якому суддями будемо ми, поляки [...] Ми настільки сильні, щоб за кожен злочин помститися трикратно”²⁰.

У грудні 1943 року українська сторона повідомила польській, що на платформі “Відозви до українського народу” не може бути мови про подальшу співпрацю. Та це не заперечувало необхідності продовжувати переговори. На думку керівництва ОУН, їх підґрунтям могло б бути засвідчене у польській відозві розуміння визвольних змагань українського народу. У листі до делегата уряду в прикордонні регіони Речі Посполитої від 21 січня 1944 року українські націоналісти зазначали, що основою порозуміння між поляками й українцями мало б стати визнан-

¹⁷ *Звернення Красвої Політичної Репрезентації до українського народу (30 липня 1943 р.) // Ї. Культурологічний часопис. Ч.28 – 2003: Волинь 1943. Боротьба за землю. – Львів, 2003. – С. 80.*

¹⁸ *Torzecki R. Polacy i ukraincy... - S.272.*

¹⁹ *Провід ОУН СД: Комунікат (Відозва, 1943) // Літопис Української Повстанської Армії. – Львів-Торонто, 2001. – Т. 26. – С. 364.*

²⁰ *Miejscowy komendant Polskich Oddzialow Zbrojnych. Ukraincy! // Там само. – С. 362.*

21) Rozmowy między Włn a UPA, Rada Róśniowska, 21 maja 1945 r. Przy stole obrad m.in. Jan Tuzowski „Non bert”, Marian Gótybski „Jaka”, Stanisław Kościak „Rota”, Marian Wanda „Polakowski”.

ня кожного народу визвольних змагань сусіда за відбудову суверенної держави на етнічній території згідно з правом народів на самовизначення й Атлантичною хартією²¹.

У лютому 1944 року розпочався черговий раунд переговорів, який тривав до липня. Уже в першому підписаному протоколі, здавалося, було досягнуто значного результату: обидві сторони визнавали, що “мирна полагода польсько-українських відносин можлива тільки при взаємному пошануванні боротьби за державну самостійність обох народів та непосідання землі однієї чи другої сторони [...] Питання остаточного устійнення кордонів між Україною і Польщею буде вирішене урядами двох держав – української і польської”.

Та як виявилось, підписання цього протоколу поляки розглядали суто як засіб нейтралізації українців на час проведення акції “Буря”. Конфлікт уже охопив Галичину, однак переговори продовжувалися. Українська сторона вимагала від польського уряду офіційної заяви про позитивне ставлення до українців та їхніх визвольних змагань. Але поляки відмовились, бо, за їх словами, така заява була б звернена проти СРСР, офіційного союзника Польщі.

Улітку 1944 року АК розпочала військові акції спільно з Червоною Армією, сподіваючись, що участь у боях за “Східні креси” вирішить по-

²¹ Реферантура зовнішніх зв'язків при Проводі ОУН: до пана делегата уряду на край Речипосполитої Польської (27.01.1944) // Там само. - С. 366.

воєнну долю цих земель на користь Польщі. З огляду на це українці знову стали ворогами, й активну пропагандистську кампанію проти них було поновлено. У листівці “Українці за Збруч” (червень 1944 р.) стверджувалося, що “український народ згідно з його вчинками треба визнати сукупністю катів і злочинців, яких слід найсуворіше покарати”²². У липні Комітет оборони Львова звернувся до польських вояків із антиукраїнським закликком: “Йдіть карати, але не ворога, а бунтівника, не ворожого вояка, а бандита [...] Тільки аргументи виняткової сили мають вплив на брудні українські душі”²³. Ставка на співпрацю з СРСР виявилася хибною: землі Західної України ввійшли до СРСР, НКВД заарештувало деконспірованих вояків АК, а польському підпіллю було завдано такого удару, від якого воно вже ніколи не оправилося.

Переговори між представниками Лондонського уряду та Української Головної Визвольної Ради продовжувалися в Римі, проте жодних домовленостей досягнути не вдалося. Польська сторона була непохитною: “Від границь 1939 року польський уряд відійти не може з огляду на основи польської закордонної політики. “Статус кво” 1939 року боронить польський уряд ще й тому, що з таким станом зв’язані тяж почування польської суспільності”²⁴. Позиція дивна, бо на той час жодна з держав світу не збирався гарантувати їй підтримку, а кордони Польщі вже давно були остаточно визначені. Інформуючи про хід переговорів за кордоном, Степан Бандери писав до Романа Шухевича: “Ми будемо стояти на тих позиціях, що і в минулих переговорах. Все-таки необхідно домовитися з ними. Труднощі будуть ті самі, що і раніше, — на базі спірних територій. Можливо було б замість етнографічного принципу прийняти форму вільного самовизначення з пропозиціями щодо здійснення деякого переселення, яке зобов’язані будуть провести окупаційні держави. У деяких наших людей є побоювання, що це мало б поганий відгук серед українців. По-моєму, така формула, по суті, нічого не міняє, оскільки наша територія самовизначається до України. А такою постановою цього питаннями ставимо поляків у ситуацію, при якій їм важко буде заперечувати такий принцип”²⁵. Отже, українська сторона була готова піти на компроміс заради укладення договору про співпрацю українського та польського національних рухів. Проте навіть такі кроки виявились безуспішними.

²² *Українці за Збруч* // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Львів-Торонто, 2001. — Т. 26. — С. 386.

²³ *Do oddziałów odsieczu Lwowa* // Там само.

²⁴ *Український протокол з українсько-польських переговорів (Рим, 26.IV.1945)* // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Львів-Торонто, 2001. — Т. 26. — С. 391.

²⁵ Цитується за: *Телеховський Ю. Українсько-польські відносини: деякі факти та міркування щодо об’єктивної оцінки минулого* // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. — 2001. — №2- С. 4.

Натомість вдалося досягти успіхів у переговорах із місцевими командирами АК, а відтак і ВіН на Закерзонні. Та якщо українську сторону представляли найвищі інстанції, то з польського боку переговори вели на свій страх і ризик окремі місцеві командири. Одним із них був Мар'ян Ґолембйовський, який всіляко намагався налагодити контакти з УПА. Коли навесні 1945 р. це нарешті вдалося і він доповів про це своєму вищому командиру Яну Мазуркевичу, той тільки легковажно махнув рукою і сказав: “З хамами немає про що говорити”²⁶. У листопаді 1945 р. командування АК видало наказ, який категорично забороняв переговори з УПА. Однак Ґолембйовський порушив цю заборону і продовжував підтримувати зв'язки з українцями. Справа дійшла навіть до спільних українсько-польських бойових акцій.

Однією із найвідоміших спільних операцій став штурм Грубешова об'єднаними силами УПА та польського підпільного формування “Вольносьць і Незавіслюсьць”, що прийшло на заміну АК²⁷. Незважаючи на воєнний успіх, акція не мала політичних наслідків. На чергових українсько-польських переговорах, проведених уже після цієї операції, командир Замойського інспекторату ВіН Станіслав Ксьонжек-“Вирва” (наступник Мар'яна Ґоломбйовського після арешту останнього на початку 1946 року) повідомив свого українського колегу командира тактичного відтинка УПА “Данилів” Євгена Штендеру-“Прірву”, що лондонський уряд проти підписання будь-яких угод із УГВР та співраці польського і українського підпілля, а також забороняє відділам ВіН проводити бойові дії разом з упівцями²⁸. Проте вже незабаром це питання перестало бути актуальним: до кі-

Вояк УПА та вояк АК.
Закерзоння

²⁶ Gołębiowski M. *Sojusz z ukraińcami i sojusz narodów ujarzmionych // Dialogi – Biuletyn polsko-ukraiński*. – 1987 - №7-8 - S.6.

²⁷ Про цю та інші акції детальніше див. монографію Motyka G. *Wnuk R. Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA*. – S.155-181.

ння 1946 року польське підпілля практично згорнуло свою діяльність, а отже, продовжувати з ним співпрацю стало неможливо.

Як бачимо, український визвольний рух дуже серйозно ставився до можливості налагодження контактів із польським національним рухом. Як платформу співпраці обох національних рухів українці пропонували власну концепцію боротьби поневолених народів проти імперіалізмів, кінцева мета боротьби – побудова нової міжнародної системи, заснованої на принципі національного самовизначення. Польських сусідів керівники ОУН та УПА розглядали як стратегічних союзників у реалізації своєї концепції, особливо після закінчення Другої світової війни, коли польський національний рух знову опинився в такому ж становищі, як і український, а польський імперіалізм втратив матеріальні підстави свого існування.

Однак польський еміграційний уряд, його представники в Західній Україні, збройне підпілля АК-ВіН виявилися неготовим до співпраці з українським визвольним рухом. Як умову для переговорів поляки висували збереження *status quo ante bellum*, що було цілком неприйнятним для українців. Адже входження Західної України до складу Польщі позбавило б український визвольний рух його основної матеріальної й кадрової бази, а це унеможливило б подальші визвольні змагання. Заяви польської сторони про підтримку й розуміння української визвольної боротьби, але тільки за межами тих теренів, були дипломатичною балаканиною, бо поляки чудово розуміли: без Західноукраїнських земель створення української держави неможливе. Така позиція поляків мала зовнішньополітичне і внутрішньополітичне підґрунтя. По-перше, польська політична еліта не виробила власної міжнародної стратегії і не здобула для своєї країни належного місця в нових геополітичних обставинах. Цілковита орієнтація на Велокобританію врешті-решт призвела до повного краху політики еміграційного уряду. По-друге, всі верстви польського суспільства були охоплені українофобією. Особливо це проявлялося в питанні про приналежності Західної України. Публіцисти українського підпілля назвали цю проблему пороком, який польська політична еліта не здатна ані переступити, ані обійти. Як зазначав Осип Дяків-“Горновий”, “занадто сильно польські імперіалістичні кола отруїли душу свого народу, щоб він (народ) міг так скоро позбутися його, щоб міг звільнитися від впливів цього шовінізму, його думання й дії”²⁹. Як бачимо із сучасних подій, пов’язаних із так званим відзначенням Волинської трагедії, це отруєння шовінізмом ще й тепер дається в знаки.

²⁸ Ковалевський З. Польське питання у повосний стратегії УПА // *Україна. Наука і культура*. – Вип. 26-27. – 1993. – С.223.

²⁹ Гончарук О. *Українська Повстанча Армія – носій ідей визволення і дружби народів// Літопис Української Повстанської Армії. – Львів-Торонто, 1992. – Т.24. – С.233.*

ТРЕТІЙ ФРОНТ У МІЖНАРОДНІЙ ГРІ В МИНУЛОМУ І ТЕПЕР

Питання, якому присвячена дана стаття, має два аспекти: історичний (ідеться про встановлення історичної правди про польсько-українські відносини напередодні, під час і після Другої світової війни) та політичний (бо сьогодні деякі політичні діячі використовують історичне минуле для досягнення власних цілей). Крім того, при вивченні українсько-польських стосунків слід враховувати міжнародний контекст як тодішній, так і теперішній.

Згідно з даними історичних досліджень, уже з середини XIV ст. і принаймні до 40–50-х рр. XX ст. Польща зі своєю агресивною політикою щодо східних і північних сусідів була головним чинником дестабілізації в Центрально-Східній Європі. Захоплення чужих територій з наступним перетворенням їх на свої колонії неодноразово закінчувалося для Польщі воєнною поразкою і навіть втратою незалежності. Спроби поневолити Україну стали причиною численних повстань, спонукали український народ до боротьби за створення власної держави. Проте багатовікове українсько-польське протистояння так нічому й не навчило польських політичних діячів: вони й досі дотримуються старої ідеології, яка вважається однією з найконсервативніших і найвідсталіших у Європі.

Панування на Західноукраїнських землях у 1918–1939 рр. доводить, що польські політики досвід минулого не сприйняли. Польща віроломно порушила договір з Українською Народною Республікою, не виконала ухвал Ризького договору 1921 р. та Рішення Ради послів 1923 р., запровадивши суворий окупаційний режим із дискримінацією та поступовим винищенням українців, особливо на землях, які раніше належали Українській Народній Республіці (Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя). Було проведено масову колонізацію за допомогою т. зв. осадників. Ще тоді, напередодні Другої світової війни, польські шовіністи розробляли план депортації українців із їх споконвічних територій для розпорошення в Західній Польщі. Цей задум був реалізований кількома роками пізніше в ході акції “Вісла”.

Переходячи до розгляду подій Другої світової війни, хочемо звернути увагу на кілька фактів, які сьогодні не викликають серйозних наукових дискусій.

1. Криваві події 1939–1944 років та пізніше відбувалися на українській етнічній території, де корінними мешканцями були українці. Наприклад, на Західній Волині у 1941 р. (після депортацій 1940–1941 рр.)

співвідношення українського і польського населення становило, за оцінками істориків, 7:1 (на 1 млн. 600 тис. українців приблизно 220 тис. поляків). Незважаючи на це, поляки поводитися на окупованій території як господарі.

2. Польські війська почали винищувати українців у 1939 р., коли під натиском німецької армії змушені були відступати на Волинь. Тоді палали хати українських селян, гинуло мирне населення. У 1940 р. польські боївки стали розстрілювати українську інтелігенцію на сусідніх Підляшші й Холмщині, а згодом і на Західній Волині.

3. У червні 1941 р. у Львові було проголошено незалежну Українську державу, після чого на всій території, у тому числі й на Волині, розпочалося творення українських збройних сил. Оскільки українці відмовилися скасувати відновлення України, німці арештували більшість керівників ОУН. Унаслідок німецьких репресій українське військо, частково обеззброєне німцями, а частково перетворене на поліцію, було змушене повернутися до методів підпільної боротьби, скерованої не лише проти радянських партизанів, але й проти німецьких окупантів. У такому становищі опинилася й “Поліська Січ” Т. Бульби-Боровця. Крім того, у зв’язку з неспокійною ситуацією (німецькі каральні експедиції, рейди більшовицьких російських партизанів) у різних куточках Волині організовувались відділи самооборони. Адже боротися проти окупантів – це невід’ємне право і священний обов’язок народу.

4. У 1941 р. з початком німецько-російської війни Польща, яку представляв лондонський еміграційний уряд, автоматично стала союзником СРСР і почала активно співпрацювати з більшовицькими партизанами (залишками розгромлених військових частин, утікачами з таборів полонених), утворюючи польсько-російські боївки, що нападали на українські села. У той же час поляки провадили колабораціоністську політику щодо німців: перевели свою “гранатову” поліцію, підпорядковану німцям, на Волинь; відділи цієї поліції, а також німецько-польські загони провели низку каральних експедицій по українських селах; створили у польських селах опорні пункти, які співпрацювали як із німецькими окупантами, так і з російськими партизанським рейдами. На знищення українського селянства була спрямована й діяльність 27-ої дивізії Армії Крайової.

5. Згідно з планами німців, росіян та поляків на Західноукраїнських землях фактично була утворення антиукраїнська коаліція, у результаті чого ця територія, зокрема Волинь, опинилася під потрійною окупацією. Варто зауважити, що саме завдяки полякам, їхньому колабораціонізму силам трьох загарбників вдалося об’єднатись. У всіх окупанів була спільна мета – будь-якими методами примусити українців до рабського послуху і знищити їх.

6. Українська Повстанська Армія разом із відділами самооборони (які не всюди об'єднувалися з УПА) виступила на захист українського населення, розпочала боротьбу з каральними німецько-польським експедиціями, польським опорними пунктами, загонами Армії Крайової та польськими підрозділами у складі російських партизанських частин. Однак усі операції повстанців мали обмежений тактичний характер. Попри всі зусилля досі не знайдено жодних ухвал чи наказів керівництва українського руху (міфічної ухвали III Конференції – не III Великого збору – ОУН, міфічних глобальних наказів УПА) про винищення польського мирного населення. Щоб позбавити ворожі сили підтримки місцевих поляків, українські підпільники пропонували їм залишити зону бойових дій, виїхати на захід, хоч ті опиралися, бажаючи зберегти т. зв. стан посідання. За подібних умов така військова тактика широко застосовувалася і в інших країнах світу.

7. Ситуація загострилася внаслідок дій польського еміграційного уряду, який категорично відмовився від переговорів, поки українська сторона не визнає Польської держави в довоєнних межах, тобто не погодиться віддати Польщі Західноукраїнські землі. Командування Армії Крайової та польський уряд видали низку антиукраїнських наказів, навмисно поширювали дезінформацію про те, нібито російські збройні формування, що перебували на службі в німців, придушували повстання у Варшавському гето, хоча насправді повстання підняли росіяни. Поляки виявилися слухняними виконавцями німецьких та російських стратегічних планів і звинуватили українців, аби не ображати “великий російський народ”.

8. На окремих розгляд заслуговує діяльність Райхскомісаріату України на чолі з гауляйтером Еріхом Кохом, організатором кривавих розправ над українцями не лише Волині, але й усього Правобережжя. Як з'ясувала у 1944 р. німецька комісія, винищуючи українську інтелігенцію на Волині, Е. Кох виконував польські вказівки. Він же був ініціатором спровадження гранатової поліції на Волинь. Водночас Е. Кох підтримував зв'язки з російськими розвідувальними органами. Так, коли УПА підійшла до Рівного і райхскомісар готувався до втечі, з радянського боку виступив партизанський рейд, аби нейтралізувати відділи повстанців. Щоб віддячити за співпрацю, суд над гауляйтером було влаштовано не в Москві, а у Варшаві, й решту свого життя Е. Кох провів у комфортній польській в'язниці, де за відповідну плату з ним можна було побачитися.

9. Розвиток подій після вступу радянських військ на Забужжя доводить, що польсько-українська співпраця в боротьбі з німецькими та російськими окупантами була можлива на підпільному і військовому рівні. Це засвідчують спільні операції УПА та АК на Грубешівщині і не

лише там. Під час ув'язнення (Песчлаг у Казахстані) я неодноразово зустрічався з засудженими вояками АК (також з Південно-східного округу) та діями польського національного підпілля, які вкрай несхвально відгукувалися про польсько-український конфлікт на Волині.

10. Як відомо, у т. зв. Людовій Польщі членів АК репресували і переслідували. Проте відомо також, що ніхто не був покараний за злочини, скоєні 27-ою дивізією АК на Волині (хоча бійців УПА в СРСР судили і страчували). Більше того, польський уряд організував акцію "Вісла", яка мала бути помстою за Волинське кровопролиття. Всупереч твердженням польської сторони, операція була суто польською ініціативою. Про те, що Москва була хоч якось причетна до цієї акції, немає жодних документів. Навпаки, є свідчення, що для російської сторони дії поляків були несподіваними. У результаті операції українців втратили землі, які споконвіку їм належали, а поляків позбавили тільки загарбаних земель. Хіба можна порівнювати ці втрати?

Як серед поляків, так і серед українців побутують три стереотипи, пов'язані з подіями на Волині.

I. Волинський конфлікт називають міжнаціональним, хоч міжнаціональні конфлікти можливі лише між рівноправними націями (Франція – Німеччина). На Західноукраїнських землях був не просто конфлікт (конфлікт, зрештою, не завжди буває збройним і кривавим), а повстання проти трьох окупантів, об'єднаних антиукраїнською ідеологією. Це дуже добре розуміли сучасники, назвавши свої збройні сили Українською Повстанською Армією. Метою повстання було відновлення Української держави (така спроба була здійснена в 1941 р.). Отже, на Волині йшла національно-визвольна війна, у якій, як і в усякій іншій, крім безпосередніх учасників бойових дій, гине також мирне населення. Згодом війна, вийшла з-під контролю ООН та УПА й перетворилася на стихійну селянську війну, надзвичайно жорстоку, подібну до тієї, що недавно відбувалася в Югославії. Однак не можна забувати про те, що методи боротьби диктує ворог. Так чи інакше українське повстання проти трьох окупантів було проявом безмежної жертвовності й героїзму української нації, аналогів яким у світовій історії не так багато.

II. Часто говорять про непотрібність "третього фронту". З погляду політичних міркувань він був справді непотрібний ні українцям, ні полякам. Польський терор був ножем у спину українському національно-визвольному рухові, який мав не лише право, але й обов'язок боротися за незалежну Українську державу. Та цей "третій фронт" був потрібен німецькій, російській та польській сторонам для знищення українського народу. Для українців він хоч і був зайвим, проте завдяки йому вони вижили на Західній Україні.

III. Щодо жертв, то й дотепер їх не підраховали. Навіть якщо українські історики докладно вивчать Волинські події (що досі не зроблено), ми, напевно, приречені оперувати приблизними цифрами. Без сумніву, на невеликій території Західної Волині поляків загинуло більше, ніж українців. Це й не дивно, адже до кровопролиття співвідношення українців і поляків становило 7:1. Та якщо підраховати полеглих на всіх Західноукраїнських землях – з Підляшшям, Холмщиною, Надсянням, Лемківщиною включно, – то терези схиляться в інший бік. Останнім часом число жертв стало об'єктом фальсифікації. Деякі польські дослідники налічують мало не 300 тисяч убитих, що перевищує кількість поляків на Західній Волині. Прийшла пора покласти край викривленням історичних фактів. Якими б великими не були жертви польської сторони, відповідальність за них у першу чергу лягає на польський лондонський уряд, що перетворив поляків Західної України на заручників ситуації. До того ж важко повірити, що, наприклад, 100 тис. поляків Волині, тобто майже половина польського населення, чекали, доки українці їх виріжуть, і при цьому не намагалися втекти на Захід.

Сьогодні, як це не дивно, на політичну сцену вийшли ті самі актори, що й 60 років тому. На передньому плані – Польща й Україна, на задньому – Німеччина і Росія. Це дає підстави говорити про міжнародну гру довкола т. зв. Волинської справи. Знову формується українофобне об'єднання, а знаряддям у цій грі виступає Польща.

Сучасна польська громадськість доведена до справжньої істерії. Спекуляціями на тему польсько-українських відносин займаються щедро фінансовані т. зв. *zaralency* (це не лише ветерани антиукраїнських операцій), використовуючи всі засоби масової інформації. Фальшування історії відбувається під старим гаслом “*Huzia na Rusina!*”. Усі нещодавні заповнення у “стратегічному партнерстві” та “заступництві перед Заходом” рішуче відкинуто. Зі стратегічного партнера Польща перетворилася на стратегічного ворога, а з адвоката України – на обвинувача, що будь-якими засобами намагається дискримінувати її в очах світової спільноти.

Охоплена шовіністичними настроями, Польща повірила, що може диктувати Україні, як та має “відзначати” Волинські події, відновлювати пам'ятники-меморіали на честь польських перемог над українцями (наприклад, у Львові), шанувати римо-католицьку церкву і т. д. Це унеможливило розвиток польсько-українських відносин на паритетних началах. У ксенофобному засліпленні поляки не думають, що така політика штовхає Україну в обійми Євразійського союзу.

За словами своїх же істориків, Польща забула, як іще кілька років тому визнавала за українцями право утворити власну державу в період Другої світової війни і боротися за неї. Україна не потребує такого визнання, але воно було показовим. Як показовим є той факт, що у

1993 році Польща не відзначала 50-річчя Волинських подій (хоча “кругла дата” – найкраща нагода для цього). Тоді якось не випадало гратися в піжмурки й заперечувати, що українське повстання не було наслідком польського терору. Що ж змінилося за цей час і як пояснити нинішню агресивність поляків?

Причини спалаху українофобії насамперед пов’язані з внутрішнім життям Польської держави. Підтримуючи антиукраїнські акції, урядова верхівка намагається уникнути оприлюднення того факту, що насправді країною керує очолювана президентом і прем’єром лівоцентристська мафія (спеціальна комісія польського парламенту вже третій місяць розслідує ці справи, уже допитала прем’єра Міллера й наполягає на допиті президента Кваснєвського). Сучасне економічне становище Польщі не найкраще. Є ще й інші причини (наприклад, сумне Єдwabne). У таку тривожну мить порятунком для польської влади один – відвернути увагу людей від нагальних проблем. І давня ворожнеча з українцями – найкращий привід для цього.

У 1993 р. Польща не почувалася настільки сильною, щоб вимагати від України “відзначення Волинської різни”. Не була сформована антиукраїнська коаліція для підтримки Польщі, розстановка сил в Україні залишалася невизначеною. У 2002–2003 рр. ситуація змінилася. Польщу підтримали німці й росіяни, бо самі спричинилися до дестабілізаційних процесів в Україні. Таким чином, річницю подій на Волині було використано не для вшанування пам’яті про полеглих, а для політичного реваншу. Бо ж нелегко відмовитися від прадідівського звичаю загарбувати й визискувати сусіда.

Після програної війни німців затаврували як найбільших злочинців ХХ ст. Возз’єднавшись, Німецька держава отримала можливість позбутися непривабливого іміджу агресора. З цією метою було створено міф про взаємовибачення. Так, німецько-французьке примирення покликане замаскувати відродження ідей про ревіндикацію Ельзасу та Лотарингії. Примирення з Польщею було досягнуто не без тиску з німецького боку: на той час Німеччина зміцнила свої позиції у польській економіці, а німецька меншина посилила вплив на громадсько-політичному житті Польщі. Таким чином, обидві сторони домовилися закрити очі на п’ять-шість мільйонів поляків, полеглих у Другій світовій війні, та два мільйони німців, які загинули під час депортації з т. зв. “одзисканих земель” (акція *Vertreibung* (Вигнання)). Проте німецькі ідеологи на цьому не зупинилися і заповзялися конструювати образ доброго німця на Сході, перекладаючи на українців провину за єврейський голокост і спровоковану німцями різанину на Холмщині та Волині. На сьогодні не вдалося домовитися тільки з Чехією: на заваді стала справа Судетів.

Сучасні поляки з гіркотою визнають, що їхня країна переживає зараз “третю німецьку колонізацію”. Німці наклали табу на тему польської національно-визвольної боротьби під час Другої світової війни, зате негласно підтримують антиукраїнську політику Польщі. Економіка західних земель сучасної Польщі опинилися під німецьким диктатом, адже німці й досі плекають надію на польський *Drang nach Osten*, внаслідок чого Польща повернула б утрачені Західноукраїнські землі, а Німеччина відновила б свій східний кордон 1939 р. Тож Німеччина, зробивши Польщу співучасником свого “походу на Схід” (відмінність позицій щодо війни в Іраку навряд чи завадить німецько-польському порозумінню), знову спрямовує хижий погляд на українські землі.

Росія з’явилася на українській арені майже одночасно з Німеччиною. Польща швидко забула про недавній московський гніт і при кожній нагоді розсипається компліментами на адресу Москви. Не секрет, що росіяни прагнуть дестабілізувати ситуацію в Україні, аби потім, прикриваючись регіоналізацією, поділити українські землі. Але Росії, за словами тамтешніх політиків, потрібна лише Східна Україна, “західняки” ж їй тільки заважають. Тому Москва разом з Угорщиною всіляко підтримує сепаратистські настрої серед закарпатців, з допомогою Німеччини, Польщі та групи місцевих запроданців постійно розпалює галицький сепаратизм. І

це зрозуміло, бо пошматовану Україну легше “проковтнути”. Та при цьому паплюжать український національно-визвольний рух: то, мовляв, були не патріоти, які боролися за свободу своєї держави, а банда різунів, насильників і розбишак, що вбивали мирне польське населення. Зовнішні антиукраїнські сили і внутрішні п’ята колона мають спільну мету – розсварити українців і знищити українську національну ідею. Тому Україну затачують у Слов’янську четвірку (зустріч секретарів Ради безпеки Росії, Польщі, Білорусії, України в Полоцьку на початку березня 2003 р.). Тому після справи фіктивного “цвинтаря орльонт” у Львові українцям пригадують “різню на Волині”.

А що ж Україна? Найкраще сьогоднішню ситуацію в державі відображають слова Шевченка: „Раби, підніжки, грязь Москви, варшавське сміття ваші пани...”. Влада зосереджена в руках олігархів і бюрократів, готових прислужувати кожному, хто гарантуватиме їм збереження панівних позицій. Окрадений український народ може лише спостерігати боротьбу різних мафіозних кланів за награбоване багатство. Аби ще більше дестабілізувати становище в середині країни і скомпрометувати молоду державу в очах усього світу, сусіди роз’яструють „рани Волині”. До відзначення подій 60-літньої давності залучили навіть Раду національної безпеки і оборони України, хоч молода держава має чимало інших проблем, нагальніших за польсько-український конфлікт 1940- х рр.

Однак питання порушене й вимагає вирішення. Поляки наполягають на “вибаченні” й “примиренні”. Та на наш погляд, на міжнародних відносинах це ніяк не позначиться: жодні слова не виправлять заподіяної кривди. Покаянницькі заяви, яких польська сторона вимагає від української, можна було б трактувати як романтичну бутафору, якби вони не ображали національної честі й гідності українців, не заперечували права боротися проти поневолювачів. Бо як має звучати українське “вибачення”: “Пробачте нам, що ми повстали, бо не хотіли бути у вашому ярмі”? Борці за незалежність своєї держави ніколи не вибачаються перед окупантами. Цього не робили ні араби Алжиру, коли воювали з французькими колонізаторами, ні негри Конго, коли виганяли бельгійців зі своєї країни. За пролиту кров повинен вибачатися тільки окупант. В історії самої Польщі можна знайти взірці політичної мудрості, на які слід орієнтуватися. Згадаймо підписання Ризького договору. Коли стало очевидно, що Польща зрадила Українську Народну Республіку, Юзеф Пілсудський виявив особисту порядність та почуття військової честі і попросив пробачення в офіцерів УНР: “Wybaczcie, Panowie...”

Проводити аналогію з німецько-французьким, німецько-польським примиренням недоречно. Там ішлося про стосунки між двома рівнопра-

вними націями-державами, а тут йдеться про відносини між поневоленими й поневолювачами. До того ж Українська Повстанська Армія досі не визнана воюючою стороною. Тому прирівнювати польсько-український конфлікт до німецько-французького чи німецько-польського ніяк не можна.

Сучасна Українська держава визнана наступницею Радянської України та членом Співдружності Незалежних Держав, а з відновленою в 1941 р. незалежною Українською державою ніякою спадкоємністю не пов'язана. Українська Повстанська Армія, Українська Народно-Револьюційна Армія і подібні військові формування були збройними силами повсталого українського народу, що боролися проти окупантів. Головна роль у створенні УПА належить ОУН самостійників-державників, але упівці не були її власною армією, а військом повсталого народу, яке об'єднало українців незалежно від їхньої політичної орієнтації (не кажучи вже про національні відділи інших поневолених народів, які теж брали участь в українському повстанні). Відмовляючись визнати воюючою стороною УПА, УНРА та інші збройні формування, що боролися за незалежну державу, жодні урядові структури сучасної України не мають

права ні засуджувати дії українських збройних сил того часу, ні говорити про якесь формальне вибачення чи примирення. Якщо український уряд зробив уже якісь кроки в цьому напрямку (як не парадоксально, українська влада не завжди захищає інтереси свого народу), то це означає відмову від комуністичного минулого та встановлення спадкоємності від держави 1941 р., а отже, й визнання боротьби за незалежність України у 1940-х рр. При цьому, однак, не слід забувати, що, поступившись польським шовіністам одного разу і визнавши свою провину у т. зв. Волинській трагедії, доведеться вибачатися й за інші “гріхи”.

Отже, відповідальність за загострення українсько-польських відносин лягає не на українців, тому й вибачатися їм немає в чому. Поляки ж не зробили нічого, щоб відійшли в минуле слова давньої народної пісні “Доки Рось Россю зветься, Дніпро в море летється – доти щире руське серце з лядським не зійдеться”.

Роман ГРИЦЬКІВ

ПОЛЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Викликаний відзначенням шістдесятої річниці трагічних подій на Волині, інтерес вітчизняної науки і суспільства до проблеми українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни постійно зростає. Поряд із необхідністю вивчення цього складного епізоду з минулого двох народів актуальною постає потреба проаналізувати доробок польської історичної науки в цій галузі. Адже широко пропаговані польською стороною (в контексті вивчення діяльності ОУН і УПА) тези про винищення поляків на Волині та геноцид українських націоналістів майже у кожного викликають ряд запитань. Зокрема про те, наскільки думка наших західних сусідів є слушною і науково обґрунтованою?

Відповідь на це запитання, безперечно, вимагає комплексного аналізу історіографічних фактів і джерел, простеження основних етапів розвитку польської науки, виявлення провідних тенденцій і напрямів дослідження українсько-польського конфлікту.

З огляду на політичний розвиток Польщі у вивченні міжнаціонального протистояння в цій країні можна виділити два періоди – комуністичний і сучасний.

Діалектична залежність між пануючою комуністичною ідеологією та суспільно-політичним життям Польської Народної Республіки зумовила підпорядкування тематики, глибини і завдань історичних досліджень усім політичним змінам, що відбувалися в країні від середини 1950-х до кінця 1980-х років. У такій закономірності польська комуністична історіографія пройшла три етапи свого розвитку: 1) кінець 1950-х – 60-ті роки; 2) перша половина 1970-х років; 3) друга половина 1980-х років.

У ПНР питання українсько-польського конфлікту ніколи не виступало предметом самостійного наукового опрацювання. Лише частково цю проблему розглядали при дослідженні діяльності УПА та польсько-го підпілля.* Таке замовчування було зумовлене постійним прагненням польських комуністів засвідчити Радянському Союзові свою ло-

* Ці роботи не аналізувалися.

альність до нього. Мабуть, тому, щоб не тривожити розв'язану в 1944-1946 рр. проблему, вважалося небажаним згадувати про польське населення Західної України. Такій ситуації сприяло й те, що в умовах так званої інтернаціональної солідарності саме поняття “конфлікт” виглядало недоречним. Особливо коли над ним тяжіли реальні політичні наслідки, як у даному випадку. І нарешті, чи не найважливішою причиною ігнорування проблеми українсько-польського конфлікту стало її інструментальне значення в оцінці діяльності УПА. Адже використовуючи сюжет про “терористичну” діяльність українських націоналістів на Волині та в Галичині передусім для звеличення пізнішої боротьби з ними “народної влади”, польська пропаганда обґрунтовувала тези про анти-польський, злочинний і колабораційний характер ОУН і УПА.

Перші роботи про УПА, а отже, й про українсько-польський конфлікт, з'явилися в ПНР у 1950-1960-х рр. Це було зумовлено подоланням суспільно-політичної кризи 1956 року, коли під впливом масового страйкового руху з вимогами негайної демократизації нове керівництво країни на чолі з Владиславом Гомулкою в рамках часткових ліберальних перетворень розпочало історичну аргументацію пануючого режиму.

Саме тоді польські науковці порушили тему боротьби з “реакційним підпіллям” за становлення “народної влади”. У працях, присвячених цій боротьбі, а також участі в ній окремих частин польської армії, Ігнаци Блюм, Ян Герхард, Веслав Шота, Ян Чапля, Генрих Домінічак¹ та інші військові історики торкалися проблеми протистояння з українським підпіллям на Закерзонні у 1944-1948 рр.

У своєрідних вступях перед розглядом основних питань ці дослідники поверхово висвітлювали діяльність ОУН і УПА під час війни. Історики говорили про українсько-польський конфлікт у Західній Україні як про “терористичну діяльність УПА”, спрямовану на винищення цивільного польського населення; співпрацю українських націоналістів з німецькими окупантом у ліквідації радянського і польського рухів опору; “тваринний терор” проти поляків² тощо. Таким чином, читачам послідовно нав'язувався образ УПА як злочинної, зрадницької та анти-польської сили. Разом із тим історики досить ґрунтовно аналізували бо-

¹ Дув. – Blum I. *Udział Wojska Polskiego w walce o utrwalenie władzy ludowej. Walki z bandami UPA* // *Wojskowy Przegląd Historyczny*. – 1959. – Nr. 1. – S. 3 – 29.; Gerchard J. *Dalsze szczegóły walk z bandami UPA i WiN na południowo – wschodnim obszarze Polski* // *WPH*. Nr. 4. S. 304 – 335.; Blum I. *Z dziejów Wojska Polskiego w latach 1944 – 1948*. Warszawa, 1968.; Szota W.Z. *Zarys rozwoju OUN i UPA* // *WPH*. 1963. Nr. 1. S. 163 – 218.; Czaplą J. *Walka z OUN – UPA w latach 1944 – 1947 (Kureń “Żeleznika”)* // *Z walk przeciwko zbrojnemu podziemiu 1944 – 1947* / Pod. Red. M. Turlejskiej. Warszawa, 1966. – S. 359 – 424.; Dominiczak H. *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945 – 1948*. – Warszawa, 1971.

² Дув., напр.: Czaplą J. *Op. cit.* S. 386.; Blum I. *Z dziejów Wojska Polskiego...* S.74-75.; Dominiczak H. *Op. cit.* S.196.

ротьбу комуністичної влади з українським збройним підпіллям на Закарпатті, використовуючи численні, у тому числі й таємні, архівні матеріали.

Новий етап у вивченні міжетнічного протистояння в Західній Україні розпочався в першій половині 1970-х років. Тоді після чергового суспільного вибуху, спричиненого соціально-економічною кризою, країну охопила чергова хвиля лібералізації, ініціатором якої виступив новий лідер ПОРП Едвард Герик. Нова політика сприяла розширенню проблематики історичних досліджень, породила прагнення до їх фактографічної вичерпності.

Під впливом радянської історіографії польські науковці невідступно дотримувалися так званої концепції про “українського буржуазного націоналізму”. Однак, як це досить часто бувало, в їхньому обґрунтуванні вони йшли власним, національно обумовленим шляхом. Саме так сталося у випадку з монографією Ришарда Тожецького³.

Ця праця присвячена аналізу політики гітлерівської Німеччини щодо українського питання. Значну увагу в ній приділено також розглядові українсько-польських відносин під час Другої світової війни. На думку польського історика, антипольські й антикомуністичні акції українського підпілля були частиною німецького плану “*Flurbereinigung*” – усунення невідгідного елементу⁴. Це твердження автор вважає одним з основних аргументів для доведення колабораціонізму ОУН і УПА.

Не виходячи за рамки загальноприйнятого погляду на дане питання, дослідник усе ж подекуди відступає від поширених тверджень і по-своєму підходив до українсько-польського конфлікту. Висвітлюючи, зокрема, антипольський терор українських націоналістів на Волині (з кінця 1942 до березня 1943 року як поодинокі вбивства, а з квітня до вересня 1943 року як “систематичну різню”), Р. Тожецький виділяє кілька факторів, що впливали на розгортання подій. Насамперед історик називає винищення гітлерівцями невідгідного населення. За словами дослідника, німецьку практику добре засвоїла українська поліція, п’ять тисяч якої в березні 1943 р. поповнили лави УПА. Далі автор наголошує на численних гітлерівських провокаціях. На його думку, найважливішими з них були набір поляків у червні 1943 р. до складу допоміжної поліції та постійне використання польських загонів для пацифікації українських сіл, а також численні випадки забезпечення польських баз самооборони зброєю. Вихваляючи співпрацю поляків з червоною партизанкою, Р. Тожецький дає їй виразно позитивну оцінку. Разом із тим учений підкреслює особливо

³ Torzecki R. *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933 – 1945*. – Warszawa, 1972.

⁴ *Ibid.* S.293.

⁵ Torzecki R. *Kwestia ukraińska*. – S. 294-296; 314-315.

вороже ставлення до цих фактів з боку українців, що опосередковано свідчило про вплив радянської сторони на загострення конфлікту⁵.

За словами історика, на українсько-польське протистояння кінця 1943 – першої половини 1944 рр. у Галичині значною мірою впливала антиукраїнська діяльність польського підпілля. На відміну від Волині, антипольські виступи на галицьких теренах мали на меті вигнати або заблокувати в містах польське населення регіону. На думку дослідника, такі дії були спрямовані на створення надійної бази українського наступу на Львів.

Серед причин українсько-польської “братовбивчої війни” Р. Тожецький виділяє такі: гітлерівська політика, заснована на принципі “поділяй і владарюй”; шовінізм українських націоналістів, що втілювався в ідеї моноетнічної держави; українсько-польські суперечності міжвоєнного періоду, які були використані нацистами у своїх інтересах⁶.

Таким чином, польському історикові вдалося швидше поставити під сумнів, аніж підтвердити концепцію, що лягла в основу книги. Питання українсько-польських відносин під час Другої світової війни постало як цілком самостійна, відокремлена від тези про український колабораціонізм, проблема.

Щось подібне спостерігаємо й у забороненій тогочасною цензурою монографії Антоні Щесняка і Веслава Шоти⁷, яка присвячена діяльності українських націоналістів та боротьбі з ними в Польщі. Намагаючись дати узагальнену політичну оцінку діяльності ОУН і УПА, польські автори чи не вперше у своїй країні на основі широкого спектру історичних фактів детально розглядають українсько-польські стосунки періоду війни як передумову боротьби “народної влади” з українським підпіллям у 1944–1945 рр. Однак фактографічна вичерпність мала сприяти не стільки об’єктивному зображенню подій у Закерзонні, скільки витворенню емпірично обґрунтованого образу українського націоналізму як злочинного, колабораціоністського й антипольського руху.

Причиною міжнаціонального протистояння в Західній Україні історики, зокрема, вважають не лише політику Польщі в міжвоєнний період, а й антипольське спрямування ОУН, яке, на думку авторів, впливало з програмних положень організації і “традицій” українсько-німецької співпраці, розпочатої нібито ще в кінці XIX ст.⁸

Події, що розгорнулися у 1943–1944 рр. на Волині та в Галичині, на переконання А. Щесняка й В. Шоти, були реалізацією плану масового знищення поляків, що відбувалася під гаслом “ліквідації неукраїнсько-

⁶ *Ibid.* S.328-331.

⁷ *Szcześniak A.B., Szota W.Z. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. – Warszawa, 1973.*

⁸ *Szcześniak A.B., Szota W.Z. Op. cit. S.11-107.*

го ненаціоналістичного елементу”. Польські історики розглядають це як своєрідне продовження індивідуального терору 1918–1939 рр.

У праці виділено три періоди “терористичної діяльності” ОУН і УПА на Волині: 1) до кінця грудня 1942 р. – напади на окремих осіб та цілі родини; 2) січень–квітень 1943 р. – напади на “переважно безборонні” поселення; 3) квітень–літо 1943 р. – напади великих груп на польські бази самооборони. Дослідники стверджують, що місцеве польське населення систематично винищувалося зі сходу на захід. При цьому, як кажуть учені, українські націоналісти фактично були знаряддям у руках німців, які вміло використовували їх у боротьбі проти радянських партизанів і поляків. Проте українські націоналісти проводили терористичні акції також і з власної ініціативи, особливо коли співпраця між поляками і більшовиками набирала загрозливих для ОУН масштабів. Саме так сталося в 1943–1944 рр. після рейду червоних партизанів по Галичині. Тоді, за словами авторів книги, розгорнулася ціла кампанія з вигнання польського населення у Польщу⁹.

Ґрунтовно висвітлюючи боротьбу з УПА на Закерзонні, А. Шесняк і В. Шота у другій частині своєї роботи детально висвітлюють українсько-польські переговори 1942–1945 рр. У праці, зокрема, розглядаються двосторонні домовленості про обопільне припинення терору, взаємовизнання належності двох держав, боротьбу з єдиним ворогом – СРСР (лютий–березень 1944 року), а також локальні угоди між УПА і ВiН про сфери впливу на Закерзонні, забезпечення там громадського порядку та військову співпрацю в боротьбі з комуністичним режимом (квітень–травень 1945 р.)¹⁰.

З огляду на цінний фактичний матеріал можна стверджувати, що робота польських істориків, попри комуністичну заангажованість, заклала основи для переосмислення радянського бачення УПА*, формування комплексного розуміння українсько-польських відносин воєнно-го періоду.

У другій половині 1970-х – на початку 1980-х рр. після відходу керівництва країни від раніше задекларованих принципів і проголошення ПОРП спрямовуючою силою суспільства на книжковому ринку ПНР відбулися своєрідні “чистки”. Дослідження українсько-польського конфлікту фактично припинилося. Навіть у роботах,

⁹ *Ibid.* S.162-188.

¹⁰ *Szcześniak A.B., Szota W.Z. Op. cit.* S.312-343.

* Ця монографія відзначається обширним фактичним матеріалом (узятим із роботи П. Мірчука й колозальної архівної бази) про УПА, її структуру та діяльність, особливо на Закерзонні. Звичайно, за мірками КПРС, це було неприпустимо і стало основною причиною конфіскації її тиражу.

присвячених боротьбі з реакційним підпіллям, лише подекуди згадувалося про діяльність УПА на Закерзонні.¹¹

Повернення до вивчення цієї проблеми відбулося щойно в середині 1980-х років. Тоді з огляду на ідеологічні прорахунки книги “Дорога в нікуди” та зміну політичної ситуації* в польську історичну науку не без втручання радянської сторони було запроваджено публіцистично-пропагандистську методику дослідження “українського буржуазного націоналізму”. Виразником даної тенденції у польській історіографії став Едвард Прус. Будучи здібним учнем тоталітарної системи, він не тільки завзято калькував радянські “зразки жанру”, але й висловлював у душі панівного режиму власний, суто польський погляд на певні історичні факти. Так, українсько-польського конфлікт, на думку цього автора, був “українською різнею” поляків, яка стала одним із етапів очищення української території від національних меншин та комуністів¹². Першим етапом даної акції, за словами Е. Пруса, була реалізація “бульбівсько-бандерівського плану “Кубло”, який передбачав здобуття Волині. Захоплення цього “польського військового осередку” планувалося з метою об’єднання перед майбутньою боротьбою проти більшовиків. Як пише дослідник, тогочасне винищення мирного польського населення на Волині характеризувалося витонченою жорстокістю.

На думку автора, від волинського кровопролиття не дуже відрізнявся й антипольський терор в Галичині, який розпочався там нібито у зв’язку з українським повстанням, аналогічним аківській “Бурі” (“Burza”). Умовою цього повстання була відсутність польського населення. У зв’язку з цим 25 лютого 1944 р. Р. Шухевич наказав пришвидши-

¹¹ Див.: Walichnowski T. *U źródeł walk z podziemiem reakcyjnym w Polsce*. – Warszawa, 1980

* З 1980 р. країну охопила затяжна соціально-політична криза. Постійні страйки, організовані опозицією “Солідарність” під гаслами повалення комуністичного режиму, спричинили введення в країні військового стану, ПОРП очолив генерал В. Ярузельський. Щоб опанувати ситуацію, уряд розпочав репресії, узяв курс на уніфікацію суспільного життя.

¹² Див.: Prus E. *Heroci spod znaku tryzuba: Konowalec – Bandera – Szuchewicz*. – Warszawa, 1985.

ти ліквідацію поляків* (начебто насправді жодних документів, які б це підтверджували, досі не знайдено – Р. Г.). Під загрозою “різні” польське населення залишало Галичину, причому німці, як безпідставно стверджує дослідник, надавали для цього залізничний транспорт¹³.

Роботи Е. Пруса не мають жодної наукової вартості. Своєю публіцистичністю, фальсифікаціями та нав’язливою нормативністю вони, однак, яскраво засвідчують стан польської історіографії в останні роки існування ПНР.

У 1989 році завершився комуністичний період в історії Польщі, протягом якого дослідження українсько-польського конфлікту було ідеологічно й національно заангажоване та безпосередньо залежало від політичної ситуації в країні. Будучи знаряддям в руках пропаганди, українсько-польське протистояння використовувалось для створення в польської громадськості негативної думки про УПА. Такі тенденції не могли не позначитись на методиці історичних досліджень. У тогочасних працях польських учених немає чіткого формулювання проблеми, хронологічні рамки її не визначені, інтерпретація проблеми обмежується загальноприйнятими комуністичними тезами.

З 1989–1990 рр. у Польщі розпочався новий період вивчення українсько-польського конфлікту. У першій половині 1990-х рр. в історичній науці відбулося переосмислення попередніх поглядів, повернення до раніше замовчуваних тем. На фоні перспективи добросусідських взаємин між незалежними Польщею та Україною питання міжнаціональних стосунків у минулому вирізняється особливою політичною та науковою актуальністю. У зв’язку з цим українсько-польське протистояння в роки війни виокремилася в самостійну дослідницьку проблему.

Однією з перших спроб перегляду комуністичного трактування діяльності Української Повстанської Армії та подій 1943–1947рр. в Західній Україні стала ґрунтовна стаття Тадеуша Ольшанського.¹⁴ У цілому заперечуючи попереднє розуміння українсько-польського протистояння, автор основною причиною трагічних подій у Західній Україні вважає відносини між двома народами міжвоєнного періоду, зокрема неадекватну політику II Речі Посполитої, яка фактично спричинила радикалізацію і “фашизацію” українського незалежницького руху. Історик також підкреслює, що безпосередньою умовою для розвитку міжетнічного конфлікту була “деструкція суспільної моральності”, яку спричинили масові вбивства й репресії під час радянської та німецької окупацій.

* При цьому нібито обіцяли за одного вбитого українця або німця розстріляти сто поляків.

¹³ Prus E. *Op. Cit.* S. 247 – 264; 302 – 306.

¹⁴ Łukaszow J. [Olszanski T.A.] *Walki polsko – ukraińskie 1943 – 1947 // Zeszyty Historyczne*, 1989. – Z. 90. – S. 159 – 199.

Початки антипольського терору УПА Т. Ольшанський пов'язує із запланованою ОУН самостійників-державників наприкінці 1942 року "деполонізацією" – вигнанням польського населення з українських земель. Як стверджує вчений, керівники українського руху хотіли таким чином заволодіти регіоном, оскільки передбачали повторення ситуації 1918 року, коли в момент падіння воюючих імперій українці й поляки знову зіткнулися у дипломатичній та збройній боротьбі.

"Деполонізація" почалася на Волині в 1943 р. Т. Ольшанський виділяє три фази українського терору: 1) поодинокі, не обов'язково політичні вбивства до грудня 1942 р.; 2) активізація у січні-квітні 1943 р. антипольських виступів і початок у березні "деполонізації"; 3) організовані напади на польські відділи самооборони з травня 1943 року.

Проаналізувавши події, що відбувалися на Волині, автор виділяє ряд факторів, що впливали на їх розгортання. Провідне місце історик відводить масштабним акціям українських селян, що великою мірою позначилося на формі проведення цих операцій. Цей факт історик пояснює, з одного боку, тим, що відділи УПА зосередилися на боротьбі з радянськими партизанами, тому значення місцевих відділів самооборони помітно зростало. З іншого боку, вчений говорить про стимул, яким для українського селянина була земельна реформа ОУН, коли в умовах аграрного "голоду" покинуті поляками землі офіційно передавалися українським власникам.

Ще одним важливим чинником польський дослідник вважає гітлерівську політику на окупованих землях. Вона сприяла загостренню конфлікту, стимулюючи, зокрема, злочинну діяльність українських та польських колаборантів, насамперед поліції.

На думку Т. Ольшанського, помітну роль у міжнаціональному протистоянні відіграли численні провокації НКВС і червоних партизанів. Адже діяльність цих структур спрямовувалась на подолання їхнього непримиренного ворога – УПА – та усунення невідгданого в майбутньому польського елементу.

Відплатні акції поляків і особливо негативне ставлення польського підпілля до ідеї української державності історик теж розглядає серед головних чинників конфлікту. Разом із упертим дотриманням польською владою принципу *status quo ante bellum* вони безпосередніми причинами протистояння, прирікаючи на невдачу всі спроби його врегулювання.

Восени 1943 р. хвиля антипольського терору перекинулася з Волині на Галичину, де досягла апогею навесні 1944 року. Основне завдання галицького українського підпілля, за словами Т. Ольшанського, полягало в нейтралізації польського військового осередку у Львові. Як зазначає автор, цього вимагали від ОУН тодішні обставини, зокрема рейд

С. Ковпака, напади польських підпільників на українські села й анти-українські акції на Закерзонні¹⁵.

Другий етап міжнаціонального протистояння – “українсько-польську війну” 1944–1947 рр. – Т. Ольшанський вважає цілком відмінним від першого. На переконання автора, ситуація в регіоні засвічила, що чи не єдиною потужною антикомуністичною силою в той час була УПА. Дослідник підкреслює, що в 1944–1945 рр. на Закерзонні польське підпілля й комуністична влада здійснили низку терористичних заходів антиукраїнського спрямування. Проте керівництво українського руху обмежилось покаранням безпосередніх винуватців терору, відмовившись від принципу колективної відповідальності задля можливості формування спільного українсько-польського фронту в боротьбі з Москвою. Це було першим кроком до порозуміння з поляками, яке навесні 1945 р. було затверджене тактичними домовленостями між УПА і ВіН. За словами Т. Ольшанського, це означало кінець протистояння національних рухів і початок спільної боротьби з комуністичним режимом у Польщі¹⁶.

Ще одним намагання переосмислити проблему українсько-польського конфлікту стала робота Збігнева Ковалевського¹⁷, яка з’явилася на початку 1990-х років.

Декларуючи свій підхід до проблеми, історик заявляє, що діяльність УПА на Волині була зумовлена ситуацією якщо не революційною, то принаймні передреволюційною, коли розпочався масовий національно-визвольний рух і боротьба проти “супервизиску” німецьких колонізаторів, яка мала чітке антигітлерівське й антикомуністичне спрямування.

З. Ковалевський переконаний, що активізацією підпілля (операція “Вахляж” 1942 р.), діяльністю поліції та співпрацею з радянськими диверсійно-партизанськими групами поляки самі спровокували українців на застосування сили. На його думку, “Волинська різня” розпочалася спонтанними нападами селян на поляків, що було своєрідним протестом проти польського соціально-економічного панування в регіоні. Дослідник пише, що командування УПА постійно стимулювало войовничі настрої селянства своїми “декретами” про передачу українцям ґрунтів польських власників та колоністів. Проте згодом, як вважає історик, ситуація набула політичного забарвлення. Щоб позбавити окупаційну владу, радянських партизанів і Армію Крайову підтримки польського населення, а також забезпечити собі вигідні позиції у майбутніх територіальних суперечках, керівництво ОУН на Надзвичайному зборі прийняло рішення

¹⁵ Łukaszow J. [Olszański T.A.]. *Op. cit.* S.159-187.

¹⁶ Łukaszow J. [Olszański T.A.]. *Op. cit.* S.187-193.

¹⁷ Ковалевський З. Польське питання у повосній стратегії УПА // Україна. Наука і Культура. – 1993. – Вип. 26-27. – С. 200-235 (вперше опубліковано в 1990 р.).

“деполонізувати” Волинь, запропонувавши полякам покинути українські землі. Однак проведений після цього антипольський терор, на думку З. Ковалевського, не можна пов’язувати лише з діяльністю ОУН і УПА. Адже у кровопролитті брали також участь радянські партизани, допоміжна поліція та різноманітні самовільні групи.

Подібним чином події розвивались і в Галичині, де, за словами вченого, нападам на польські осередки передував ультиматум – переселитись у корінну Польщу. Але, на відміну від Волині, тут основним завданням УПА було не допустити в ході аківської “Бурі” створення коридору Львів – Перемишль, щоб таким чином унеможливити повторення ситуації 1918 року¹⁸.

З. Ковалевський обстоює тезу, згідно з якою незадовго до завершення війни УПА змінила свою стратегію щодо польського питання. Дослідник припускає, що під впливом “ідейно-програмних і стратегічних ревізій” в ОУН і нової політичної ситуації 1944–1945 рр. надзвичайно зросла актуальність створення на Закарпатті польсько-українського “визвольного фронту”. Це було б найкращим способом вилучити поляків із когорта союзників СРСР у боротьбі з УПА. Саме цим, на переконання автора, можна пояснити хвилю оунівської пропаганди серед польського населення про спільність завдань, а також численні відплатні акції, спрямовані проти комуністичних і шовіністичних осередків. Такі дії українців виглядали як своєрідна декларація рішучості намірів у досягненні згоди між сторонами. Отже, українці та частина поляків уже тоді усвідомили аксіому: без незалежної Польщі не буде незалежної України¹⁹.

В обох дослідженнях польських істориків простежується прагнення докорінно переглянути попередні уявлення про українсько-польський конфлікт, виробити комплексне його розуміння “як політично актуальної, багатоманітної за причинами, учасниками й наслідками, хронологічно нерозривної історичної проблеми”.

Крах тоталітарної системи в Польщі спричинив появу й іншої тенденції у дослідженні українсько-польського протистояння. Прикриваючись тим же переосмисленням історії, ця тенденція проявилася не стільки у спростуванні комуністичних стереотипів, скільки у пристосуванні до нових суспільно-політичних умов. Відкинувши лише попередню ідеологію, прихильники цього підходу продовжили розвивати тезу про антипольськість і злочинність українського націоналізму, усю свою діяльність спрямовуючи проти реабілітації в польському суспільстві ОУН і УПА.

Однією з перших праць, написаних під таким кутом зору, був збірник “Злочини українських націоналістів проти польського населення

¹⁸ Ковалевський З. *Вказана праця*. – С. 208-209.

¹⁹ *Там само*. – С. 212-219.

Волині 1939–45 рр.”, упорядкований Юзефом Туровським і Владиславом Семашком на основі трьохсот п’ятдесяти свідчень ветеранів АК про антипольський терор на Волині. Таким чином автори хотіли покласти край намаганням української діаспори переконати світову громадськість у героїзмі ОУН і УПА.²⁰

Тенденції, що виникли у польській історіографії на початку 1990-х років, заклали основи для формування двох напрямів сучасних польських досліджень українсько-польського конфлікту. З огляду на політичну орієнтацію їх представників ці напрями можна умовно окреслити як “ліберально-демократичний” та “націоналістичний”.

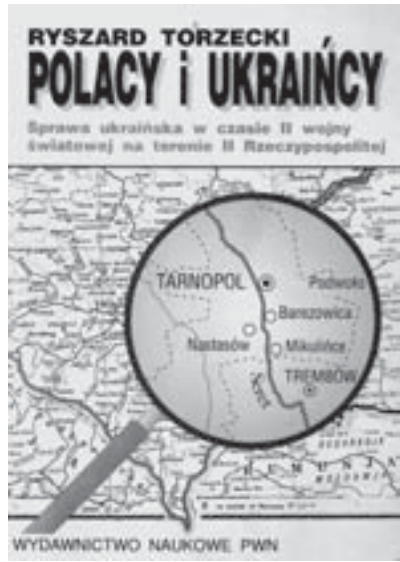
Перший напрям польської історіографії характеризується інтересом саме до проблеми українсько-польського протистояння. Дослідники цього напрямку ставлять перед собою насамперед наукове завдання: визначити й дослідити всі фактори міжнаціонального конфлікту в Західній Україні. Антипольську діяльність УПА такі вчені оцінюють як спробу вигнати поляків з Західноукраїнських земель. На думку істориків, дії українських націоналістів були зумовлені розумінням тодішньої ситуації в регіоні, прагненням, з одного боку, усунути перешкоду на шляху української визвольної боротьби, а з іншого, забезпечити майбутню українську державу від можливих претензій з боку поляків. Дослідники даного напрямку надзвичайно важливого значення надають фактові українсько-польського порозуміння в 1945 р., який екстраполюють на стан сучасних відносин між двома народами як беззаперечний аргумент на користь міжнаціонального примирення та порозуміння. Прихильниками цього напрямку є переважно працівники науково та освітніх установ.

На відміну від “ліберально-демократичного”, представники “націоналістичного” напрямку зосереджують свою увагу на проблемі антипольського терору УПА. Налаштовані патріотично, вони вважають своїм першочерговим обов’язком не допустити реабілітації українських націоналістів, прагнуть представити діяльність УПА як злочин проти цивільного польського населення в роки війни, підкріплюючи свої заяви програмою ОУН(б), де нібито йшлося про винищення всіх поляків Західної України. Характерною рисою напрямку є постійні заклики до української сторони, – засудити діяльність УПА та покаятися за вчине. Цей напрям представляють ветерани АК та поляки – колишні мешканці Волині та Галичини, учасники „кресових” товариств²¹.

До середини 1990-х років відбувалося становлення обох напрямів польської історіографії українсько-польського протистояння.

²¹ Дашкевич Я. Для кого дорога до нікуди? Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України // Україна. Наука і культура. 1993. Вип. 26 – 27. С. 53 – 73.

У цей час особливу пошукову активність проявив підтримуваний польським еміграційним осередком у Лондоні “націоналістичний” напрям. У 1992 році ним було започатковано видання журналу “На рубежі”, в якому публікувалися українофобські розвідки В. Семашка, Е. Пруса, В. Поліщука про ідеологічно обгрунтоване винищення „бандерівцями” польського населення “Кресів”. Робилася спроба документації польських жертв злочинів українських націоналістів, з використанням часто не перевірених і сфальсифікованих даних. Під його егідою також видавалися численні спогади, публіцистична і художня література про події на Волині та в Галичині, серед якої домінували пасквілі Е. Пруса з притаманним перекичуванням своїх позавчорашніх концепцій про злочинність УПА²².

Інакше ситуація склалася на “ліберально-демократичному” фронті вивчення українсько-польського конфлікту. У 1993 році з’явилася перша монографія про українсько-польські стосунки під час Другої світової війни, автором якої був Р. Тожецький²³. Вона стала яскравим прикладом перегляду власних переконань, продиктованих комуністичною системою, а також надійним орієнтиром та основою для подальшого вивчення проблеми.

Повністю заперечуючи радянське бачення міжетнічного протистояння в Західній Україні, дослідник пропонує досить оригінальне розуміння тих подій. Він розглядає ставлення українців до поляків у контексті українського визвольного руху. Історик, зокрема, вважає, що боротьба ОУН і УПА з гітлерівським і сталінським режимами – це не що інше, як прагнення засвідчити перед світовою громадськістю, що в Західній Україні ще з 1918 року діють сили, діяльність яких спрямовані на здобуття української державності. Р.Тожецький переконаний, що територіальна цілісність майбутньої держави прямо залежала від наявно-

²² Див напр.: Prus E. *Bluff XX wieku*. Londyn, 1992; Idem. *UPA armia powstaccza czy kurenie rizinowy?* Wrocław, 1994 та ін. (див. докл. Korman A. *Op. cit.* S.117).

²³ Torzecki R. *Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. Warszawa, 1993.

сті там польського населення. Саме тому, пише автор, з одного боку, можна говорити про антипольські акції, як про спонтанний рух селян, які під впливом оунівської пропаганди розпочали боротьбу за соціальну справедливість. З іншого ж боку, просто необхідно визнати, що діяльність УПА мала на меті усунути поляків із Західноукраїнських теренів хоч би для того, щоб згодом перейти до відкритої боротьби з радянською владою, а у випадку післявоєнного плебісциту довести приналежність “Кресів” до майбутньої української держави.

Описуючи конкретні факти терору на Волині, вчений стверджує, що вирішальним моментом у розвитку кривавих подій став перехід до лісу української поліції. Це, по-перше, підвищило боєздатність бандерівських відділів і дало змогу застосувати досвід етнічних чисток, набутий під час винищення євреїв. По-друге, такі дії українців спонукали поляків масово вступати у поліційні загони, діяльність яких постійно загострювала ситуацію. Автор наголошує, що хоча і можна припускати спланованість антипольського терору, проте слід мати на увазі, що упівці мали на меті не знищити, а лише вигнати поляків.

Як вважає історик, на розгортання конфлікту в Галичині вплинув у першу чергу рейд С. Ковпака, бо саме він дезорганізував ситуацію в Прикарпатті й зумовив створення Української Національної Самооборони – тієї сили, яка й розпочала антипольські виступи. Українсько-польське протистояння, що розгорнулося тут на початку 1944 р., дослідник пов’язує з прагненням обох сторін заволодіти стратегічною базою навколо Львова. Р. Тожецький переконливо доводить, що всі спроби порозуміння між українським і польським підпіллям були нереальними, оскільки ініціативи проведення двосторонніх переговорів носили виразно тактичний характер, особливо з боку поляків. Маючи підтримку уряду й місцевого польського населення, польська сторона наполягала на відновленні довоєнних кордонів Польщі. Крім того, поляки змушені були піти на переговори, бо за тодішніх обставин просто не могли виступити проти більшовиків.

Р. Тожецький наголошує, що у 1943–44 рр. між собою зіткнулися український та польський націоналізми, проте відповідальність за “братовбивчу війну”, що згодом розгорілася, історик покладає все-таки на ОУН і УПА, які, на його думку, могли припинити кровопролиття, але не зробили цього. У терорі проти цивільного населення вчений також звинувачує командування армії та особисто Р. Шухевича як людину, яка звикла до силового вирішення проблем і не зупинилася перед застосуванням насильства щодо мирних людей²⁴.

З появою праці Р. Тожецького завершився перший етап розвитку сучасних польських досліджень українсько-польського конфлікту пе-

²⁴ *Torzecki R. Polacy i ukraińcy... S. 236-326.*

ріоду Другої світової війни. Слід зазначити, що в першій половині 1990-х років одночасно з переосмисленням комуністичної концепції історичної науки відбулося становлення альтернативних за своєю суттю тенденцій і напрямів вивчення проблеми, було започатковано діалектику їх подальшого співіснування.

Початок наступного етапу в розвитку сучасної польської історіографії припав на 1997 рік, рік відзначення п'ятдесятої річниці акції “Вісла”. Своїми науковими пошуками (в основному*, публікаціями Євгена Місила²⁵) українська меншина Польщі викликала поживання у процесі вивчення українсько-польського протистояння. Українські дослідники доводили, що переселення українців Закерзоння та операція “Вісла” були репресіями, злочинами польського комуністичного режиму проти місцевого українського населення. Ці твердження часто використовувались для підкреслення нетолерантного ставлення сучасного польського суспільства і влади до українців.

Спроби української меншини поглиблювати свої історичні пошуки відразу ж викликали протидію з боку польських націоналістів. Використовуючи сприятливі обставини, “українська інтервенція”, як шовіністично налаштовані поляки називали висновки українських дослідників, мала на меті реабілітувати діяльність УПА в Польщі і – що найгірше – звинуватити польську державу й народ у злочинності. Щоб відвернути небажані для репутації Польської держави наслідки та відновити “історичну справедливість”, необхідно було спростувати українські аргументи. Проте представники націоналістичного напрямку не знайшли нічого кращого, як висунути українській стороні контробвинувачення у запланованому ОУН і УПА винищенні в 1943 році польського населення Волині. Обґрунтувати цю думку взялися Союз воїнів АК та осередок “КАРТА” – чи не єдині в “націоналістичному” напрямі структури, що мали певний досвід наукової діяльності та користувалися значним авторитетом у суспільстві. Незабаром побачила світ монографія Владислава Філяра²⁶ – перший результат їх праці.

Детально проаналізувавши антипольські акції на Волині, дослідивши їх перебіг і тактику проведення, В. Філяр дійшов висновку, що метою цих заходів було винищення польського населення. Твердження польського автора ґрунтується, перш за все, на подіях 11 липня

* Серед інших видань варто виділити документальні збірки: Siwicki M. *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*. – Warszawa, 1994. – Т.1-3.; Drozd R. *Ukraińska Powstańcza Armia*. – Warszawa, 1998.

²⁵ Див. – Akcja “Wisła” / Dokumenty oprac. E. Misyło. Warszawa, 1993; Misyło E. *Repatriacja czy deportacja*. – Warszawa 1996.

²⁶ Filar W. „Burza” na Wołyniu. Z dziejów 27 Wołyńskiej dywizji Piechoty Armii Krajowej. – Warszawa, 1997.

1943 року в Ковельському, Горохівському і Володимирівському повітах, коли загони УПА і самооборонні кущові відділи провели масову “різню і знищення” поляків. Дослідник вважає, що цей захід був, поперше, наслідком ідеологічно обґрунтованого негативного ставлення ОУН до поляків ще з міжвоєнного періоду, а по-друге, прямим виконанням наказу “Клима Савура” про ліквідацію місцевого польського населення.

Саме на останньому автор і будує свою концепцію про планове вищення поляків. Відомості про цей наказ В. Філяр отримав із кримінальної справи Юрія Стельмашука-“Рудого”, командуючого ВО “Турів”, яка міститься в архіві СБУ Волинської області. Польський автор, зокрема, спирається на його свідчення про усний таємний наказ Д. Клячківського-“Клима Савура” ліквідувати польський елемент у регіоні, а також на лист “Рудого” до М. Лебеда щодо виконання цього розпорядження. Крім того, дослідник наводить цілий ряд звітів повстанських командирів, німецької адміністрації та радянських партизанів про здійснені впродовж літа 1943 року напади на польські осередки.

Доповнивши наведені факти ставленням до подій на Волині з боку гітлерівців, червоних партизанів і польського підпілля, В. Філяр робить висновок, що УПА свідомо спрямовувала свою діяльність проти цивільного польського населення. Більше того, ліквідації поляків упівці, за словами дослідника, надавали очевидну перевагу перед боротьбою з окупантом²⁷.

Теза про спланованість “волинського терору” стала ключовою в запереченні українських аргументів про злочинність операції “Вісла”. Саме ж заперечення було остаточно сформульоване у виданому за редакцією того ж В. Філяра збірнику “Перед акцією “Вісла” була Волинь”. У ньому, зокрема, зазначалося, що волинські події – це одностороння ідеологічно обґрунтована акція ОУН, спрямована на винищення поляків – мешканців українських етнічних землях. На відміну від неї операція “Вісла” була “нормальним міждержавним актом”, що, крім усього іншого, був зумовлений діяльністю самої УПА у Закерзонні. Це був історичний аспект заперечення. Проте не менш важливим був інший його аспект – політичний. У процесі діалогу поляки мали намір домогтися від української сторони визнанням й засудженням злочинів ОУН та УПА²⁸.

Процес контраргументації, що розгорнувся під впливом відзначення річниці акції “Вісла”, породив у Польщі нову тенденцію дослідження українсько-польського конфлікту. Її суть полягала у вивченні антипольських акцій УПА, завданням якого було переконати українських науковців та

²⁷ Filar W. „Burza” na Wołyniu...S.46-77.

²⁸ Filar W. Rozważania i polemiki w sprawie operacji “Wisła”// Przed akcją “Wisła” byli Wojacy / Oprac. red. W. Filar. Warszawa, 2000 (1997). S.126-137.

громадськість у тому, що “злочини” українських націоналістів спричинили операцію “Вісла”. Антипольську діяльність УПА поляки використовували для виправдання насильницького переселення українців у 1947–1948 рр. Яскравим виявом такої тенденції і важливою подією у розвитку не лише польської, але й української історіографії стали спільні семінари “Україна – Польща: важкі питання”, проведені у 1997–2000 роках.

На перший погляд, перед учасниками цього форуму ставилися цілком наукові завдання: об’єктивно та комплексно вивчити проблему українсько-польських відносин періоду Другої світової війни; віднайти в українській та польській історичній науці спільні й відмінні позиції щодо окремих аспектів даної проблеми; подолати (бодай частково) обопільні стереотипи та упередження. Результати співпраці українських і польських науковців знайшли відображення в численних матеріалах, присвячених питанню українсько-польського конфлікту й особливо антипольському терору в роки Другої світової війни²⁹.

Проте остання зустріч істориків³⁰ виявила справжні наміри польської сторони щодо цих семінарів. Зосередивши увагу вчених на антипольських акціях УПА як непорівнянних із їх наслідком – операцією “Вісла”, організатори семінарів Союз воїнів АК і осередок “КАРТА” прагнули нав’язати українській стороні власне розуміння проблеми міжнаціонального протистояння і тим самим спонукати її до засудження “злочинної” діяльності українського націоналістичного руху щодо польського населення. При цьому польська сторона сподівалася вивести акцію “Вісла” за межі історичного аналізу та суспільної оцінки, щоб таким чином уникнути небажаних для репутації Польської держави наслідків.

У 1997 р. активізувалися дослідження “ліберально-демократичного” напрямку польської історіографії. Трактуювання “Волинського терору” як основної причини операції “Вісла” представники напряму вважали фактичною реабілітацією комуністичного режиму. На думку цих дослідників, такий погляд на тогочасні події не лише політично не коректний, але насамперед історично не виправданий з огляду хоча б на його поверховість.

²⁹ Див. – Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II-IV міжнародного семінару істориків „Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” / Від. ред. М.Кучерена. Варшава, 1998, 1999. – Т. 1-2; Т. 3; Т. 4.; Polska – Ukraina: trudne pytania. Materiały V; VI; VII; VIII; międzynarodowego seminarium historycznego “Stosunki polsko – ukraińskie w latach II wojny światowej” / Oprac. red. R. Niedzielko. Warszawa, 1999 – 2001. Т. 5.; Т. 6.; Т. 7.; Т. 8.

³⁰ Див. – Mazur G. Problemy przesiedlenia polaków z Ukrainy i Ukraińców z Polski w latach 1945 – 1946 // Polska – Ukraina. 2000 Т. 8. S. 15 – 57; Jasiak M. Geneza i przebieg akcji “Wisła” // Ibid. S. 111 – 159; Pałski Z. Polityczne, ekonomiczne i narodowościowo – demograficzne następstwa operacji “Wisła” // Ibid. S. 188 – 204.

³¹ Motyka G., Wnyk R. Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA w latach 1945 – 1947. – Warszawa, 1997.

Такий підхід до проблеми вперше проявився у монографії Гжегожа Мотики і Рафала Внука³¹. Всупереч традиції, що склалася в польській історіографії, автори зосереджують свою увагу не стільки на проблемі збройного конфлікту, скільки на спробах його розв'язання. При цьому вони досить докладно висвітлюють українсько-польське протистояння в Західній Україні. На думку істориків, для того щоб унеможливити повторення подій 1918 р. й уникнути подальших труднощів у боротьбі за незалежність, керівництво ОУН наказало полякам під страхом смерті покинути українські землі до червня 1943 року. Щоб пришвидшити відхід поляків з української території, в березні 1943 р. було розпочато “плановий обмежений терор”. Але під впливом певних обставин (зокрема, як припускають учені, внаслідок діяльності радянських партизанів) ситуація на Волині вийшла з-під контролю. Розпочались масові вбивства, а 11 липня 1943 р. у 167 місцях одночасно відбулася “генеральна розправа” над поляками. Це, безперечно, викликало паніку серед польського населення. Поляки поповнювали ряди партизанів, допоміжної поліції, почали організовувати відділи самооборони. Таким чином, підкреслюють дослідники, “невиважені дії” служби безпеки ОУН і загонів УПА спровокували поляків на “криваву контракцію”.

На Галичині, за словами істориків, антипольські заходи проводилися більш організовано. Використовуючи бази у Карпатах і на Тернопільщині, українські націоналісти хотіли оточити Львів, де був розташований “польський підпільний табір”. Як вважають історики, саме для того, щоб позбавити місто зв'язку з корінною Польщею, у березні–червні 1944 р. у північних повітах Закерзоння УПА вступила у збройну боротьбу з відділами АК, які наступали на українські села³².

Г. Мотика і Р. Внук наголошують, що в кінці Другої світової війни виникла реальна можливість для досягнення українсько-польського порозуміння. З огляду на нову політичну ситуацію дві антикомуністичні сили – УПА і БіН – уклали тактичні угоди про співпрацю. У стосунках двох народів наступила нова ера: український і польський національні рухи стали союзниками в боротьбі проти комуністичного режиму. Отже, для справи незалежності обох народів попередні суперечності вже не мали такого принципового значення³³.

Подібне бачення проблеми засвідчує й монографія Г. Мотики³⁴, яка з певними уточненнями в основному повторює попередні тези про конфлікт в Західній Україні. Так, у даній роботі теж говориться про “плановий обмежений терор” ОУН і УПА на Волині. Але тепер ці дії

³² *Ibid.* S. 53-66.

³³ *Motyka G., Wnuk R. Pany i rezuny.* S. 86-130.

³⁴ *Motyka G. Tak było w Bieszczadach: Walki polsko – unaickie w latach 1943 – 1948.* Warszawa, 1999.

українських націоналістів розглядаються і як спосіб залучити народні маси до визвольної боротьби³⁵.

На відміну від попередньої роботи, у праці Г. Мотики детально описано міжетнічне протистояння у південно-східній Польщі. Автор вважає, що події, які розгорнулися там у 1943–1948 рр., були, з одного боку, спричинені регіональними особливостями українсько-польських стосунків під час війни (наприклад, обмеження польською владою діяльності українських громадських організацій чи активна співпраця українців з німецькою окупаційною адміністрацією тощо). З іншого боку, на ситуацію в південно-східній Польщі впливали події на Волині та Галичині. На думку Г. Мотики, антипольський терор на Закерзонні (осінь 1943 р.) та бої між українським та польським підпіллям на Люблінщині (січень–березень 1944 р.) були, відповідно, наслідками “Волинської різни” та спроби поляків створити в ході операції “Буря” коридор до Львова.

У цій монографії, як і в попередній, підкреслюється, що у 1945 р. завершився період гострого протистояння між українським та польським національними рухами. З цього часу УПА розпочала боротьбу проти комуністичного режиму в Польщі, а не проти польського населення, на відміну від самих поляків, які продовжували свій терор проти українців, та польських комуністів, які під приводом боротьби з українським націоналістичним підпіллям провели в 1947 р. депортацію невинного українського населення³⁶.

Після відзначення річниці акції “Вісла” теза про запланованість “Волинського терору” стала рушійною для подальшого розвитку польської історіографії. Це твердження польські націоналісти широко використовували у своїх намаганнях звинуватити ОУН і УПА в злочинах проти мирного населення. Та цього було недостатньо для остаточного

³⁵ Ibid. S. 110-131.

³⁶ Ibid. S. 146-267; 442-443.

засудження українського націоналізму, адже кожне серйозне обвинувачення потребує документального підтвердження. Саме тому поляки знову взялися за збір документальних свідчень антипольського терору. У 2000 році за редакцією Владислава і Єви Семашків було видано грандіозний (як за змістом, так і за обсягом та оформленням) збірник “Геноцид, здійснений українськими націоналістами проти польського населення Волині 1939–1945.”

Використовуючи солідну документальну базу, автори публікації прагнули довести геноцидний характер антипольських акцій УПА*. У першому томі за хронологічно-географічним принципом детально (на основі 1686 свідчень, архівних матеріалів та інших джерел) описувались “акти українського терору”. У другому було подано авторську інтерпретацію тих подій, а також підрахунок польських жертв, відомості про виконавців чистки та ряд документів.

Однак, викладаючи своє розуміння проблеми, упорядники одразу ж поставили під сумнів усю академічність своєї збірки. Приміром, вони цілком безпідставно стверджують, що антипольський терор був частиною ширшого плану, нібито ухваленого на III Конференції ОУН. Згідно з ним, українські націоналісти під гаслом “Україна чиста як шклянка води” збиралися ліквідувати на українській землі всіх “займанців”: спершу євреїв, потім поляків і насамкінець усіх інших (росіян, чехів і т. д.). При цьому Владислав і Єва Семашки виділяють такі періоди “українського геноциду”: 1) вересень–жовтень 1939 року – напади на польських вояків і поселенців; 2) 1941–1942 рр. – убивства поодиноких осіб з метою виявити реакцію поляків і використати їхню протидію в антипольській пропаганді; 3) 1943 р. – “період біологічної ліквідації польського населення”; 4) 1944–1945 рр. – спроба поновити винищення поляків, яка наштотувхнулась на протидію радянської влади³⁷.

У цілому, даний двотомник став яскравим свідченням польського українофобства. Жаль за “Кресами” та хворобливий шовінізм штотувхнули дослідників на неприйнятну для науки стежку фальсифікації й перекручення фактів минулого. Слід, проте, зауважити, що аналізоване видання стало підсумком тривалого збирання свідчень “української різні” й донедавна вважалося найґрунтовнішою роботою в галузі дослідження українсько-польського конфлікту.

* Концепцію „українського геноциду” в передмові до роботи “обґрунтував” Р. Шавловський. Зокрема він виділив сім відмінностей українського геноциду від німецького та радянського. Серед них такі, як прагнення цілковитого знищення населення, застосування при цьому найжорстокіших тортур (згідно з традиціями Хмельниччини і Коліївщини) тощо.

³⁷ Siemaszko W., Siemaszko E. *Ludobijstwo dokonane przed nacionalistow ukrainskich na ludnosci polskiej Woynia 1939 – 1945*. Warszawa, 2000. T. 2. S. 1008–1108.

Спроба за допомогою документів обґрунтувати “злочини” українських націоналістів завершила другий етап вивчення українсько-польського конфлікту в Польщі, який виразно засвідчив діалектичний зв’язок між напрямками польської історичної науки. Щодо подій на Волині, то в цілому для досліджень цього періоду властиве не стільки засудження їх, скільки намагання аргументувати провідну в польській історіографії тезу про спланованість антипольського терору на Волині.

Відзначенням у 2003 р. 60-ої річниці трагічних подій на Волині розпочався третій етап вивчення українсько-польського протистояння в Польщі. Сьогодні в науці виразно проявився тільки “ліберально-демократичний” напрям польської історіографії*.

У кінці 2002 р. побачили світ праці провідного дослідника цього напрямку Г. Мотики³⁸, які відображають якісний злам у сучасних польських дослідженнях. Уважаючи всі дотеперішні концепції про антипольські акції УПА недостатніми, історик пропонує розглядати проблему українсько-польських стосунків у зв’язку з питанням про українське національне повстання в роки війни. Учений припускає, що в лютому 1943 року під впливом дезертирства української поліції (через можливість більшовицьких арештів) Дмитро Клячківський розпочав широкомасштабний виступ проти гітлерівців і червоних партизанів, хоч це й суперечило рішенням III Конференції ОУН про перехід до партизанської боротьби та вичікування слушного моменту для повстання. З метою створення сприятливих умов для боротьби українці вирішили усунути “небажаний елемент” – тих, на кого могли опиратися німці чи більшовики. Оскільки поляки теж могли підтримати антиукраїнські дії ворога, десь у червні 1943 р. “Клим Савур” видав “офіційний” наказ про їх ліквідацію. За словами історика, наказ було виконано 11 липня того ж року в ході небаченої за своїми масштабами акції.

Антипольська акція в Галичині, як вважає Г. Мотика, почалася після дискусії в ОУН щодо національного повстання. Усвідомлюючи можливість повторення ситуації 1918 року і враховуючи досвід Волинської операції, українці вже восени 1943 р. стали нападати на актив польського підпілля. У лютому 1944 р. з огляду на схильність поляків до співпраці з наступаючими більшовиками Центральний провід розпорядився усунути польське населення. Полякам наказували переселитися на етнічні землі; у разі непослуху українські бійці мали ліквідувати чоловіків (автор наголошує, що в усіх наказах суворо заборонялося вбива-

* „Націоналістичний” напрям натомість, зосередився на пов’язаних з осудженням ОУН і УПА, пропагандистській та політичній діяльності в Польщі та Україні.

³⁸ Див. її скорочений варіант – Мотика Г. Антипольська акція ОУН і УПА // *Волинь 1943. Боротьба за землю ?? „Г”*. Квітень 2003. – №28. – С. 31-47.; Мотика Г. Польська реакція на дії УПА: масштаб і перебіг каральних акцій // *Там само*. – С. 48-56.

ти жінок, дітей і старших) та спалити майно. Проте вже восени 1944 р. антипольські акції були припинені; терор застосовувався лише проти тих, хто співпрацював з НКВД. Такі дії української сторони дослідник пояснює тим, що керівники українського національно-визвольного руху розуміли: настав час об'єднатися з поляками для боротьби зі спільним ворогом – СРСР³⁹.

Щодо польських акцій проти українського цивільного населення, то вони, за твердженням Г. Мотики, мали здебільшого попереджувальний і каральний характер. Залежно від регіону вони відрізнялися масштабом і кількістю учасників. Наприклад, на Волині це були відплатні напади на найближчі українські села. Їх проводила польська допоміжна поліція, відділи самооборони й АК, а також загони червоних партизанів, сформовані з поляків. Найбільші антиукраїнські акції відбулись на Закерзонні. На думку історика, тамтешній терор польського національного підпілля та комуністичної влади пройшов еволюцію від винищення української інтелігенції восени (1942-1943 рр.) до “антиукраїнської офензиви” в Грубешівському й Томашівському повітах (березень 1944 р.) та масових убивств українців Надсяння (весна-літо 1945 р.).⁴⁰

У своїх останніх роботах Г. Мотика намагається синтезувати провідні концепції обох напрямів польської історіографії, аналітично осмислити проблему антипольського терору на Волині, його причини й наслідки (польську реакцію), створити “наближений” до об'єктивного образ тих подій, щоб таким чином спонукати українців до офіційного засудження діяльності ОУН і УПА.

Отже, сучасні польські дослідження українсько-польського конфлікту пройшли три етапи розвитку. За цей час відбулося становлення проблеми, розпочато її фактографічне й аналітичне опрацювання. “Ліберально-демократичний” і “націоналістичний” напрями історіографії, що сформувалися у процесі дослідження українсько-польських стосунків під час Другої світової війни, засвідчують діалектичність і політичну актуальність вивчення цієї теми у сучасній Польщі.

Завершуючи характеристику польської історіографії українсько-польського збройного конфлікту часів Другої світової війни, можна зробити деякі узагальнення.

По-перше, слід підкреслити, що в Польщі висвітлення українсько-польських стосунків завжди відбувалося під впливом суспільно-політичної ситуації в країні. Так, політичні зміни у Польській Народній Республіці безпосередньо позначилися на польській історіографії, у зв'язку з чим можна виділити три періоди розвитку досліджень

³⁹ Мотика Г. Антипольська акція... – С. 31-45.

⁴⁰ Мотика Г. Польська реакція... – С. 48-55.

українсько-польського конфлікту. Сучасна політична ситуація в державі сприяла виокремленню теми міжнаціонального протистояння в Західній Україні, а також формуванню двох напрямів її вивчення.

Характерною рисою польської історіографії є національно заангажований підхід до проблеми. Це, зокрема, виявилось у трактуванні українсько-польського конфлікту як епізоду суто польської історії; у зосередженні уваги на антипольському терорі УПА та вимаганні від українців засудити його; у відсуненні питання про антиукраїнську діяльність польського підпілля на задній план, а також у моралізаторському та емоційно забарвленому стилі подання матеріалу; використанні джерел, достовірність яких викликає сумнів (спогади, свідчення очевидців, твори художньої літератури тощо).

Водночас необхідно відзначити, що саме в Польщі було розпочато професійне вивчення українсько-польського конфлікту. Польські історики першими ґрунтовно дослідили й проаналізували факти міжнаціонального протистояння (насамперед у Закерзонні), розробили його періодизацію, зібрали й опрацювали значну кількість польських історичних джерел і виробили кілька альтернативних методик дослідження проблеми.

При цьому слід зауважити, що польським ученим не завжди вдається абстрагуватись від власних переконань, що заважає їм об'єктивно інтерпретувати українсько-польське протистояння в роки війни. Відповідно до політичної орієнтації дослідників у сучасній польській історіографії можна виділити “ліберально-демократичний” і “націоналістичний” напрями дослідження цієї проблеми.

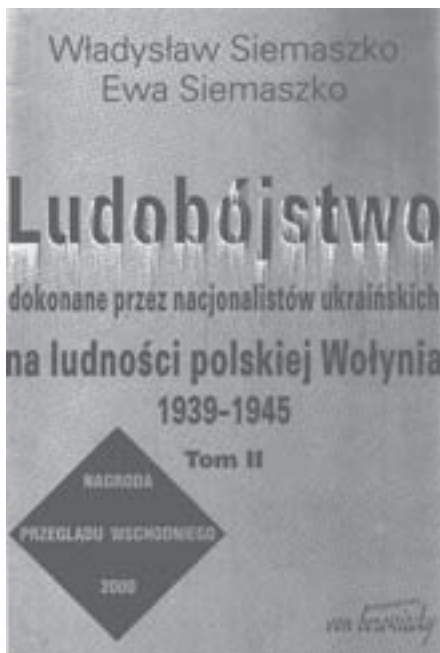
Українські історики, безперечно, повинні враховувати вагомий доробок польських колег у вивченні даної теми. Особливо сьогодні, коли вітчизняна історіографія українсько-польського конфлікту перебуває на початковій стадії свого розвитку. Необхідно визнати, що польська сторона значно випереджає нас в опрацюванні цієї проблеми. Проте не варто забувати, що польські дослідники представили лише власне, і далеко не повне бачення цієї складної історичної мозаїки подій. Попереду ще багато роботи, пов'язаної як зі збиранням і систематизацією фактографічного матеріалу, так і з його аналітичним осмисленням.

Сподіваємося, що праця істориків допоможе українцям тверезо осмислити минуле і вони нарешті перестануть соромитися своїх батьків і дідів та вибачатися за їхні вчинки перед своїми сусідами. Адже попередні покоління зробили все для того, щоб наше майбутнє було щасливим.

Українці й поляки повинні будувати майбутні взаємовідносини на основі дружби і взаємоповаги. Для цього обидва народи повинні забути давні суперечки і залишити історію історикам, а не роз'ятрювати давні рани і тим самим розпалювати нову ворожнечу.

Ігор МАРЧУК

Semaszko W. Semaszko E.
Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów
ukraińskich na ludności polskiej Wołynia
1939-1945.
Warszawa, 2000. T. I. s. 1 – 1000; T. II. s. 1001-1440.

Під таким претензійним заголовком (у деяких працях трапляються ще гучніші назви: “масові мордування”, “етноцид”, “геноцид” або ж “екстермінація польського населення на Волині”) польські дослідники підсумовують свої тривалі дослідження цього контроверсійного питання, подаючи у книзі не лише власну інтерпретацію українсько-польського конфлікту, але й численні документи, свідчення та спогади учасників тих подій.

Саме дослідження розпочалося в 1984 році за активного сприяння Товариства жовнівів 27-ої Волинської дивізії АК. У 1990 р. з’явилася книга Йозефа Туровського і Владислава Семашка (“Zbrodni nacjonalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939-1945”).

“Злочини українських націоналістів щодо польського населення, скоєні у 1939-1945 рр. на Волині”, що була своєрідим підсумком першого етапу досліджень.

Дивує період, обраний за предмет дослідження. Якщо взяти до уваги те, що автори намагаються фіксувати всі акти терору (побиття, грабунки, образи, погрози, обмеження свободи, підпали, замахы, вилучення майна, здачу контингентів і т. д.), то чому обмежилися Другою світовою війною? Може, треба було почати ще з 20-х рр. XX століття, адже тоді теж були підпали, грабунки, побиття. Тобто, вже у самій назві монографії відчувається штучне розширення меж польсько-укра-

їнського конфлікту на Волині у 1943-44 роках до масштабів Другої світової. Мабуть, авторам сподобалась думка про те, що волиняки та поліщуки були “п’ятою колоною” у розгромі II-ї Речі Посполитої у 1939 році, хоч і боролись у лавах польської армії за незалежність Польської держави. Варто нагадати польським історикам і про події у Карпатській Україні 1938-1939 років, коли польська резидентура другого відділу Генерального Штабу під кодовою назвою “Ральф” та експозитура № 2 у Львові організовували вбивства свідомих українців і створювали спеціальні групи, які під виглядом вояків “Карпатської Січі” займалися грабунками й убивствами з метою дискредитації українського національно-визвольного руху. До складу таких груп зараховували тільки поляків, які мешкали у містах Стрий, Сколе, Дрогобич, добре володіли українською мовою і знали побут та звичаї гуцулів, бойків, лемків. У фондах Особливого архіву в Москві можна знайти докладну інформацію про діяльність цих загонів включно з оперативними картами місцевості, де чинилися злочини. Можливо, поляки використовували цей досвід і на Волині.¹

Незрозуміла позиція авторів у висвітленні подій 17 вересня 1939 р. – 22 червня 1941 р., коли Волинське воеводство стало частиною УРСР. У той час усіма репресіями керували карально-репресивні органи НКВС, а не мирне українське населення, яке зазнало не менших репресій, ніж поляки. Навряд чи варто звинувачувати українців у тому, що вони радо вітали прихід військ Червоної Армії чи служили в міліції та інших радянських установах: після польського панування будь-яка інша влада здавалась людям кращою (як у приказці: “хоч гірше, аби інше”). Немає сенсації й у тому, що українці масово доносили на поляків. Поляки, напевно, займалися цим не менше. У цьому плані теза шановних авторів виглядає малоперекожливо і ставить під великий сумнів достовірність багатьох свідчень, цитованих в обох томах монографії.

Як основне джерело упорядники використали повідомлення-реляції поляків, що підриває довіру до багатьох відомостей, уміщених у цій праці. Спогади – річ дуже суб’єктивна, тому історики звертаються до них лише як до допоміжного джерела. На жаль, автори цього солідного дослідження все зробили навпаки. Це видно вже з того, що зі сторінки на сторінку мандрують твердження, ніби українці юрбами ходили під польськими будинками, наспівуючи: “Смерть, смерть ляхам, смерть. Смерть московсько-жидівській комуні”, а в кінці літа – восени 1941 року в багатьох місцевостях вивішували плакати з закликами нищити поляків, жидів, москалів. Автори не наводять ні тексту такого плакату, ні його

¹ Поровчук В. Документи колишніх польських спецслужб розсекречено // “Волинь”. – 7 червня 2002 р.

зовнішнього вигляду, лише перераховують села і містечка, де він з'являвся. Але ж відомо, що всі оголошення в той період друкувалися і затверджувалися німецькою окупаційною владою і походили саме з її середовища, що можна перевірити, переглянувши відповідні архівні фонди, які в українських архівах так і називаються – “окупаційні”. Отже, твердження польських істориків є більш ніж сумнівним.

У I-му томі автори подають короткий інформаційний огляд Волинського воєводства у 30-их рр. XX ст. і наводять статистичні дані про чисельність польського населення з 1931 до 1942 року. Особливо цікавими є відомості за 1942 рік, узяті з Архіву новітніх актів (Archiwum Akt Nowych). Але використання адміністративно-територіального поділу ще 1930-их рр. не дає можливості їх належним чином перевірити, оскільки в українських архівах ці данні даються порайонно, згідно з тогочасним адміністративно-територіальним устроєм. Викликає певні застереження інформація про населення міста Рівне: “До 1941 р. в місті проживало близько 43% жидів. Іншу частину мешканців становили поляки (40%) і українці (всього 17%)”. За даними документів, на 1 жовтня 1941 року у Рівному проживало 36550 чоловік; із них польської національності – 8706 чоловік, тобто лише 23,8%, а не 40%, як вказують автори. Українців у місті справді проживало всього близько 16%.² Очевидно, що питання чисельності польського населення на Волині у 1942-43 рр. залишається відкритим і вимагає ґрунтовного вивчення.

Так само з легкої руки авторів до винятково польських потрапили деякі українські села й хутори, – наприклад, колонія Юзефівка, Любомирка, Старокорецькі хутори у Корецькій гміні, хутір Труди у Степанській гміні (до речі, у 1940 році там переховувався Тарас Дмитрович Боровець – “отаман Тарас Бульба”, якого автори охрестили Максимом Боровцем), – де переважало українське населення.

На жаль, Владислав і Єва Семашки якось “забули” про злочинність, для якої війна – це відсутність правосуддя і можливість приховати свої злочини у вирі бойових дій та каральних акцій. Зрозуміло, що частина польського населення стала жертвою саме кримінальних злочинців, яким було все одно кого вбивати чи грабувати. Та це не привід називати їх українськими націоналістами.

Крізь усю монографію проходить червоною ниткою твердження, що ні польське підпілля, ні шуцмани, ні мирне населення не чинили жодних відплатних акцій щодо українського населення, поводитися тактовно і відбивались від банд бульбівців і бандерівців. Ось цитата зі с. 808: “У травні 1943 року німці завербували молодих поляків... (у Сарнах) до відділу Schutzmannschaften і, озброївши їх, спрямували проти українських на-

² Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), фонд Р-33, оп.1, спр.355, арк.2.

ціоналістів і радянських партизанів... Schutzmannschaften провів також кілька відплатних акцій на українських селах, підпалюючи господарства і стріляючи в українців”³. Подальших пояснень немає, бо вони не вигідні авторам двотомника. А ми спробуємо описати тогочасні події, спираючись на документальні дані, яких не бажають використовувати Владислав і Єва Семашки. У звіті станичного с. Мізочик Мізоцького району (нині Здолбунівський район) Рівненської області, датованому літом 1943 року, говориться, що у селі протягом 1936-38 рр. проживав тільки один поляк, який потім перебрався до села Білашів. А в цьому селі “ляхи зробили для українського народу такі річи: вбили з нашого села 3 чоловіки, спалили 2 клуні, пограбували сало, гуси і кури. Вбили таких:

Виногородського Івана з 1911 [р.н.] – вбито в Мізочі

Надленюк Савка

Мосійчук Профір з 1887 р. – вбито у селі 24/VII-43 о год 12...

Полтавець

Пост. 4/VIII?43 р.”⁴

У селі Тайкури Здолбунівського району 9 липня 1943 року жертвами поляків стали 20 українських громадян, що підтверджують ті ж документи.

Разом із німцями й угорцями поляки спалили село дотла. До жовтня 1943 року тут згоріло 223 господарства⁵.

У селі Здовбиця Здолбунівського району застрелені поляками:

1. Демчик Федір 1892 – 5.VIII.1943

2. Година Варвара 1914 – 15.IX.1943

3. Шолудько Захар 1900 – 5.VIII.1943

4. Шолудько Марія з трирічною дитиною 1906 – 5.VIII.1943⁶

Цей сумний список можна продовжити.

У квітні 1944 року керівник Ровенського підпільного обкому КП(б)У В. А. Бегма надіслав у Київ звіт про діяльність свого партизанського з’єднання протягом 1943 року. У документі фігурує також польське з’єднання № 3 (ком. Сатановський Р.), бійці якого вбили 390 українських націоналістів і поранило 47. Серед жертв було багато простих українських селян⁷.

Описуючи сутички у Рокитнівському районі, автори “забули” повідомити, що за участю польського населення колоній Рудня Льва, Довгань, Окопи, Боровські Будки радянські партизани протягом 1943 року

³ Siemaszko W. Siemaszko E. *Ludobojstvo dokonane przez nacjonalistow ukrainskich na ludnosci polskiej Wolynia 1939 – 1945. Warszawa, 2000. Tom I, s.808.*

⁴ ДАРО, фонд Р – 30, оп. 2, спр. 63, арк. 3.

⁵ Там само, спр. 65, арк. 35-40.

⁶ Там само, спр. 65, арк.20.

⁷ ДАРО, фонд 1, оп. 1, спр. 4, арк. 76.

селі Карпилівка знищили близько 250 українців. Тільки 31 жовтня 1942 року під час третього нападу було спалено живцем і вбито 183 українців; серед них був підпільник ОУН “Коник”, член надрайонного пропагандивного відділу⁸. Саме тому місцеві українські боївки й провели у грудні 1943 року відплатну акцію у згаданих колоніях, які до того моменту охороняв партизанський загін Яна Наліпки.

7 квітня 1943 року “погано озброєна” польська самооборона з Гути Степанської знову разом із більшовицькими партизанами напала на кілька відділів УПА, які відпочивали після рейду в с. Бутейки гміни Степань. Село повністю згоріло, і повстанці постановили, що за “спалені Бутейки, за вісім убитих стрільців, за ранених Крука, Комара мусить відповісти Гута. Народ цього чекає”⁹.

Бій в Івановій Долині у кінці квітня 1943 року – широковідомий факт. Навіть псевдоісторик В. Поліщук спромігся оприлюднити опис цієї акції стрільцем УПА, зробивши гарну вирізку з тексту, щоб його бодай у чомусь не запідозрила польська сторона. А мова там велась ось про що: “Кам’яноломний комбінат в Івановій Долині до того всього став притулком для всякої міжнародної сволоти. Тут сіли “господарювати” більше сотні німаків, кілька десятків голяндців і поверх двох сотень ляхів. Щоб прогнудувати цю голоту селяни сіл Головина, Підлужного, Трубиці, Звіжджа мусили остатками своїх можливостей поповнювати харчові запаси наїзників... Німці дійшли до такої розгнужданості, що дозволили ляхівським недобиткам для вправ стріляти за Горинь в села...”¹⁰ Ідилічна картина: під охороною німців польська поліція проводить в українських селах стрільби по живих мішенях. Крім того, тут знаходився значний запас вибухових речовин. Тому основною метою нападу відділів УПА на Іванову Долину було захопити вибухові матеріали і знешкодити ворожий гарнізон, а не знищити місцеве польське населення, як стверджують автори багатьох польських праць, у тому числі й цієї. Втрати ворога після нічного бою: німці – 40 стрільців і 2 офіцери, польська поліція – 150 чоловік. Наступного дня німці віддячили своїм помічникам, розстрілявши 25 поляків за зраду¹¹.

Багато документів свідчить, що польське населення і мережа польського підпілля “Вахляж”, ZWZ-AK активно співпрацювала як із німцями, так і з більшовиками. Довгий час у радянській літературі оспівували подвиги агента-бойовика Миколи Кузнецова (він же Пауль Зіберт), який за допомогою польського підпілля АК організував у Рів-

⁸ *Літопис УПА. Нова серія. Київ – Торонто, 1999. Том 2, с.302.*

⁹ *ДАРО, фонд Р – 30, оп. 2, спр. 9, арк. 118-120.*

¹⁰ *Там само.*

¹¹ *Там само.*

ному кілька гучних убивств німецьких партійних і військових функціонерів. За це нацисти розстріляли кілька сотень українців-заручників, бо на місця атентатів поляки підкидали документи, які компрометували українських націоналістів. Цю інформацію підтверджує у своєму дослідженні учасник підпілля Вінцентій Романовський: “Геніальний радянський партизан Микола Кузнецов разом із двома росіянами, а також одним українцем і групою з кільканадцяти жовніврів АК, самовіддано працюючи поза партизанським загonom, сіяли паніку серед німецької окупаційної влади України. Саме тому 11 листопада відбулися розстріли в’язнів і спалення осель поблизу вул. Білої, в Сосонках і на Видумці в околицях Рівного”¹².

Дуже скромно автори оцінюють напади польських відділів на українські села і навіть не намагаються підсумувати загальне число жертв цих акцій. У передмові (точніше, у примітках до неї) Ришард Павловський стверджує, що у відплатних акціях загинуло тільки 100 українців (понад 300 чоловік загинуло в боях) і це всі українські жертви. Та з кількох процитованих вище документів виходить, що не всі. Хоч автор звинувачує українських істориків у фабрикуванні фактів про загибель українського населення, нібито “українська сторона різними способами завищує кількість втрат від рук поляків”. Подаємо ще один “сфабрикований” документ:

“Поіменний список вбитих ляхами українців с. Гільча.

У списку 11 осіб спалено поляками 10.VII.1943 р.

1. Кучкарук Максим 1894 р.н.
2. Кучкарук Соломонка 1893 р.н.
3. Савчук Пантелеймон 1865 р.н.
4. Савчук Юстина 1869 р.н.
5. Новандюк Трохим 1883 р.н.
6. Троян Евген 1891 р.н.
7. Калюжна Олена 1876 р.н.
8. Гришина Микола 1918 р.н.
9. Коберник Наталія 1873 р.н.
10. Заремба Марина 1900 р.н.
11. Суходол Антон 1885 р. н.¹³

Ось один звіт із тих часів (весна 1943 року):

“В наслідок лядських провокацій народ стає до самооборони. Горять лядські колонії. Ляхи втікають до міст. Це явище загальне; є випадки, що самі підпалюють свої хати і добровільно голосяться на виїзд. Німці вивозять їх з родинами на роботи до Німеччини... одночасно частину

¹² Romanowski W. ZWZ – AK na Wołyniu 1939 – 1945. – Lublin, 1993. – S. 278.

¹³ ДАРО, фонд Р – 30, он. 2, спр.65, арк. 8.

ляхів німці лишають для агентурної служби, частину озброюють – творять шпидманшафти. (Столин – 120 чол., Дубровиця – 60 чол., Сарни – 100 чол.). Є випадки втечі ляхів зі зброєю. З Сарн 27.IV.[1943] втікло 40 озброєних ляхів.

Виразна активність ляхів проти нас. Сарненська округа:

- 8.IV. ляхи замордували кілька родин в с. Ромейки;
- 10.IV. напали на с. Яцулі, замордували 6 осіб;
- 10.IV. напали разом з німцями на с. Нівецьк, ограбили і замордували 7 осіб;
- 23.IV. напали на хутір Дубова Гора, спалили і замордували 3 родини;
- 20.IV. спалили у с. Сварині – 30 хат;
- 15.IV. спалили разом з більшовиками с. Вербче – 20 хат;

За їх справою [доносом] арештовано в Сарненщині біля 20 осіб з терену...”¹⁴ і т.д.

У II-му томі монографії на с. 1007 – 1028 автори помістили коротку довідку про українські націоналістичні угруповання, у якій допущено десятки різних помилок, особливо у розділі “Перелік діючих українських націоналістичних угруповань” (“Wykaz funkcyjnych ukraińskich ugrupowań nacjonalistycznych...”, с. 1014-1032), що свідчить про абсолютну необізнаність авторів із діяльністю націоналістичного підпілля на Волині. Про те, як Тарас Боровець став Максимом, ми вже згадували. Тепер порівняємо інформацію про керівництво ОУН Костопільського повіту з нашими даними:

Теренове керівництво (польські дані)

Повіт Костопіль

- 127. Керівник надрайону Стахій Ковальчук – 1945;
- 128 Надрайонний організаційний референт Григорій Левчук “Бурлій” – 1944;
- 129 Надрайонний референт СБ Григорій Таргоній “Лис” – 1944;

Теренове керівництво (дані автора)

Надрайон (повіт) Костопіль 1943 рік

- 1. Надрайонний провідник “Ворон”;
- 2. Надрайонний політичний референт “Хвильовий”;
- 3. Надрайонний референт СБ “Шворний” (М. Середа);
- 4. Надрайонний організаційно-мобілізаційний референт “Степовий” (В. Марков-Марковець);
- 5. Надрайонний референт зв’язку “Горний”.

¹⁴ Там само, *спр.* 37, *арк.* 91-92.

У 1945 році посаду Костопільського надрайонного провідника ОУН займав Іван Кроль (“Зінко”, “Клим”). Йому підпорядковувався районний провідник Людовипільського району Стахій Ковальчук (“Юра”), якого польські історики зробили чомусь керівником надрайону.

Чим далі, тим більше подібних помилок допускають автори книги. Наприклад, командира УПА-Північ Дмитра Клячківського-“Охріма”, “Клима Савура” призначили, за їхнім твердженням, на цю посаду у 1942-43 рр., хоча її він займав з 1943 р. до 12 лютого 1945 року, коли загинув у бою з підрозділом внутрішніх військ НКВС. Вишкільний старшина УПА-Північ Василь Сидор-“Крегул” працював на Волині тільки у 1943 році і вже на початку 1944 року за наказом ГВШ був переведений на посаду командира УПА-Захід. А в книзі вказуються зовсім інші часодані – 1942-1945.

Як бачимо, цей розділ II-го тому не витримує жодної критики. Можна ще порівняти інформацію про кількісний склад відділів УПА у квітні-травні 1943 року. Вони налічували всього 2-3 тисяч вояків, розкиданих по території двох областей, а не 15-20 тисяч, як пишуть польські дослідники. Так само хибне твердження про перехід у лави українських повстанців 5-ти тисяч поліцейських протягом 8-15 березня 1943 року, бо, за наявними джерелами, тогочасні загони УПА здебільшого нагадували партизанські боївки по 40-50 вояків, ніж регулярні військові підрозділи.

Читаючи назви до таблиць, складається враження, що автори монографії зробили велике наукове відкриття: “Кількість нападів на поляків зі смертельними випадками, здійснених ОУН-УПА та українською поліцією (1939-1945)” (таблиця 4) чи “Кількість поляків, убитих ОУН-УПА та українською поліцією в 1939-1945 рр.” (таблиця 5). Виглядає так, ніби УПА й українська поліція діяли у 1939-1940 роках. Проте українським історикам нічого не відомо про діяльність таких мілітарних і поліційних формувань у той період. А це ще раз свідчить про упередженість авторів та штучне роздування меж конфлікту і наводить на думку, що автори книги негласно вважають Волинь і Полісся «Східними кресами» II-ї Речі Посполитої. Саме це й було головною причиною польсько-українського протистояння на Волині. Гасло “Польща від моря до моря” зіткнулося з іншим – “Здобудеш Українську Самостійну Соборну Державу або загинеш в боротьбі за неї”. За гаслами стояли люди зі зброєю.

Ще одне зауваження. Такі масштабні маніпуляції хронологічними рамками дають можливість збільшувати кількість жертв (36543-36750 – мінімальна, доведена самими авторами на основі дослідження, 50000-60000 – максимальна, нічим не підтверджена й висунена скоріше як гіпотеза). Але й цифра “36000” з огляду на наведені вище аргументи ви-

кликає серйозні сумніви, оскільки частина джерел подає приблизну кількість втрат. Та чи були вони насправді?

Згідно з таблицею 4 у 1940 році відбулося всього чотири напади на поляків. То чи варто взагалі вносити цей рік у “масові” вбивства поляків? Те ж саме стосується й 1939 та 1941 років, що ставить під сумнів концепцію авторів у цілому. У 1945 році зафіксовано 18 таких актів. Щоправда, це аж ніяк не говорить про масовість убивств, але це не завадило польським історикам скористатися цими даними для розширення хронологічних рамок свого дослідження. Таким чином, залишаються 1943–1944 роки, які, власне, і треба розглядати з різних точок зору, бо це дійсно була “пожежа” на Волині.

Найбільш цікавими нам видалися таблиці 7 і 8, повністю присвячені 1943 року. Інформація в них подається помісячно, що свідчить про деяку невпевненість В. і Є. Семашків у своїй концепції. Так, за січень 1943 року польським дослідникам вдалося виявити 93–94 вбивства поляків, більш-менш достовірна інформація про 56 із них: про 30 у сарнинському, 16–17 у Костопільському і 29 у Крем’янецькому повіті), за лютий відповідно 305 і 254. Ось тут, напевно, і треба шукати відповіді на питання, як і де саме розпочався польсько-український конфлікт на Волині. Дані за жовтень, листопад і грудень 1943 року говорять про певну розрядку конфліктної атмосфери й очевидну незацікавленість керівництва ОУН і УПА у продовженні акцій проти польського населення. Про це свідчать події у Любомильському повіті, а також постійні спроби УПА захопити Панську Долину чи осередок самооборони Засмики. Отже, заперечувати відсутність у той час таких акцій немає сенсу.

Відповідно до даних таблиці достовірна інформація є про 18186–18208 жертв, але авторам хочеться бачити 33347–33454 загиблих поляків. На фоні обстоюваних раніше 100–200 тисяч цифри, наведені в даній праці, свідчать про позитивну тенденцію у польській історіографії до перегляду завищених даних про польські жертви в українсько-польському конфлікті. Та при цьому польська сторона забуває, що українці можуть виставити свій рахунок жертв від рук поляків, який перевищуватиме польський.

Таким чином, поява цієї книги перекреслює різні заходи на зразок конференцій “Польща – Україна: важкі питання”, бо показує, що серед постраждалих у міжетнічному конфлікті польська сторона бачить тільки себе. Авторі даної монографії не спромоглися чітко виділити причини протистояння, проаналізувати політичну і воєнну ситуацію на Волині протягом Другої світової війни, але сміливо твердять про геноцид польського населення Волині. Соромно стає за такі поважні установи, як Канцелярія Президента Речі Посполитої Польської, Міністерст-

во культури Польщі та “Бюро Національної Безпеки”, які підтримують видання досить такі сумнівних, а часом і відверто сфальшованих історичних праць.

На завершення можна навести уривок зі звіту радянських партизанів, яких не звинуватиш у симпатії до українських націоналістів: “Польский офицер по имени “пан поручик” – руководитель польского националистического отряда в Гуте Степанской – ездил к немцам, пил с ними и вел бои с националистами, играя с немцами и партизанами двойную игру... в село Гутостепанское немцы выдали полякам 4 пулемета и штук сто винтовок. Кроме того они выкопали пять пулеметов и в результате там имеется до 200 поляков вооруженных винтовками и 9-ю пулеметами. В селе Ставках немцы выдали полякам до 30 винтовок. Во многих селах, расположенных вблизи немецких гарнизонов, немцы дают полякам 3-5 винтовок. В селе Стаховка до 500 вооруженных поляков. По донесению наших людей эти вооруженные поляки готовятся к походу против националистов, а часть инструкторов связана с немцами.

Немцы с поляками сейчас проводят операции против националистов: окружают село, выбивают всех националистов и уходят”¹⁵.

¹⁵ Там само, фонд 1, оп. 1, спр. 1, арк. 36-38.

Роман ГРИЦЬКІВ

Волинь 1943. Боротьба за землю.

“І”. – Квітень 2003. – № 28. – 339 с.

Ще недавно тільки й мови було, що про шістдесяту річницю українсько-польського конфлікту на Волині. Постійний інтерес засобів масової інформації, спроби наукових і політичних оцінок – усе це було невід’ємною частиною суспільного ажіотажу навколо цих трагічних подій.

Одним із найяскравіших моментів відзначення річниці Волинської трагедії став рецензований збірник. Його поява викликала цілий ряд неоднозначних відгуків: від україно-позитивних, пов’язаних з оригінальністю матеріалів та модерно-ліберальною спрямованістю, і до цілком негативних – звинувачення редакції у пропольській орієнтації. Узявши до уваги обидві точки зору, сьогодні, однак, хочемо зосередитись не стільки на політичних, скільки на наукових аспектах пропонованого читачам видання.

Почнемо з концептуальних принципів даного збірника. У нинішньому номері часопису “І” упорядники намагалися дати моральну оцінку подіям 1943 р. на Волині, засудити вчинені українцями “злочини” проти поляків. Редактори пишуть: “Нема виправдань злочинам, але можливі пояснення людської поведінки у контексті історичних передумов та обставин, про які нехай сперечаються історики. Ми ж через 60 років можемо давати оцінки лише з моральної точки зору... Однак ми, як українці, не хочемо йти в майбутнє з тягарем колективного гріха перед сусідами”¹.

¹ Переднє слово // Волинь. 1943. Боротьба за землю. “І”. – Квітень 2003. – № 28. – С. 10-11.

Такий підхід став визначальним при відборі матеріалу і зумовив побудову номера за дедуктивним принципом. На початку упорядники часопису вмістили статті, де антипольський терор висвітлюється з точки зору моралі, і лише після них матеріали, у яких з'ясувалися причини самого терору і конкретизувалась проблематика. Застосувавши вже звичний постмодерністський прийом, редакція, очевидно, прагнула таким чином убезпечити українського читача від пошуку виправдань діям своїх попередників. Адже зворотна послідовність подання матеріалу, поза сумнівом, підкреслила б логічний причиново-наслідковий зв'язок між становищем українців у II Речі Посполитій та антипольською акцією на Волині. А це явно суперечило б редакторському баченню проблеми і викликало б ефект, протилежний покаяттю.

Іншою концептуальною засадою збірника виступає бачення порушеної теми, яке яскраво виразилось у підназві видання – “Боротьба за землю”. Саме вона слугує для підкреслення поряд із національним також соціального аспекту українсько-польського конфлікту. У передмові зазначається: “Волинський конфлікт не зведеш лише до національних прорахунків, – було й соціальне підґрунтя... Кров проливав селянин, що грабував маєток колоніста. Селянин не мислить світу без землі, яка важливіша для нього і за ідею в усіх її формах та проявах, і за інтегральний націоналізм Дмитра Донцова, творів якого він ніколи не читав, і за побудову самостійної держави. Абсурдно припускати, що люди, які нерідко прагнули заволодіти майном чи землею сусіда, керувалися бодай якимись високими принципами”².

Без сумніву, цього не можна випускати з уваги. Підійшовши до проблеми комплексно, упорядники не лише визначають місце військово-політичних формувань у тодішніх подіях, але й цілком слушно відзначають провідну роль у них українського селянства Волині.

Разом із тим доводиться констатувати й те, що запропонована теза не пішла далі передмови. Матеріали збірника фактично її не розвивали. Єдине, що можна помітити, – це гіпотетичний зв'язок між нею та з'ясуванням причин українсько-польського протистояння. Натомість постійно простежується інша тенденція: поняття “боротьба за землю” подавалось у традиційному, широкому розумінні територіальних суперечок, а міжнаціональний конфлікт укотре поставав як антипольська акція УПА чи протистояння українського та польського підпілля.

Що ж до змісту часопису, то, не заперечуючи в жодному разі права редакції на інтерпретацію матеріалу, хочемо передусім висловити глибокий жаль і здивування з приводу відсутності чіткої хронологічної

² *Передис слово.* – С. 10.

чи проблемної структурованості видання. Статті й джерела, вміщені у ньому, на це заслугоували. Тому дозволимо собі розділити матеріали збірника на кілька груп:

I. Статті, де розглянуто причини й передумови українсько-польського конфлікту з міжвоєнного періоду та перших днів Другої світової війни;

II. Роботи, що висвітлюють міжнаціональне протистояння в Західній Україні та аналітично його осмислюють;

III. Дослідження, що стосуються теоретичних аспектів націоналізму, національних взаємин та проблеми їх вивчення;

IV. Історичні джерела, подані в основному тексті чи винесені за поля. Зупинимося лише на деяких особливо цікавих матеріалах.

Перша група статей у цілому підтвердила соціальну концепцію українсько-польського конфлікту. Зокрема польський історик Владзімеж Менджецький у своїй роботі обстоює ідею амбівалентності українських джерел протипольської акції. З одного боку, українські діячі на основі досвіду першої половини ХХ ст. переконалися в тому, що поляки є основною перешкодою до незалежності України (так виникла ідея демографічних змін на Волині та Галичині). З іншого ж, – “поширене серед українців почуття дискримінації та кривди, поєднане з бажанням відплати”, яке вчений пов’язує з поразкою українців у 1918–1921 рр. та прагненням українського селянства остаточно зруйнувати ненависний “польсько-панський світ” і вважає однією з причин насильства й жорстокості, що мали місце у 1943 р. Такий погляд на події дещо спрощений: навряд чи варто отожднювати український й німецький реваншизми як прояви національно-визвольної боротьби та ідеї світового панування.

Чіткіше окреслює соціальні причини конфлікту Зоя Баран. Проаналізувавши земельні реформи в Західній Україні та політичну боротьбу навколо них, дослідниця слушно зауважує: всі сподівання українців на те, що аграрне питання буде вирішене на їхню користь, виявилися марними. Бо незважаючи на економічний і політичний провал реформ в Західній Україні, “протягом усього міжвоєнного періоду осадницька колонізація була важливим політичним та економічним чинником національної політики Речі Посполитої Польщі”³.

Важливу інформацію про соціальні, освітні та політичні аспекти служби українців у Війську Польському в міжвоєнний період та українські по-

³ Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України // *Волинь...* – С. 86–99.

⁴ Резмер В. Позичія і участь українців у німецько-польській кампанії 1939 р. // *Волинь...* – С. 100–115.

встання на початку Другої світової війни подає стаття Вальдемара Резмера⁴. Історик переконаний, що українці Галичини постійно виділялися серед інших меншин польської армії високим рівнем національної свідомості. З початком вересневої кампанії 1939 р. саме вони, перебуваючи під впливом ОУН, яка в той час співпрацювала із Абвером, розгорнули військові повстання поблизу Стрия й Миколаєва.

Наступна група матеріалів збірника присвячена проблемі українсько-польського конфлікту. Гжегож Мотика запропонував нову інтерпретацію антипольських акцій УПА⁵. Дослідник вважає, що рішення усунути (чит. ліквідувати) поляків на Волині виникло цілком випадково. Так, у супереч позиції ОУН та під впливом дезертирства української поліції (внаслідок радянської провокації) “Клим Савур” розпочав на Волині широку партизанську діяльність, у рамках якої й розгорнулася боротьба з ворожим польським елементом. Також історик простежує вплив Волинських подій на рішення провести антипольську акцію в Галичині. Він досить детально розглядає дискусію щодо цього питання, яка відбулася серед українських націоналістів улітку 1943 р.

У своїй роботі про польську реакцію на дії УПА⁶ Г. Мотика з прихильністю йому вираженістю говорить про діяльність польської поліції, співпрацю поляків з німцями, їх участь у радянській партизанці та особливі про терор польського підпілля проти українців на початку 1945 р. у Закерзонні. Ця стаття доповнює першу публікацію дослідника про причини антипольських дій УПА та фактори розвитку міжнаціонального протистояння.

Зауважимо, що Г. Мотика, з одного боку, постійно закликає українців засвідчити свою “цивілізованість”, давши “виважну оцінку” діям УПА проти польського населення, а з іншого, не схильний виправдовувати антиукраїнські акції поляків, хоча більшість цих акцій, на його думку, були викликані діяльністю УПА.

До другої групи досліджень належить і стаття Володимира Трофимовича⁷, у якій докладно висвітлюються тогочасні події. Проаналізувавши політику Німеччини та СРСР щодо українців і поляків, виявивши основні методи і засоби, якими ці держави послуговувалися для загострення міжнаціонального конфлікту, дослідник переконливо доводить, що Берлін і Москва для забезпечення свого панування на окупованих територіях та нейтралізації українського й польського визвольних рух-

⁵ Мотика Г. Антипольська акція ОУН-УПА // Волинь... – С. 31-47.

⁶ Мотика Г. Польська реакція на дії УПА // Волинь... – С. 48-56.

⁷ Трофимович В. Роль Німеччини та СРСР в укр.-пол. конфлікті // Волинь... – С. 118-146.

хів вміло використовували українсько-польські суперечності, усіляко підтримуючи ворожнечу між двома народами.

Ігор Ілюшин запропонував не менш ґрунтовне дослідження про польське підпілля в Західній Україні⁸. Історик стверджує, що залежно від обставин діяльність польського підпілля на Волині та Галичині могла бути антирадянською або антинімецькою, проте вона завжди була антиукраїнською.

Узагальнюючий характер має робота Тараса Гунчака, присвячена вивченню позицій українців та поляків під час Другої світової війни⁹. У своїй статті діаспорний історик доводить, що українці й поляки не могли досягти порозуміння, оскільки цілі обох сторін були несумісними. Поляки хотіли зберегти довоєнні кордони Польщі, а українці прагнули створити незалежну державу на етнічних українських землях. “Як результат, – пише Тарас Гунчак, – поляки й українці воювали за ту саму територію, і ні поляки, ні українці не були готові досягти компромісу”.

Помітно різняться погляди польської дослідниці Богуміли Бердиховської та українського історика Ярослава Ісаєвича, що засвідчують аналітичні замітки цих авторів про основні аспекти вивчення діяльності УПА та подій на Волині.

Польська дослідниця, очікуючи “голосу українського суспільства з нагоди травматичної для поляків річниці”, наголошує, що сучасній українській історіографії бракує неоднозначності у ставленні до УПА. На думку вченої, воно або негативне під впливом пострадянської візії, або позитивне згідно з націоналістичною моделлю. Проте в обох випадках проблема “Волинської різанини” фактично випадає з поля зору. Тому Б. Бердиховська радо вітає прояви позааполітичної оцінки діяльності армії, коли “боротьба УПА з советськими та німецькими військами може розраховувати на визнання так само, як антипольська акція на осудження”.

Під іншим кутом зору бачить проблему Я. Ісаєвич. Підкреслюючи традиційну і хворобливу упередженість польського суспільства у ставленні до УПА й українців загалом, намагання поляків обмежити конфлікт подіями на Волині (хоча само протистояння мало значно ширші масштаби, а своїм корінням сягало ще міжвоєнного періоду), історик влучно відповідає на постійні заклики польської сторони покаятися за дія майбутнього добросусідства: “Для взаємного порозуміння потрібні не лише знання про минуле, а й добра воля, бажання визнати аргументи інших, а не лише власні. Поліпшення клімату міжнаціональних від-

⁸ Ілюшин І. Польське підпілля на території Західної України в роки II світової війни // *Волинь...* – С. 152-171.

⁹ Гунчак Т. Поляки й українці під час II світової війни // *Волинь...* – С. 171-178.

носин можливе як наслідок свідомих зусиль обох суспільств, а не як результат кон'юнктурних політичних кампаній.”

Не зупиняючись докладно на третій групі матеріалів, зазначимо, що роботи, зараховані до неї (статті Б. Андерсона, Б. Еренрайх, М. Печерського, Н. Яковенко та ін.), стали значним внеском у галузь теоретичного вивчення феномену націоналізму, факторів його розвитку та функціонування, проблеми національних стереотипів та їх впливу на науку й суспільство.

Надзвичайно цікавий останній блок матеріалів збірника – джерела. Зокрема в основному тексті часопису опубліковано вісім документів та листів. Як уже зазначалось, упорядники оминули хронологічний принцип структуризації. Тому на початку номера подано “відкритий лист” українських діячів та лист Я. Куроня до М. Мариновича з приводу 60-ї річниці подій на Волині. Автори наведених документів висловлюють глибокий жаль з приводу подій, однаково трагічних для обох народів, та закликають до взаємовибачення і порозуміння.

Для підсилення моралізаторського ефекту редакція публікує також два листи й уривки з послання митрополита А. Шептицького¹⁰, які змальовують тогочасну ситуацію в окупованій Галичині, передумови антипольських виступів. Стурбований різким падінням моральності тодішнього суспільства, викликаного гітлерівськими злочинами, український діяч закликає українську громадськість не допустити вбивств, грабунків і т. п. Наведені тексти засвідчують глибоке розуміння митрополитом суспільно-політичних обставин того часу, щире бажання відвернути загрозу міжетнічного конфлікту.

З метою об'єктивного висвітлення тогочасних подій і надання українцям та полякам однакових можливостей викладення власної точки зору редакція публікує відозви Крайової Політичної Репрезентації до українців та звернення Організації Українських Націоналістів до поляків від 3 липня 1943 р. У поданих документах обидві сторони обґрунтовують свої права на Західноукраїнські землі, звинувачують одна одну у співпраці з окупантами, при цьому, однак, закликають протилежну сторону до порозуміння.

Значно більше джерел винесено за поля збірника і виділено в рубрику “Документи”. Їх можна умовно поділити на кілька підгруп:

— матеріали про пацифікацію українців та репресивну політику міжвоєнної Польщі;

¹⁰ Шептицький А. Лист до Папи Пія XII (29-31 серпня 1942 р.) // Волинь... – С. 12-17.; Шептицький А. Пастирський лист до духовенства та вірних (10 серпня 1943 р.) // Волинь... – С. 18-23.; Шептицький А. Із послання „Не убий” (21 листопада 1942 р.) // Волинь... – С. 331-333.

- спогади і свідчення про події на Волині;
- джерела про польську політику щодо українського питання під час Другої світової війни;
- інші документальні матеріали.

До першої підгрупи належить лист о. Чемеринського до о. Мартинюка в США про “умиротворення” українців, статтю про польський терор 1930 р., передрукована з англійської газети “Манчестер Гардіан” і Петицію британських парламентарів до Ліги Націй у справі переслідування українців, де на конкретних прикладах докладно описано знущання польських військових і жандармів над українцями, руйнування українських сіл і ставлення до таких акцій місцевих поляків. Серед цих матеріалів уміщено також свідчення Т. Боровця про тюрму в Березі Каргузькій.

Особливо виділяється наступна підгрупа джерел, до якої увійшли численні свідчення польських очевидців про події на Волині: “Спогади поляків про польсько-український конфлікт на Волині”, “Спогади учасників польської самооборони с. Гута Степанська”, анонімне “Повідомлення поліцейського”. Ці матеріали барвисто описують напади українців на польське населення, але, як багато інших польських документів, обходять мовчанням діяльність самих поляків (у цьому плані певний виняток становить “Повідомлення поліцейського”). Великий інтерес викликають також українські свідчення про “Волинську трагедію”. На відміну від попередніх, вони докладно змальовують напади поляків на українські села, а описи антиукраїнських акцій за своєю натуралістичністю не поступаються польським аналогам.

Джерела третьої підгрупи відображають ставлення (в основному негативне) уряду й політичних угруповань Польщі до української проблеми під час війни. Це, зокрема, такі матеріали, як “Пам’ятна записка Галицьких людовців у справі національної політики Польщі в Західній Україні”, рапорт відділу інформації Бюро інформації та пропаганди для головного командування АК про ставлення польських партій та угруповань до українського питання, лист і рапорт співробітника польського посольства в Берні про українську проблему на окупованій території, а також ухвалу Ради національно-підпільного уряду підпільної Польщі щодо української справи.

До останньої підгрупи належить радянська інструкція про виселення польських осадників, дані перепису населення Польщі 1931 р., хронологія українсько-польських стосунків у XX ст. та ін.

Підсумовуючи, необхідно відзначити неординарність даної підбірки джерел. Разом із тим доводиться констатувати деяку недбалість редакторів, що виявилась у часовій і логічній непослідовності подання матеріалів. Наприклад, замість того, щоб одразу ж після свідчень польсь-

ких очевидців про Волинські події подати свідчення українців (що, гадаємо, найкраще засвідчило б усю неоднозначність, складність і драматизм даного історичного періоду), упорядники, свідомо уникаючи зіставлень, подають свідчення Т. Боровця про табір у Березі Картузькій. Таке розташування статей не дозволяє читачеві скласти цілісне уявлення про тогочасні події.

У цілому збірник “Волинь 1943. Боротьба за землю” переконливо доводить, що і в українській, і в польській науці над порушеною історичною проблемою ще довго тяжитимуть різноманітні стереотипи.

Методика впорядкування матеріалу, запропонована редакцією часопису, хоча й відзначається нестандартністю, проте не виправдала себе. Поки що подібні теми вимагають класичного висвітлення. Складається враження, що упорядники недостатньо глибоко осмислили проблему. Прагнучи бути в анагарді тих, хто відверто й без вагань засудить (безперечно, заради майбутнього) антипольські дії українців під час війни, редактори, мабуть, забули, що незалежно від політичного значення даної проблеми слід у першу чергу з’ясувати її науковий зміст із точки зору науки, а вже потім давати моральну оцінку.

Попри те, збірник вийшов доволі цікавим. Автори видання однаковою мірою представили помірковані погляди як української, так і польської сторони, даючи змогу широкому колу читачів не тільки з’ясувати актуальні питання історії, але й приєднатися до тривалої українсько-польської дискусії.

Володимир В'ЯТРОВИЧ

Волинь і Східна Галичина. 1943-1944. Путівник по польських та українських архівних джерелах.

Варшава–Київ, 2003. –Т. 1. – 288 с.

У ході жвавої наукової дискусії навколо проблеми українсько-польського конфлікту знову вийшла на перший план проблема джерел дослідження подій 1940-х рр. на Волині. Історики України та Польщі висловлювали побажання щодо полегшення доступу до архівних установ сусідньої країни та використання їхніх матеріалів у своїх дослідженнях. Очевидно, відповіддю на ці вимоги стала підготовка польською Генеральною дирекцією державних архівів та Державним комітетом архівів України книги “Волинь і Східна Галичина 1943-1944. Путівник по польських та українських архівних джерелах”.

Як вказано у вступі до путівника, метою видання є “удоступнення інформації про архівні джерела, що зберігаються в Польщі та Україні, до історії українсько-польських стосунків часів Другої світової війни”. Досягнення цієї мети стало б важливим кроком до об'єктивного висвітлення минулого наших народів. Проте видається, що упорядники путівника не дуже сумлінно поставилися до виконання цього важливого завдання. Мабуть, заздалегідь сподіваючись критики на адресу своєї роботи, вони у вступі зазначили, що книгу було підготовано за “надзвичайно обмежений час”, уточнивши згодом, що йдеться про березень–квітень 2003 року. Місяць – це справді занадто

мало для реалізації такого важливого завдання. Та виникає природне запитання: навіщо ж було так поспішати? Складається враження, що йшлося не про вирішення наукової проблеми, а про виконання політичного замовлення, приуроченого до відзначення так званої “Волинської трагедії”, а отже, поява цієї книги мала стати елементом цієї кампанії. Детальний аналіз цього видання тільки підтверджує висловлене припущення.

Перше, що впадає у вічі, коли береш у руки путівник, це, безперечно, гарне з поліграфічної точки зору оформлення. Та це ніяк компенсує разуючі диспропорції між кількістю польського й українського матеріалу. Із двохсот вісімдесяти восьми сторінок перелікові польських джерел належить двісті тридцять три сторінки і тільки п'ятьдесят п'ять – українським. Автори книги зазначають, що до її підготовки з польського боку було залучено 50 інституцій, у тому числі 32 державні архіви, деякі церковні архіви, громадські організації, Інститут національної пам'яті, фундація “Карта” та інші структури. Учасників проекту з українського боку напрочуд мало – всього лиш вісім державних архівів. До роботи не були залучені не те що зацікавлені громадські організації чи окремі науковці, але й наукові структури, зокрема такі установи, як інститути історії, архівознавства, українознавства, народознавства Академії наук України. Один із упорядників книги Георгій Папакін, виступаючи на її презентації у Львові, пояснював це тим, що в Україні дослідженнями українсько-польського конфлікту щойно почали займатися, тоді як у Польщі цю проблему вивчають уже десятиліття. Звичайно, наведена причина є вагомою, проте переконаний, що за дванадцять років незалежності України вітчизняна історична наука теж досягла значних здобутків у цій сфері, проте ці здобутки чомусь виявляються непотрібними, і при підготовці кожної книги на цю тему треба все розпочинати спочатку.

Автори путівника переконують читачів, що видання покликане сприяти об'єктивному й безсторонньому дослідженню українсько-польського минулого. Але вже саме формулювання теми книги викликає сумнів щодо цього. З перших сторінок читачам нав'язується розроблена деякими польськими істориками та підтримана окремими політиками концепція тих подій. Адже об'єктивний аналіз тогочасного українсько-польського протистояння неможливий, якщо обмежити зону конфлікту територією Волині та Галичини (вжитий у назві термін “Східна Галичина” взагалі не використовується щодо періоду Другої світової війни). Поза увагою дослідників, таким чином, залишаються важливі події, що відбувалися на Холмщині, Грубешівщині, Надсянні. Так само не можна звужувати тривалість українсько-польського конфлікту до 1943–1944 років. Важливими його етапами було

протистояння міжвоєнного періоду, винищення української інтелігенції в 1941–1942 роках, руйнування українських сіл на Закерзонні після Другої світової війни і, зрештою, сумнозвісна акція “Вісла”.

Ще одним підтвердженням того, що польські упорядники книги тенденційно підійшли до вирішення проблеми, є підбір представлених у книзі матеріалів. Коли в українській частині подано виключно документи того часу, документи структур, які так чи інакше брали участь у конфлікті (ОУН, УПА, УЦК, радянських партизанів, німецької адміністрації), польська частина книги містить значно ширший комплекс матеріалів, де є й такі, що їх навряд чи можна вважати поважними науковими джерелами. Майже чверть із поданих польських матеріалів – це спогади, зібрані в 1990-х роках фундацією “Карта”. Їх тенденційність проявляється вже в самих назвах “документів”: “Прикордонна епопея”, “Гестапівсько-українська облава 1943 року”, “Опис екстермінації польського населення українськими націоналістами у Волі Островецькій та Острівці”. Трапляються й такі унікальні “наукові” джерела, як “Кургани – віршовані спогади”, “Віршований спогад про знищення українцями села Старики” та інші.

Інформацію про цікаві матеріали у своїх збірках подає Інститут національної пам’яті. Серед них, зокрема, згадано документи полоненого діяча ОУН Збігнева Камінського–“Дона”, у якого знаходимо “Оцінку наказу № 1 Миколи Лебеда, співтворця служби безпеки ОУН-Б, що стосується масової ліквідації поляків на Західній Україні”. Виходить, те, що польські історики так довго й наполегливо шукали в Україні, уже давно є в збірках ІПН, просто на це чомусь ніхто не звернув уваги. Серед інших “зізнань ув’язнених чільних діячів ОУН” згадуються документи командира УПА–Захід Василя Сидора–“Шелеста”. От тільки цікаво, що поляки ніколи не ув’язнювали командира УПА–Захід.

Польська частина завершується описом збірки такої одіозної структури, як Товариство увічнення жертв злочинів українських націоналістів у Вроцлаві. Для того, щоб читачі краще зрозуміли, про яку саме організацію йде мова, скажу тільки, що згадане товариство є видавцем сумнозвісного шовіністичного часопису “На рубежі”. В інформації про матеріали, які містяться колекції згаданого товариства, вказується, що воно “протягом 12-літньої діяльності збило багату документацію та спогади живих свідків, що стосуються геноциду польського народу на Південносхідних Кресах [термін “Західна Україна” в даному випадку, мабуть, недоречний – В.В.], вчиненого різними українськими формуваннями, особливо УПА”.

Не буду детальніше зупинятися на аналізові українських матеріалів, поданих у путівнику. Зауважу тільки, що він складається лише з коротких описів фондів восьми державних архівів та архіву Служби без-

пеки України. Матеріали останнього займають аж цілих три сторінки. Очевидно, щоб не дуже відставати від своїх польських колег, українські архівісти теж зробили посилання на спогади. У державному архіві Волинської області їх виявлено аж... один, та й той зданий у підозрілий час – 6 березня 2003 року, тобто саме тоді, коли готувався путівник. Отже, з українського боку бачимо відверту роботу “для відчипного”. Наші упорядники вкрай безвідповідально поставилися до важливої справи, повністю віддавши ініціативу у руки сусідів, які вміло скористалися з цієї нагоди. Переконали, що причиною такої недбалості є те, що роботу виконували не науковці, зацікавлені в об’єктивному висвітленні драматичних сторінок нашого минулого, а люди, які бажали нагріти руки на “гарячій” темі. На жаль, діяльність українського визвольного руху в 1940-50 роках досі потерпає від надмірної актуальності – на її знеславленні чи возвеличенні різноманітні сили заробляють політичні чи матеріальні дивіденди. Ситуацію можуть змінити лише сумлінні історичні дослідження, для яких важливими будуть принципи науковості й об’єктивності, а не кон’юктура сьогодення.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

В'ЯТРОВИЧ Володимир – директор Центру досліджень визвольного руху, молодший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

ГАЛАСА Василь (1920-2002), псевда «Орлан», «Назар», «Зенон Савченко», «В'юн», «Шрамченко», «Дніпровський». Нар. в селі Білокриниця. Член ОУН з 1937 року, протягом 1945–1947 рр. – заступник крайового провідника ОУН Закарзоння, референт пропаганди цього краю. У 1948–1953 рр. – провідник ОУН ПЗУЗ, член Проводу ОУН, командир УПА-Північ. Захоплений у полон МГБ 11 липня 1953 року. Звільнений за амністією у 1960 році. Відтоді проживав у Києві, де й помер у 2000 р.

ГРИВУЛ Тарас – аспірант кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка.

ГРИЦЬКІВ Роман – науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, магістрант кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка.

ДАРОВАНЕЦЬ Олександр – аспірант кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка.

ДАШКЕВИЧ Ярослав – доктор історичних наук, професор, директор Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

ДЗЬОБАН Орест – провідний археограф Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

КОСИК Володимир – доктор наук, професор Сорбони.

МАРЧУК Ігор – аспірант кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка.

ПОСІВНИЧ Микола – молодший науковий працівник Музею ген.-хор. УПА Романа Шухевича (м. Львів, вул. Білогорща, 76а), науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху.

СЛИВКА Юрій – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Центр досліджень визвольного руху

Український визвольний рух

Зошит 2

Відповідальний редактор – Володимир В'ятрович

Літературний редактор – Ольга Еляшевська

Художньо-технічний редактор Зіновій Матчак

Дизайн – Ольга Сало

Верстка – Віра Стеців

Відповідальна за випуск – Ярина Ясиневич

Віддруковано в друкарні видавництва "Мс"

Львів, вул. родини Крушильницьких, 14; т.: 75-51-12

e-mail: msvitu@mail.lviv.ua